వై. భ. గ్రంథమాలా
ష్ఠగ ప్రసూనమ్

మోక్షోపాయప్రదీపికా

శ్రీ వాసుదేవాపరనామధేయైః
రఘుపతిభట్టాచార్యైః ప్రణీతా



శ్రీ వైఖానస భగవచ్ఛాస్త్ర గ్రంథమాల
కార్యస్థానమ్ : నెల్లూరు
1948

[మూల్యమ్ రు. 1-8-0

శ్రీ రస్తు

శ్రీ వైఖానస భగవచ్ఛాస్త్రగ్రన్థమాలా సప్తమ ప్రసూనమ్

మోక్షోపాయప్రదీపికా

ఇయమ్

శ్రీ వైఖానస సిద్ధాన్త నిర్ధారణ ధురీణైః

వాసుదేవాపరనామధేయైః

రఘుపతిభట్టాచార్యైః

శ్రీ వైఖానస సిద్ధాన్త నిర్వాహక శ్రీ శ్రీనివాసదీక్షితేన్ద్ర
విరచితగ్రన్థేభ్యః సముద్ధృత్య
ప్రణీతా



గోష్ఠీపురవాసినా

శ్రీ వైఖానసాన్వయసుధామ్భోధిసుధాకరకృష్ణమూర్తిసూరీణాం
సూనునా శ్రీ శ్రీనివాసాచార్యేణ
సంశోధితా

గ్రన్థమాలా సమ్పాదకః

శ్రీమాన్ భిషగ్రాజ దీవి

వేఙ్కటనృసింహాచార్యః

నెల్లూరు
1948

 [ఏతన్మూల్యమ్ రు 1-8-0



కీ॥ శే॥ శ్రీమదిత్యాది శ్రీమాన్

తమిరిశ పానకాలాచార్యులుగారు

పెదరావూరు

వీరి జ్ఞాపకార్థము కుమారులు

ఆయుష్మాన్ శ్రీనివాసాచార్యులుగారు

మా గ్రంథమాలకు రు 116 లొసంగిరి.

శ్రీ రఘునన్దన పరబ్రహ్మణే నమః

ముద్రాపక ప్రశంసా

శ్లో॥ శ్రీమత్తమిరిశాభిఖ్యావంశవార్ధికలానిధిః
అధీతవేదవేదాన్తశాస్త్రసారస్సుధీవరః ॥
శ్రీమద్వైఖానసప్రోక్తకల్పసూత్రప్రవర్తకః
ఆత్రేయగోత్రసమ్భూతః శ్రీమల్లక్ష్మణదేశికః ॥
విరాజతే మహాభాగస్తత్పుత్రః కీర్తిమాఞ్ఛుచిః
శ్రౌతస్మార్తక్రియానిష్ఠః పారమార్థికమన్త్రవిత్ ॥
దివ్యాగమరహస్యజ్ఞః సమూర్త్యార్చనతత్పరః
నిర్ధూతకిల్బిషః పుణ్యరాశిర్భాగవతోత్తమః ॥
పానకాలాచార్యవర్యః కరుణావరుణాలయః
మాన్త్రికః పరమోదారః పఞ్చకాలపరాయణః॥

శ్లో॥ తదాత్మజః శ్రీపతిపాదపద్మయో
రచఞ్చలాత్మా సుగుణైకభూషణః
మహామతిర్భాగ్యవతాం నృణాం వరః
సమీహితార్థార్పణకల్పభూరుహః ॥

శ్లో॥ సాహిత్యే చాంగ్లభాషాయామసమప్రతిభోదయః
శ్రీనివాస ఇతి ఖ్యాతః సుహృద్గణసమావృతః ॥
సాంప్రతం చైతదాచార్యవర్యః స్వజనకస్మృతిమ్
ప్రోద్భవాయైవ సర్వేషాం మోక్షోపాయప్రదీపికా ॥
ముద్రణాయ దదౌ రూప్యశతం హాష్టాన్తరాత్మనా
ఏతదాచార్యవర్యాయ సకుటుమ్బాయ ధీమతే ॥
దీర్ఘమాయుష్యమారోగ్యం యశోవృద్ధిం చ శాశ్వతీమ్
నానావిధశుభాం శ్చైవ పుత్రాన్పౌత్రాన్సుహృద్వరాన్ ॥
బన్ధూం శ్చ ధనధాన్యాని గవాం సముదయం మహత్
దదాతు జగదాధారః శ్రీశేషాచలనాయకః ॥

శ్రీమద్విఖనసమహామునయే నమః

శ్రీ వైఖానస సుధీమణులారా !

ఈ మోక్షోపాయప్రదీపిక యను గ్రంథము శ్రీవైఖానససంప్రదాయప్రవర్తకులును, కాశ్యపగోత్రజులు నగు శ్రీ శ్రీ వాసుదేవాపర నామధేయ రఘుపతిభట్టాచార్య స్వామివారిచే సముపార్జింబడి త్రిశిరఃపురం లక్ష్మీవిలాస ముద్రాక్షరశాలయందు ఆ 1905వ సంవత్సరమున గ్రంథలిపిలో ముద్రింపఁబడియున్నది. ప్రస్తుత మీగ్రంథమును తెలుఁగు లిపిలో ముద్రింపించినచో నాంధ్ర దేశవాసుల కందఱకును సులభముగాఁ దెలియఁగల దని సంఘసోదరులు పలువురు ప్రోత్సహించుటచే శ్రీ వైఖానస భగవచ్ఛాస్త్ర గ్రంథమాలయందు సప్తమప్రసూనముగా ముద్రించినారము. మఱియు నీగ్రంథము ముద్రణమునకు తెనాలి తాలూకా, పెదరావూరు గ్రామ వాస్తవ్యులును, కీర్తిశేషులు నగు శ్రీ ఉ. వే. బ్ర. శ్రీమాన్ తమిరిశ పానకాలాచార్యులవారి జ్ఞాపకార్థము వారికుమారులు చి॥ శ్రీనివాసాచార్యులు రు 116—0—0 నూటపదు నారురూప్యముల నొసంగి గ్రంథమాలాభివృద్ధికి మార్గదర్శకు లైరి. వీరికి సర్వదా ఆయురారోగ్యైశ్వర్యాభివృద్ధుల నొసంగి రక్షించుటకై శ్రియఃపతిని ప్రార్థించుచున్నాఁడను.

మఱియు నీగ్రంథమును గ్రంథలిపినుండి ముద్రణమున కనుకూలించున ట్లాంధ్రలిపిలోనికి మార్చివ్రాసి అక్షరస్ఖాలిత్యములు లేకుండ నట్లు సరిచూచి గ్రంథమాలకొసంగిన శ్రీవైఖానసభగవచ్ఛాస్త్ర గ్రంథ మాలా పండిత బృందమునకుఁ బ్రణామశతంబుల నర్పించుచున్నాఁడను.

నల్లూరు.
19-5-48

ఇట్లు
శ్రీ. వై. భ. గ్రంథమాలాధిపతి
భిషగ్రాజ, దీవి వేఙ్కట నృసింహాచార్యులు

శ్రీ శ్రీనివాసపరబ్రహ్మణే నమః

మోక్షోపాయప్రదీపికాయామ్

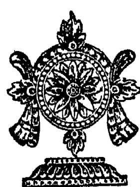
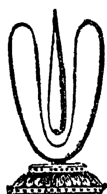
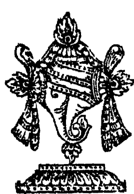
అసాధుసాధుపదపత్రికా

పుట	పఙ్క్తి	అసాధు	సాధు
1	14	బృహితం	బృంహితం
3	19	కృతవాన్గర్భవైష్ణవః	కృతవాన్పద్మసంభవః
4	3	మమేతరమ్	మమేరితమ్
8	2	ప్రాపుశ్చ	ప్రాప్తుశ్చ
8	11	శ్చస్స	శ్చస
12	17	తార్క్ష్ం	తార్క్ష్యం
14	6	వురుష	పురుష
14	18	జానశ	జ్ఞానశ
16	20	వ్యూహేక	వ్యూహైక
18	8	సంచిత్యభ	సంచింత్యభ
20	12	తత్తత్మ	తత్తత్క
25	19	యోగఉ	యోగః, ఉ
30	20	ణాస్వాయం	ణాస్త్వాయం
31	4	ధసత్వ	ధనత్వ
33	1	సమక్య్	సమ్యక్
34	16	జజ్ఞంజీ	జజ్ఞంజీ
36	12	ముత్షుణా	ముక్షుణా
39	4	శతేరా	శతైరా
40	20	త।తత	తత్రతత
42	10	క్రిడః	క్రీడః
43	17	సార్ష్ణితా	సార్ష్టితా
46	23	ఓంజ్కార	ఓంకార
47	1	జ్గోతిషే	జ్యోతిషే

పుట	పఙ్క్తి	అసాధు	సాధు
52	18	తసిద్ధే	తస్సిద్ధే
57	6	ణావ్వత్త్వ	ణావ్యత్త్వ
62	9	దాయుపా	దాయపా
62	12	పరపద	పరమపద
67	5	ష్యాపశ్య	ష్యావశ్య
69	11	లక్ష్యాఆ	లక్ష్మ్యాఆ
71	5	సారజ్ఞ్య	సార్వజ్ఞ్య
75	10	మన త్తంబ్ర	మన స్తంబ్ర
78	4	రైశ్యైశ్యాచ్ఛ	ర్వైశ్యైశ్యాచ్ఛ
78	11	మన్వధ్వే	మన్యధ్వే
78	12	నాత్యాగ	నాంత్యాగ
78	14	మన్యధ్యై	మన్యధ్వే
83	9	యైనైవదం	యేనైవదం
83	14	తత	తతః
84	5	ణామపగ	ణాముపగ
89	9	జోఁహాం	జోఁహారి
89	13	వ్యాపాః	వ్యాప్తాః
90	5	త్యనరాత్	త్యన్తరాత్
90	12	షాదింతం	ష్రాదింతం
90	18	పార్థనయా	ప్రార్థనయా
90	22	మసురు	మస్కురు
96	17	రత్యాది	రిత్యాది
97	14	శ్యకార్యమ్	శ్యంకార్యమ్
98	3	ముముఃక్షుభి	ముముక్షుభి

హరిః ఓం తత్సత్

Printed at the O. P. Press, Tenali Copies 500 for P. I. G. 78/48
Sri Vaikhanasa Bhagavachastra Grandhamala, Nallur.

శ్రియై నమః
శ్రీ శ్రీనివాసాయ నమః
శ్రీమతే విఖనసే నమః

మోక్షోపాయప్రదీపికా

గురూపసదనప్రకరణమ్

శ్రీలక్ష్మీవల్లభారమ్భాం విఖనోమునిమధ్యమామ్
అస్మదాచార్యపర్యన్తాం వన్దే గురుపరమ్పరామ్ ॥
శ్రౌతస్మార్తాదికం కర్మ నిఖిలం యేన సూత్రితమ్
తస్మై సమస్తవేదార్థవిదే విఖనసే నమః॥

అథ నిఖిలహేయప్రత్యనీకకళ్యాణగుణాకరః, స్వాశ్రితవాత్సల్యైక జలధిః శ్రియఃపతి రేవ సర్వేషా మాద్యో గురుః. తత్రాఽపి విశిష్య శ్రీవైఖానసానామ్. తథాహి, "యస్య మే శ్రియం దాతు మమితాం గర్భ ఏవ కరే చక్రం ధారయామి స చక్రవర్తీ భవతి" ఇతి శ్రుతిః. ఏతా దేవోపబృంహితం భగవచ్ఛాస్త్రే భగవతా మరీచినా,

గర్భే మాస్యష్టమే విష్ణుబలిం కుర్యా ద్యథావిధి
నారాయణః స్వయం గర్భే ముద్రాం ధారయతే నిజామ్ ॥

తత్రైవ భగవద్వచనమ్ :

అహ మేవ గురు స్తేషాం గర్భవైష్ణవజన్మనామ్

తథాహి, మరీచినా ఆనన్దసంహితాయాం భగవాన్,

అర్చావతారరూపేణ లోకేఽస్మిం శ్చతురానన !
అవతారం కరిష్యామి భూమ్యా లక్ష్మ్యా సమన్వితః ॥

మదర్చనార్థం సృష్ట్యాదౌ సృజ త్వం మునిసత్తమమ్
ఇత్యాదిష్ట స్తదా బ్రహ్మా సృష్టికార్యసముద్యతః ॥ ఇత్యారభ్య

తదోవాచ చతుర్వక్త్రో భగవ స్తం ప్రమణ్యా చ
నమ స్తే దేవదేవేశ ! సృష్టిస్థిత్యన్తకారణ ! ॥

మునిసృష్టి ర్మయా కర్తుం న శక్యా భక్తవత్సల !
తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా దేవదేవో హరిఃస్వయమ్ ॥

చిన్తయిత్వాఽసృజ ద్విష్ణుః స్వారాధనపరం మునిమ్
వేదాన్తతత్త్వమీమాంసాఖననం కృతవా న్విభుః ॥

స్వాంశభూతో హి భగవా న్సఞ్జాతో మునిపుఙ్గవః
రూపలక్షణసౌన్దర్యతేజోవా న్దివ్యవిగ్రహః ॥

శుద్ధసత్త్వమయః సాక్షా న్మునివేషధరోఽవ్యయః
చతుర్భుజః శఙ్ఖచక్రవరదాభయచిహ్నితః ॥

కుశాసనే సమాసీనో హ్యూర్ధ్వపుణ్డ్రపవిత్రకః
కిరీటహారాఽభరణకుణ్డలాఽఙ్గదభూషితః ॥

శిఖాయజ్ఞోపవీతాభ్యాం త్రిదణ్డేన విరాజితః
పద్మం చాభయహస్తే తు సుసన్ధార్య సమాహితః ॥

ఆవిరాసీ ద్యథాకల్పం వైకుణస్మరణా త్తదా
ఆత్మా వై పుత్రనామాఽసీ ద్విష్ణో ర్విశ్వకుటుమ్బినః ॥

తం దృష్ట్వా సర్వభూతాత్మా ప్రణతం ప్రాఞ్జలిం స్థితమ్
మదారసే త్యుపాసీయ నామధేయం చకార హ ॥

నామ్నా విఖనసం చక్రే తం వద న్నర్థయోగతః
వైఖానసం చ బ్రహ్మేణ ముపానీయ హరిః స్వయమ్ ॥
విఖనో మునయే పూర్వం సావిత్రీ ముపదిష్టవాన్
ద్వయఞ్చ మూలమన్త్రాదీ న్సానూ న్మోక్షప్రదా ఞ్ఛుభాన్ ॥
అధ్యాపయ న్మునిశ్రేష్ఠం సర్వశాస్త్రం తథావిధమ్
యావత్సమ్మిలితావస్థా వేదానాం వ్యసనా త్పురా ॥
తాం తు వైఖానసీం శాఖా మాదా వధ్యాపయ న్మునిమ్
అథోవాచ విధిం విష్ణు ర్భగవా న్భక్తవత్సలః ॥
బ్రహ్మాం స్తవాగ్రజం విద్ధి విఖనోమునిపుఙ్గవమ్
అప్రాకృతశరీరత్వా న్మదాజ్ఞాపరిపాలనాత్ ॥
మదారసుతత్వా చ్చ సదా మత్కృతకర్మణః
మదంశసమ్భవత్వా చ్చ త్వయా పూజ్యో మునీశ్వరః ॥ ఇతి.

అథ శ్రీనివాసో విఖనసే వైదికమన్త్రై స్స్వారాధనప్రతిపాదకం శ్రీవైఖానసశాస్త్ర ముపదిష్టవాన్. తథా మూలమన్త్రాదికం ద్వయం చ. సీతోపనిషది "వైఖానసఋషేః పూర్వం విష్ణో ర్వాణీ సముద్భవే" దితి. బ్రహ్మాణ్డపురాణే "ద్వయఞ్చ మూలమన్త్రం చ ప్రదదౌ భగవాం స్తయో"రితి. తయోః విఖనోబ్రహ్మణో రిత్యర్థః. తత్త్రైవ,

తేనైవ ధ్యానయోగేన పరిశుద్ధాన్తరాత్మని
విశేషఖననం తత్ర కృతవా న్గర్భవైష్ణవః ॥
విశేషఖననా త్తస్య శుద్ధసత్త్వవిచి న్తనాత్
ప్రాదురాసీ న్మునిశ్రేష్ఠః శఙ్ఖచక్రధరోఽవ్యయః ॥
నారాయణ స్తు తం దృష్ట్వా ప్రాహ వాక్యం మునీశ్వరమ్॥ ఇతి.

విష్ణుధర్మే చ:—

పూర్వం విఖనసే విష్ణుః ప్రోక్తవాన్ స్వయ మచ్యుతః
భృగోః ప్రోక్తం విఖనసా భృగుణా చ మమేతరిమ్॥ ఇతి.

అనేన శ్రీవైఖానసం సూత్రం తన్మూలకం శ్రీశాస్త్రం చ విఖనసే భగవతోపదిష్టమి త్యవగన్తవ్యమ్. తేన భృగ్వత్రిమరీచికాశ్యపేభ్య ఇతి చ. అపిచ, భృగుప్రోక్తే నిరుక్తాధికారే.

సూత్రం విఖనసా ప్రోక్తం సార్ధకోటిప్రమాణకమ్
గురో ర్ముఖా చ్చ సంగృహ్య తత్సర్వం సముదాహృతమ్ ॥
కాశ్యపేనాఽత్రిణా చైవ మయా చైవ మరీచినా
చాతుర్లక్షప్రమాణేన సంక్షిప్య ప్రోచ్యతేఽధునా ॥ ఇతి.

అనేన మరీచ్యాదయో విఖనోగురుణోపదిష్టం శ్రీశాస్త్రం సంగృహ్య ప్రణిన్యు రితి చ జ్ఞాతమ్. ఏవంచ,

నిత్యముక్తోపభోగ్యత్వా త్పరవ్యూహాత్మనో హరేః
తత్కాలసన్నికృష్టైకలక్ష్యత్వా ద్విభవాత్మనః
విశుద్ధై ర్యోగసంసిద్ధై శ్చిన్త్యత్వా దన్తరాత్మనః
అర్చాత్మ న్యేవ సర్వేషా మధికారో నిరఙ్కుశః॥

ఇత్యుక్తత్వాత్ సమస్తచేతనోజ్జీవనహేతుభూతాఽర్చారాధనవిధిప్రతిపాదకశ్రీవైఖానసశాస్త్రోపదేష్టా శ్రీమన్నారాయణ ఏవ పరమాచార్యః.

తతః స్వగురుభూతశ్రీమన్నారాయణోపదిష్టం సఙ్గృహ్య సూత్రం ప్రణినాయ శ్రీవిఖనాః, య దష్టాదశానా మాపస్తమ్బబోధాయనాది కల్పసూత్రాణా మగ్ర్యం, యత్ర గర్భే విహితేన విష్ణుబలికర్మణా గర్భవైష్ణవత్వసిద్ధి ర్భవతి, యన్మూలకం భగవదారాధనశాస్త్రం "యస్య చాద్యన్తమధ్యేషు గీయతే భగవాన్హరిః" ఇత్యుక్తప్రకారేణ నారాయణపరాయణో నిర్ద్వన్ద్వో ముని రితి విష్ణో రారాధనం సర్వదేవతార్చనం

భవతి, "అగ్ని ర్వై దేవానా మవమో విష్ణుః పరమ స్తదన్తరేణ సర్వా అన్యా దేవతా ఇతి బ్రాహ్మణ" మితి, "నారాయణపరం బ్రహ్మోపైతి" ' ఇతి, "నారాయణపరంబ్రహ్మ త త్త్వం నారాయణః పర" ఇతి చ భగవతో లక్ష్మీకా న్తస్య పరత్వం ప్రకాశ్య "శ్రీమన్నారాయణ మర్చయేత్", "తద్విష్ణోః పరమం పదం గచ్ఛతి" ఇత్యాదినా పరమపదప్రాప్త్యుపాయ శ్చ యత్ర దర్శితః.

తచ్ఛిష్యాః భృగ్వాదయః, యైః స్వగురుణా శ్రీవిఖనసా సూత్రే విస్తరేణోక్తం తదుపదేశలబ్ధం శ్రీశాస్త్రం సంక్షిప్య ప్రపఞ్చితమ్. తేషాం పారంపర్యేణ శిష్యభూతా స్సర్వే శ్రీవైఖానససూత్రిణః. తే తు యథాక్రమం ప్రదర్శ్యన్తే.

చతుర్ణా మపి భృగ్వాదీనాం శిష్యః శ్రీనారాయణాచార్యః. తచ్ఛిష్యః కేశవాచార్యః. అనేన వేదాన్తవ్యాససూత్రవృత్తిః, పఞ్చఖణ్డ వివరణరూపార్చనానవనీతఞ్చ ప్రణీన్యే. అనన్తరం శ్రీనృసింహాచార్య రాఘవాచార్య,రామాచార్య,గోవిన్దాచార్య, కృష్ణాచార్య, రఙ్గాచార్య, వేఙ్కటాచార్య,వరదాచార్యాః.వరదాచార్యశిష్యః వాజపేయాచార్యః. అనేన భగవచ్ఛాస్త్రసఙ్గ్రహరూపదర్పణం శ్రీవైఖానససూత్రభాష్యం చ కృతమ్. తచ్ఛిష్యః భట్టభాస్కరాచార్యః అనేన శ్రీవైఖానస దైవిక మానుషికఖిలబుఙ్మన్త్రాణాం భాష్యాదికం ప్రణీతమ్. తత్రైవాఽష్టమ ప్రశ్నారమ్భే ప్రపత్తిప్రకార శ్చ దర్శితః. తతః శ్రీభట్టాచార్య,నృసింహాచార్యా. నృసింహాచార్యశిష్యః శ్రీసున్దరరాజాచార్యః. అనేన శ్రీవైఖానస సూత్రస్య ప్రయోగవృత్త్యాదికం కృతమ్. అనన్తరం కృష్ణాచార్య, అనన్తాచార్యౌ. అనన్తాచార్యశిష్యః వసన్తయాజ్యాచార్యః. అనేన శ్రీవైఖానససూత్రస్య వ్యాఖ్యాన్తరప్రభృతిః కృతా. తచ్ఛిష్యః శ్రీగోవిన్దాచార్యః. తతః నరహరిభట్టాచార్యః. తచ్ఛిష్యః. శ్రీనివాసాధ్వరివేదాన్త దేశికః, య శ్శ్రీనివాసస్య విన్త ఇతి వక్తవ్యః, యం ప్రాహు స్సర్వ తన్త్రస్వతన్త్రం కవికులతిలకఞ్చ, యేన ప్రణీతానాం గ్రన్థానా మియత్తా నాధిగమ్యతే, యేన శారీరకసూత్రస్య లక్ష్మీవిశిష్టాద్వైతాఖ్యం భాష్యం

ప్రణీతం, యేనోదీరితా శ్రీవైఖానసమహిమమఞ్జరీ విదుషాం హృదయరఞ్జనీ, యస్మై వ్యదా ద్భగవా ననితరసాధారణీం వేదాన్తదేశికాభిధాం, యస్మా ద్విశేషేణ విదితవేదాన్తతత్త్వార్థా స్సర్వేఽపి వైఖానసాః, యస్య పితరౌ రుక్మిణీగోవిన్దౌ, యస్మి న్వ్యాఖ్యాతరి వైఖానససూత్రతాత్పర్యం స్ఫుట మవగచ్ఛామః,యత్కృతం పారమార్థికోపనిషద్భాష్యం విశదయతి శ్రీమన్నారాయణపారమ్యం, దర్శయతి చ శ్రీవైఖానసానాం తత్పదప్రాప్త్యుపాయరహస్యమన్త్రార్థాన్.

తతః విప్రనారాయణాచార్య, వసన్తయాజ్యాచార్య, అనన్తనారాయణాచార్యాః. అనేన అనన్తనారాయణాచార్యేణ బ్రహ్మసూత్రస్య వార్తికోద్గ్రాహిణీ త్యనువృత్తి స్సఙ్గృహీతా.

తత స్తిరుమలాచార్యః. తచ్ఛిష్యః శ్రీనివాసాచార్యః. యేనోద్ధృతా విజయత ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యా నామ సుధా సర్వోపనిషదుదన్వతః, యేన ప్రణీతా శ్రీరామాయణవ్యాఖ్యా కల్పలతాయతే తదర్థార్థినాం, య శ్చాష్టభాషాచక్రవ ర్తీతి ప్రసిద్ధః, యేనబాలేన సమర్ప్యమాణాం మాలాం భగవా న్వేఙ్కటేశః ప్రహ్వీభవ ఞ్జగ్రాహ. అపిచ యేన స భగవాన్ "తాత! సర్వ మిదం హవి ర్భోక్తవ్య" మితి నిర్బద్ధితో భక్తవత్సల స్స్వయం బుభుజే. తతః "వత్స! త్వయాఽపి భుజ్యతా" మిత్యుక్తో బాల స్తథా బుభుజే. తతఃప్రభృత్యేవ శ్రీవైఖానసానాం సర్వేషాం తస్య వృషభగిరినాథస్య సన్నిధౌ హవిర్దానసమయేఽన్తః ప్రవేశ స్సద్య స్తచ్ఛేషాస్వాదన ఞ్చావిచ్ఛేదే నాఽద్యాపి సన్దృశ్యతే.

తత శ్శ్రీవేఙ్కటాచార్య, గోవిన్దాచార్య, శ్రీనివాసాచార్య, వేఙ్కటరామాచార్య, శ్రీరఙ్గాచార్య, రాఘవాచార్య, అనన్తాచార్య, రఙ్గనాథాచార్యాః. రఙ్గనాథాచార్యశిష్యః వరదాచార్యః. యేన వైఖానససూత్రస్య షట్సూత్ర్యనుసృతా వ్యాఖ్యా కృతా. తతః క్రమాత్ వేఙ్కటరామాచార్యః, శ్రీనివాసాచార్యః, రామాచార్యః, గోవిన్దాచార్యః శేషాచార్యః, రఙ్గనాథాచార్యః ఇత్యాదయ స్స్వస్వాచార్య

పర్యన్తాః పరమాచార్యా స్సర్వై ర్వైఖానసై ర్నిత్యానుసన్ధేయాః
ఏవం స్వస్వాచార్యపూర్వాః శ్రీమన్నారాయణపర్యన్తాః పరమాచార్యా
నిత్యానుసన్ధేయాః. తథాచ శ్రుతిః. "ఆచార్యవాన్ పురుషో వేద" ఇతి.

మరీచిః జ్ఞానకాణ్డే "ఏవం సంసారసముద్రోత్తరణోపాయం జ్ఞాన
యోగంచ బ్రహ్మణా పురా మమ ప్రణీతం తదేవ యుష్మాకం మయా
చోక్తం జ్ఞానోపదేశం గురుశిష్యమార్గేణ జ్ఞాత్వా పరమాత్మానం సదా
పశ్యేత్" ఇత్యుక్తమ్ (అత్ర బ్రహ్మణా విఖనసేత్యర్థః)

ఈశ్వరస్య చ సౌహార్దం యదృచ్ఛా సుకృతం తథా
విష్ణోః కటాక్ష మద్వేష మాభిముఖ్యం చ సాత్వికైః ॥
సంభాషణం ష డేతాని హ్యాచార్యప్రాప్తిహేతవః
జాయమానం హి పురుషం యం పశ్యే న్మధుసూదనః ॥
సాత్త్విక స్స తు విజ్ఞేయ స్సవై మోక్షార్థచిన్తకః

ఇత్యాదినా ఈశ్వరసౌహార్దాదీనా మాచార్యప్రాప్తిహేతుత్వ మభి
ధాయ జాయమానకటాక్షస్య పురుషస్య భగవత్ప్రాప్తివిరోధిరజస్తమో
నిరసనముఖేన సాత్త్వికతాసిద్ధిపూర్వక మాచార్యప్రాప్తి ర్భవతి.

పాపిష్ఠః క్షత్రబన్ధు శ్చ పుణ్డరీక శ్చ పుణ్యకృత్
ఆచార్యవ త్తయా ముక్త స్తస్మా దాచార్యవా న్భవేత్॥ ఇతి.

బ్రహ్మవిద్యోపనిషది,

గురుభక్తిం సదా కుర్యా చ్ఛ్రేయసే భూయసే నరః
గురు రేవ హరి స్సాక్షా న్నాన్య ఇత్యబ్రవీ చ్ఛ్రుతిః ॥

గురో స్సకాశా న్మహావిశ్వాసపూర్వకం మన్త్రార్థగ్రహణే సతి ప్రకృ
త్యాత్మభ్రాన్తిశరీరస్వతన్త్రాత్మభ్రాన్తినిరసనద్వారా దృష్టాఽదృష్టోభయ
ప్రాప్తిపూర్వకపరమపురుషార్థప్రాప్తి స్సంభవతి.

ఇతి గురూపసదననిరూపణమ్

అథ అర్థపఞ్చకప్రకరణమ్

ప్రాప్యస్య బ్రహ్మణో రూపం, ప్రాప్తుశ్చ ప్రత్యగాత్మనః
ప్రాప్త్యుపాయం, ఫలం చైవ, తథా ప్రాప్తివిరోధి చ ॥

ఇత్యర్థపఞ్చక ముచ్యతే. ప్రాప్యః పరమాత్మా తస్య స్వరూపం, ప్రత్యగాత్మా జీవః తస్య స్వరూపం, తత్ప్రాప్తే రుపాయ స్సాధనం, ఫలం తత్ప్రాప్తిప్రయోజనం, తత్ప్రాప్తివిరోధి ఇతి పఞ్చకం తత్ జ్ఞేయ మిత్యర్థః.

బ్రహ్మస్వరూపం నామ "విష్ణు స్సర్వేషా మధిపతిః పరమ" ఇతి, "సుసూక్ష్మ స్సార్వ స్సర్వేషా" మితి, "సత్య స్సత్యస్థ స్సత్యలోకస్థః" ఇతి, "యో వా భూతే ర్భ్యాతి రాసీత్" ఇత్యాదిభి శ్చ శ్రుతిభిః పరబ్రహ్మణో నిష్కళశ్చ స్సకళ స్స్వభావః. "నిష్కళఃపరమాత్మనోఽన్యం నకిఞ్చి దస్తి" ఇత్యారభ్య, ఏవం నిష్కళ మితి విజ్ఞాయతే "అథ సకళః కాష్ఠేఽగ్ని ర్మథనా జ్జ్వల న్నివేతి" "సువర్ణవర్ణంరక్తాస్య" మిత్యాదిభి శ్చ శ్రీశాస్త్రవచనైః ప్రతిపాద్యమానం లక్ష్మీవిశిష్టస్య భగవత స్సకలం రూపమ్. లక్ష్మ్యా రూపం తు "విష్ణో ర్విభూతి శ్శ్రీ స్సాచ నిత్యా" ఇత్యాదినాఽభిహితమ్. విస్తర స్తు వక్ష్యమాణసాధ్యోపాయప్రకరణే ద్రష్టవ్యః.

ప్రత్యగాత్మాన స్త్రివిధాః నిత్యాః, ముక్తాః, బద్ధాః ఇతి. నిత్యా అన న్తసనకాదయః. ముక్తా భగవదుపాసనేన మోక్షం గతాః. బద్ధా స్సంసారిణః క్షేత్రజ్ఞా బహవః. తేఽపి నిత్యాః "అనాద్యవిద్యాసఞ్చిత పుణ్యాపాపఫలం భోక్తుం బహువిధం దేహం ప్రవిశ్య" ఇత్యాదినా శ్రీశాస్త్రోక్తలక్షణాః.

ఉపాయో నామ ప్రపత్తిపూర్వకభగవదారాధనమ్.

ఫలం నామముక్తిః.

ప్రాప్తివిరోధి నామ భగవదాజ్ఞారూపశ్రుతిస్మృత్యతిలఙ్ఘనాది.

ఏతత్పఞ్చక మపి శ్రీమదష్టాక్షరద్వయచరమశ్లోకార్థవివరణే స్ఫుటం భవిష్యతి. పరమాత్మా శేషీ, చేతన శ్శేషః-స స్వామీ ఏష తస్య స్వమ్-స ఆరాధ్యః. ఏష ఆరాధకః-స శరీరీ ఏష శరీర మితిసర్వదా అనుసన్ధేయమ్.

ఇత్యర్థపఞ్చకనిరూపణమ్.

అథ తత్త్వత్రయప్రకరణమ్

"ద్వా వేతౌ పక్షీ అచరం చరన్తౌ" ఇత్యాది శ్రుత్యా తత్త్వానాం త్రిత్వం ప్రతిపాదితమ్. తత్ర ద్వా వితి పరమాత్మప్రత్యగాత్మానా వుక్తౌ. అచర మితి ప్రకృతి రభిహితా "యస్త్వేకం భునక్తి భోక్త్రీ" ఇతి. తత్రైవ యచ్ఛబ్దవాచ్య స్యేశ్వరస్య ప్రలయే ప్రకృతిపురుషోపసంహార కత్వ ముక్తమ్. శ్రీశాస్త్రే మరీచిః "మాయా ప్రకృతి ర్మాయీ విష్ణుః ప్రకృతిపురుషా వేతా వనాదీ" ఇత్యాహ. తత్ర ప్రకృతి రచేతనా. శ్రీశాస్త్రే ప్రకృతి ర్ద్వివిధా చేతనాఽచేతనా చేత్యుక్తా. అచేతనా పఞ్చభూతైర్మనోబుద్ధ్యహఙ్కారై శ్చాష్టధా భిన్నా. అన్యా జీవభూతా చేతనేతి..

అచేతనా ప్రకృతి స్త్రిగుణా. తథా చోచ్యతే శ్రీశాస్త్రే :

అచేతనా పరార్థా చ నిత్యా సతతవిక్రియా
త్రిగుణా కర్మిణాం క్షేత్రం ప్రకృతే రూప మిష్యతే॥ ఇతి

వికారగుణా స్సర్వే ప్రకృత్యుత్పన్నా ఇత్యర్థః. అచేతనం త్రిగుణరూపం కాలరూపం, శుద్ధసత్త్వరూపం చేతి త్రివిధమ్.

జీవా స్త్రివిధా ఇత్యుక్తమ్. తత్ర నిత్యా నామ "తద్విష్ణోః పరమం పదగ్ం సదా పశ్యన్తి సూరయః" ఇత్యుక్తా అనన్తాఽదయః. ఏతే సర్వదాఽప్యసఙ్కుచితజ్ఞానధర్మకాః.

ముక్తా నామ పూర్వ మనాద్యవిద్యాసఙ్కుచితజ్ఞానాః పునః పున స్తనిత్యా అ న్తతః “నరాణాం క్షీణపాపానాం కృష్ణే భ క్తిః ప్రజాయ తే” ఇత్యు క్తరీత్యా బహుజన్మపుణ్యవిశేషేణ క్షీణపాపా భూత్వా, భక్త్యా భగవ న్తం సమారాధ్య “మమ సాధర్మ్య మాగతా” ఇతి గీతాప్రతి పాదితరీత్యా భగవత్సధర్మాణః, “జగద్వ్యాపారవర్జ” మితిసూత్రప్రతి పాదితరీత్యా సృష్ట్యాదిమాత్రరహితాః; సనకాదయః.

బద్ధా నామ జన్మ కృత్వా భార్యామయపాశనిబద్ధనా భగవన్మా యయా మోహితత్వాత్ కామ క్రోధ లోభ మోహ మద మాత్సర్య హింసాదీని కరోతీత్యాదిశ్రీశాస్త్రో క్తలక్షణాః.

ఈశ్వరో నామ “పరం ధామ పరం జ్యోతి స్సర్వజ్ఞ స్సర్వశ క్తి మయ” ఇత్యాద్యు క్తలక్షణః. ఈశ్వరాధారౌ ప్రకృతిపురుషౌ, అస్వ తన్త్రౌ చ. “ద్వా వా ఽముఖ్యౌ ముఖ్యాధారౌ” ఇతి శ్రుతేః. అముఖ్యౌ అస్వతన్త్రౌ, ముఖ్యః పరమాత్మా ఆధారో యయో స్తౌ ద్వౌ ప్రకృతిపురుషా విత్యర్థః. “ఈశతే దేవ ఏకః” ఇతిశ్రుత్యు క్త రీత్యా త త్త్వత్రయ మీశేశితవ్యరూపమ్.

జ్ఞానత్వాఽనన్దత్వాఽమలత్వాఽణుత్వాదిస్వరూపనిరూపకధర్మపుర స్కారేణ జ్ఞాన మానన్దః అమలః అణు రితి జీవస్వరూపం వ క్తవ్యమ్. జీవః ఈశ్వర స్యైవ శేషభూత ఇత్యర్థః, బోధయతి చ శ్రీమదష్టాక్షర ప్రథమవర్ణభూతః ప్రణవః. బోధన ప్రకారోఽగ్రే స్ఫుటీభవిష్యతి. జీవస్య యథాఽణుత్వేసతి చేతనత్వం, తథా శేషత్వేసతి చేతనలక్షణం భవతి. తస్మా చ్ఛేషత్వ మపి జీవస్య స్వరూపనిరూపకమ్. ఏవం విభుత్వే సతి చేతనత్వ, మనన్యాధీనత్వం, నిరుపాధికశేషిత్వం చేశ్వరస్య లక్షణమ్. జీవానా మీశ్వరస్య చ సాధారణలక్షణం తు చేతనత్వం ప్రత్యక్త్వంచ.

చేతనత్వం నామ జ్ఞానాశ్రయత్వమ్. ప్రత్యక్త్వం నామ స్వస్మై స్వయంప్రకాశమానత్వమ్. తదా ధర్మభూతజ్ఞాననిరపేక్ష మహ మితి ప్రతిభాసం జ్ఞానఘనమ్.

ఏవంతయో స్సాలక్షణ్యే సతి జీవస్య శేషత్వాదికమీశ్వరస్య శేషిత్వాదికం చ వైలక్షణ్యాయ భవతి. మూలమన్త్రస్య ప్రథమాక్షరేణ ప్రణవేన తథా శేషిశేషత్వ మీశ్వరజీవయోః ప్రతిపాదితమ్. తత్రాఽద్యే నాఽకారేణ భగవాన్ ప్రతిపాద్యతే. స హి శేషీ. అన్త్యో మకారో జీవవాచీ. మధ్యస్థ ఉకారోఽనయో శ్శేషిశేషభావసంబన్ధం బ్రూతే. శ్రీశాస్త్రే భగవా న్మరీచి రాహ "భగవన్తం ప్రవణయతీతి ప్రణవః. ప్రవణ ఇతి వక్తవ్యే పశ్యకః కశ్యప ఇతివత్ వర్ణవ్యత్యయః. ప్రవణయతి వశీకరో తీత్యర్థః. వశీకరణం నామ శరణాగతిః. ప్రణవోచ్చారణేన భగవా న్వశ్యో భవ తీతి తథోక్తమ్."

ఇతి తత్త్వత్రయనిరూపణమ్.

అథ ప్రకృతితత్త్వనిరూపణమ్

అచేతనస్య త్రిగుణ, కాల, శుద్ధసత్త్వద్రవ్యత్వేన భేద స్త్రివిధః. త్రిగుణా స్సత్త్వరజ స్తమాంసి. కాలః కాష్ఠాకలాదిరూపః. జ్ఞానం శుద్ధసత్త్వద్రవ్యమ్. త్రిగుణా ప్రకృతి ర్జడా. కాల శ్చ జడః. శుద్ధసత్త్వద్రవ్యం చ జడ మితి కేచిత్. జడత్వం నామ స్వయంప్రకాశహీనత్వమ్.

అన్యేతు, శుద్ధసత్త్వద్రవ్యం స్వయంప్రకాశం, జ్ఞానాత్మకత్వేన శాస్త్రసిద్ధత్వా దిత్యాహుః. ఈశ్వరజీవయోః జ్ఞానత్వాత్, జ్ఞాతృత్వాచ్చ

చేతనత్వమ్. జ్ఞాతృత్వం నామ జ్ఞానాశ్రయత్వమ్. శుద్ధసత్త్వద్రవ్యస్య జ్ఞాతృత్వాభావా దచేతనకోటౌ నివేశనమ్. ఈశ్వరజ్ఞానస్య స్వయం ప్రకాశత్వం నిర్వివాద మిత్యాహుః.

త్రిగుణద్రవ్యస్యగుణత్రయాశ్రయత్వం స్వరూపభేదకమ్. అత్ర సత్త్వాదిగుణానాం సామ్యే ప్రళయం, వైషమ్యే సృష్టిస్థితీ చ భవన్తి. గుణవైషమ్యప్రదేశే మహదాదివికారా భవ న్త్యవికృతవికృతప్రదేశయో ర్మేలనాత్.

ప్రకృతిమహదహఙ్కారమనోభూతగుణేన్ద్రియాత్మకాని చతుర్వింశతి తత్త్వాని. ఆత్మన స్తేభ్యో వ్యావృత్త్యయే తాని జ్ఞేయాని. ఏతాని పరమాత్మనోఽస్త్రాభరణాదిరూపా ణీతి శ్రీశాస్త్రేణాఽవగమ్యతే. యథా :

సంసారచక్రం య త్తస్య నిజం త త్త్వాత్సుదర్శనమ్
హంసాఖ్యం చేతనారూపం సర్వప్రాణి హృది స్థితమ్
తచ్ఛఙ్ఖరూపం దేవస్య పాఞ్చజన్యాఖ్య ముచ్యతే॥ ఇత్యాదినా.

అయ మర్థః కణ్ణమాణిక్యగ్రామవాసినా శ్రీవైఖానసవైనతేయభట్టాచార్యేణ ధ్యానముక్తావళ్యా మేకేన పద్యేన సంగృహీతః :

చిత్తమ్బుం నౌమి తేజ శ్శర మరిమయసంసార మామ్నాయపక్ష
స్ఫూర్జద్భూతాత్మతార్క్ష్యం కకుదనధనుషం ప్రాణిశక్త్యాత్మశక్తిమ్
విద్యాఽవిద్యాఖ్యతూణద్వయమవధిగిరిప్రాయఖేటం యమాసిమ్
వాయ్వశ్వం ప్రేమపాశంహృదయమయరథందణ్డనాభిఖ్యయష్టిమ్॥

ఇతి (అరిమయం చక్రరూపమ్, కుః భూమిః).

చతుర్వింశతితత్త్వేషు కార్యభూతాని తత్త్వాని త్రయోవింశతిః. తేషాం తత్కార్యాణాం చ స్థితౌ సంభూతా వాధిక్యసంకోచౌ పురాణేషు ద్రష్టవ్యౌ.

అత్ర కేచిత్ తత్త్వాని పురాణోక్తవదస్త్రాభరణాదిరూపాణ్యాహుః. శ్రీవిష్ణుపురాణే:

ఆత్మాన మస్య జగతో నిర్లేప మగుణామలమ్
బిభర్తి కౌస్తుభమణిస్వరూపం భగవాన్ హరిః॥

శ్రీవత్ససంస్థానమయ మనన్తేన సమాశ్రితమ్
ప్రధానం బుద్ధి రప్యాస్తే గదారూపేణ మాధవే॥

భూతాది మిన్ద్రియాదిం చ ద్విధాఽహఙ్కార మీశ్వరః
బిభర్తి శఙ్ఖరూపేణ శార్ఙ్గరూపేణ చ స్థితమ్॥

చలస్వరూప మత్యన్తజవే నాఽన్తరితాఽనిలమ్
చక్రస్వరూపం చ మనో ధత్తే విష్ణుః కరే స్థితమ్॥ ఇత్యాది.

ప్రాకృతగుణవిలక్షణం శుద్ధసత్త్వద్రవ్యం స్వసత్తాభాసకం సత్త్వమ్. గుణసత్త్వా ద్విలక్షణ మిత్యుక్తేః.

అజడం స్వాత్మసంబోధి నిత్యం సర్వావగాహి యత్
జ్ఞానం నామ గుణం ప్రాహుః ప్రథమం గుణచిన్తకాః॥ ఇతి చ.

శ్రీశాస్త్రే తర్కకాణ్డే బ్రహ్మచిన్తాఽధ్యాయే "ఆపః పృథివ్యా స్సూక్ష్మాత్మస్తు" ఇత్యారభ్య "తతో వ్యోమపదం విష్ణో స్స్థాన మానన్దపూరితమ్। తస్మాత్తత్పఞ్చశక్తిస్థం పఞ్చోపనిషదాత్మకమ్॥ పఞ్చమూర్తివిభేదేన విభిన్నం విశ్వతోముఖమ్। ఆభూతసంప్లవస్థానం స్వరూపం చిద్ఘనం పరమ్॥ విష్ణోరకుణ్ఠవీర్యస్య నానావ్యూహైకహేతుకమ్" ఇత్యాదినా తమసః పరస్తా దనవచ్ఛిన్నం నిత్యం స్థాన మస్తీతి జ్ఞాయతే. ఏతేన మూలప్రకృతే శ్చానన్త్య మవగమ్యతే.

త్రిగుణద్రవ్యస్య ప్రవృత్తిభేద స్తు బద్ధజీవానాం భోగాపవర్గయో రీశ్వరస్య లీలాయా శ్చ సమత్వేన విషమత్వేన చ పరిణామపరమ్పరయా దేహేన్ద్రియరూపేణ వ్యాపారకారిత్వమ్. ఇద మేవ బద్ధానాం రజస్త మోభ్యాం తత్త్వయాథార్థ్య మపహ్నుత్య భోగార్థం విపరీతజ్ఞాన ముత్పాదయతి. ఇదం మోక్షార్థం సత్త్వవృద్ధ్యా తత్త్వయాథార్థ్యంచ ప్రకాశయతి. ఏవం పురుషప్రకృతితత్త్వస్వరూపం సంగృహ్యనిరూపితమ్॥

ఇతి ప్రకృతితత్త్వనిరూపణమ్.

అథ ఈశ్వరతత్త్వనిరూపణమ్.

ఈశ్వరో నామ "యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే" ఇత్యాది శ్రుతేః జగత్కారణతయా ప్రసిద్ధః. "స ఏవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీత్। ఏక మేవాఽద్వితీయం బ్రహ్మ" ఇతిశ్రుతేః అభిన్ననిమిత్తోపాదాన కారణభూతః; "సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ" ఇత్యాదిభి స్సత్యత్వ జ్ఞానత్వానన్తత్వవిశిష్టః; "ఆనన్దో బ్రహ్మ"ఇతి నిరతిశయానన్దస్వరూపః; "నారాయణపరం బ్రహ్మ" ఇత్యాదిభిః పరం బ్రహ్మ, పరంతత్త్వ పరంజ్యోతిః, పరాత్మాదిశబ్దవాచ్య శ్శ్రీమన్నారాయణ ఏవ.

సత్యత్వాదిస్వరూపనిరూపకధర్మై స్సత్యాదిరూప మేవ. అన్యేతు కల్యాణగుణాదిదివ్యమఙ్గళవిగ్రహాదయ శ్చ తస్య నిరూపితస్వరూపవిశేష ణీభూతాః. ఏషు జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాంసి గుణాః పరత్వోపయు క్తాః. సౌశీల్యవాత్సల్యాదయ స్సౌలభ్యోపయుక్తాః.

"స వా ఏష పురుషః పఞ్చధా పఞ్చాత్మా" ఇతి తస్య పరత్వ వ్యూహవిభవాన్తర్యామ్యర్చాభేదేన రూపాణి పఞ్చధా భవన్తి.

పరత్వం నామ

వైకుణ్ఠే తు పరే లోకే శ్రియా సార్ధం జగత్పతిః
ఆస్తే విష్ణు రచిన్త్యాత్మా భక్తై ర్భాగవతై స్సహ ॥ ఇతి.

శ్రీశాస్త్రే సర్వేషా మణ్డానా ముపరి సనాతనం నిత్య మచిన్త్యం దేవై రప్యనభిలక్ష్యం నిత్యశుద్ధముక్తస్వభావపురుషై రనుభూయమానం వైష్ణవాణ్డ మిత్యాది. తస్మి న్వ్యోమనిలయే పరమాత్మా స్వసఙ్కల్పేన దేవీభూషణాయుధైస్సహేత్యాదిభి రుక్తప్రకారేణ స్థితః.

వ్యూహో ద్వివిధః దైవికో మానుష శ్చేతి. తత్ర దైవికః శ్రీవైఖానసోక్తవిష్ణ్వాదికః. మానుషస్తు పాఞ్చరాత్రోక్తవాసుదేవాదికః. భారతే యుధిష్ఠిరంప్రతి భగవద్వచనమ్ :

విష్ణుం చ పురుషం సత్య మచ్యుతం చ యుధిష్ఠిర !
అనిరుద్ధం చ మాం ప్రాహు ర్వైఖానసవిదో జనాః॥
అన్యే త్వేవం విజాన న్తి మాం రాజన్ ! పాఞ్చరాత్రికాః
వాసుదేవం చ రాజేన్ద్ర ! స ఙ్కర్షణ మథాపివా
ప్రద్యుమ్నం చాఽనిరుద్ధం చ చతుర్మూర్తిం ప్రచక్షతే॥ ఇతి.

ద్వివిధానాం వ్యూహానాం మూలభూతో విష్ణుః. అతఏవ, "విష్ణు స్సర్వేషా మధిపతిః"ఇతి. తస్యప్రథమగ్రహణమ్. వాసాధికారేభృగుః :

వక్ష్యామి పఞ్చమూర్తీనాం భేదం మునివరాః! పృథక్
ధర్మో జ్ఞాన మథైశ్వర్యం వైరాగ్య మితి త త్పృథక్॥
వ్యష్టిరూపేణ సంపన్నా మూర్తయః పురుషాదయః
ఏషాం సమష్టిరూపోఽయం భగ వా నితి చోచ్యతే॥
సర్వవ్యాపకశీలత్వా ద్విష్ణు రి త్యభిధీయతే
ఉషితా పూ రనే నేతి పురుషః పరికీర్తితః॥

సకారో జీవనిర్దేశ స్తకారః పరవాచకః
తయో స్సంసర్గశక్తి ర్య స్తస్మా త్సత్య ఉదాహృతః॥
అకారః పరవాచీ తు చ్యకారో జీవవాచకః
ఉకారః ప్రకృతి ర్జ్ఞేయ స్తకారః కాల ఉచ్యతే॥
తస్మా దచ్యుత ఇత్యుక్తః ప్రవక్ష్యామి తథాపరమ్

అత్ర యకారార్థ స్సంసర్గశక్తి రితి పూర్వ ముక్తత్వా న్నపున స్తదర్థ ఉక్తః. అచ్యుతశబ్దేన పరమాత్మప్రకృతిపురుషాః, తేషాం సంబన్ధః, కాల శ్చాఽభిహితాః.

స్వైరాచారోఽనిరుద్ధ స్స్యా న్మూర్తయః పఞ్చ కీర్తితాః
అవస చ్చ జగ త్సర్వం యో వా వసతి వై వసేత్॥
పురుషస్య తు పర్యాయో వాసుదేవ ఇతి స్మృతః॥ ఇత్యాది

"వైకుణ్ఠే తు పరే లోకే" ఇత్యుక్తరీత్యా శ్రీవైఖానసవ్యూహమూల భూతవిష్ణుమూర్తేః పరత్వప్రతిపాదనా చ్చేశ్వరస్య చతుర్వ్యూహాత్వ మనన్యానమ్.

ఐశ్వర్యస్య సమగ్రస్య వీర్యస్య యశస శ్శ్రియః
జ్ఞానవైరాగ్యయో శ్చైవ షణ్ణాం భగ ఇతీరణా ॥

ఇతి షాడ్గుణ్యపూర్ణత్వాత్ పరస్య ముఖ్యతయా భగవచ్ఛబ్దవాచ్యత్వ ముచ్యతే. శ్రీశాస్త్రే తర్కకాణ్డే:

ఆభూతసంప్లవస్థానం స్వరూపం చిద్ఘనం పరమ్
విష్ణో రకుణ్ఠవీర్యస్య నానావ్యూహైక హేతుకమ్ ॥
తత షడ్గుణసంపూర్ణం లక్ష్మీలక్షణసంయుతమ్
సత్యం జ్ఞాన మనన్తాఖ్యం భగవచ్ఛబ్దశబ్దితమ్ ॥ ఇతి.

జ్ఞానశక్తిబలైశ్వర్యవీర్యతేజాం స్యశేషతః
భగవచ్ఛబ్దవాచ్యాని వినా హేయై ర్గుణాదిభిః॥ ఇతి.

తథాఽపి, పరత్వ ఏవ షాడ్గుణ్యావత్త్వమ్. నతు వ్యూహే ష్వితి న శక్యమ్. పరత్వే తే గుణా స్సర్వే సమగ్రతయా అనుసన్ధేయాః. వ్యూహేషు తేషాం మధ్యే కశ్చిత్కశ్చి ద్గుణో విశేషేణాఽనుసన్ధేయ ఇతి తదభిప్రాయః.

వైభవాః మత్స్యాద్యవతారాః శ్రీరామకృష్ణాదివిభవరూపాః. ఈశ్వర స్తత్తత్కాలే స్వగుణాన్ తత్తత్కార్యానుగుణ్యేన ప్రకాశయతి, విధత్తే చ స్వైరమ్.

అన్తర్యామిత్వంనామ "అన్తః ప్రవిష్ట శ్శాస్తా జనానామ్" ఇత్యాది శ్రుతే స్సర్వహృదయేషు సూక్ష్మరూపేణ స్థితత్వమ్.

అర్చావతారో నామ బిమ్బాకృత్యాత్మనా బిమ్బే సమాగత్యావతిష్ఠత ఇత్యుక్తప్రకారః.

నిత్యముక్తోపభోగ్యత్వాత్ పరవ్యూహాత్మనో హరేః
తత్కాలసన్నికృష్టైకలభ్యత్వా ద్విభవాత్మనః॥
విశుద్ధై ర్యోగసంసిద్ధై శ్చిన్త్యత్వా దన్తరాత్మనః
అర్చాఽఽత్మ న్యేవ సర్వేషా మధికారో నిరఙ్కుశః॥
అర్చావతారవిషయే మయాఽప్యుద్దేశత స్తథా
ఉక్తా గుణా న శక్యన్తే వక్తుం వర్షశతై రపి॥'

గ్రన్థాన్తరే "క్షోణవర్షసహస్రేషు" ఇత్యారభ్య,
అహం పఞ్చోపనిషదః పరవ్యూహాదిషు స్థితః
ఆవిర్భావేషు సర్వేషు స్వసఙ్కల్పశరీరవాన్॥

ఆవేశాంశావతారేషు పాఞ్చభౌతికవిగ్రహః
దారులోహశిలామృత్స్నశరీరేఽర్చాత్మకః స్మృతః
చేతనాఽచేతనైర్దేహీ పరమాత్మా భవామ్యహమ్॥ ఇతి.

శ్రీభగవచ్ఛాస్త్రే "పురా నారాయణో దేవః కృపయా పరయాఽన్వితః" ఇత్యారభ్య,

తస్మాత్సంసారచక్రేఽస్మిన్ భ్రామ్యన్తే యే సుదుస్తరే
ఉద్ధరేయ మిమాన్ సర్వాన్ యాతనాశతసఙ్కులాన్॥
ఇతి సంచిన్త్య భగవాన్ స్వచ్ఛన్దోపాత్తవిగ్రహః॥
హిత్వోపనిషదం రూపం ప్రమాణానా మగోచరమ్॥
సర్వేషాం హార్దదం భక్త్యా దృష్టమాత్రేణ ముక్తిదమ్
సర్వకళ్యాణసంపూర్ణగుణరాశిసమాశ్రయమ్"॥

ఇత్యుక్త్వా దర్చాయాం సర్వే కళ్యాణగుణా అనుసన్ధేయాః.

భగవతోఽర్చాఽవతారత్వే శ్రౌతం ప్రమాణమ్: "యతో వీరః కర్మణ్య స్సుదక్షో యుక్తగ్రావా జాయతే దేవకామః" ఇతి. ఇదం యజుషి స్థితమ్; నృసింహతాపిన్యాంచ. తత్ర "ఉగ్రం వీర" మిత్యత్ర వీర శబ్దస్య విష్ణుపరత్వ మవశ్యం వక్తవ్యమ్. యుక్తగ్రావా శిలారూపీ జాయతే ఇతిచ అన్యోఽర్థోఽసఙ్గతః. "పిశఙ్గరూప స్సుభగో వయోధాః శ్రుష్టీ వీరో జాయతే దేవకామః" ఇతి. సహస్రనామాధ్యాయే "సువర్ణవర్ణో హేమాఙ్గ" ఇతి. శౌనక శ్చాహ:

సురూపాం ప్రతిమాం విష్ణోః ప్రసన్నవదనేక్షణామ్
కృత్వాఽఽత్మనః ప్రీతికరీం సువర్ణరజతాదిభిః
తా మర్చయేత్తాం ప్రణమేత్తాం జపేత్తాం విచిన్తయేత్
విశత్యపాస్తదోష స్తు తా మేవ బ్రహ్మరూపిణీమ్"॥ ఇతి.

భగవాన్ విఖనా అపి కల్పసూత్రే "షడఙ్గులాదహీనం త ద్రూపం కల్పయిత్వా" ఇత్యుక్తవాన్. శ్రీవిఖనోవచనస్య సర్వప్రమాణమూర్ధన్యత్వం సీతోపనిషదా ప్రతిపాదితమ్. తత్ర హి "వైఖానసఋషేః పూర్వం విష్ణోర్వాణీ సముద్భవేత్" ఇత్యారభ్య "వైఖానస మతః పరమ్" ఇతి. భారతేఽపి "వైఖానసానాం వచన మృషీణాం శ్రూయతే నృప" ఇతి తద్వచన స్యాఽధికం ప్రామాణ్యం గమితమ్. సహి "భగవన్తం శ్రీమన్నారాయణ మర్చయేత్" ఇత్యఽర్చారూపం షాడ్గుణ్యపూర్ణ మి త్యసూసుచత్.

ఏవం తత్త్వత్రయం సిద్ధమ్. "నిత్యై వైషా జగన్మాతా విష్ణోః శ్రీ రనపాయినీ", "మాతరం పద్మమాలినీమ్", "త్వం మాతా సర్వభూతానాం దేవదేవో హరిః పితా, త్వయా చ విష్ణునా చామ్బ! జగ ద్వ్యాప్తం చరాచరమ్॥" ఇతి. సర్వావస్థా స్వపి భగవతా తస్యాః సతత మవినాభావ స్సిద్ధః. తత శ్చ లక్ష్మీవిశిష్టమీశ్వరతత్త్వమేకం, ప్రకృతితత్త్వ మేకం, పురుషతత్త్వ మేక మితి తత్త్వత్రయ మభిధీయతే.

విష్ణో రేవ ప్రథమతత్త్వ మిత్యత్ర కేచి త్సంశేరతే: "బ్రహ్మవిష్ణురుద్రేన్ద్రా స్సంప్రసూయన్తే" ఇతి విష్ణో రపి జన్మశ్రవణా త్తస్య కారణత్వం కథ మితి. తన్మతం కిమ్? తే విష్ణుం నారాయణా ద్భిన్నం మన్యతే వా? ఉత తదభిన్నం వా? భిన్న మితి న యుక్తమ్. "నారాయణాయ విద్మహే వాసుదేవాయ ధీమహి। తన్నో విష్ణుః ప్రచోదయాత్." ఇతి నారాయణశబ్దవాచ్య ఏవ విష్ణు రితి శ్రుతే ర్విరోధాత్ తదభిన్న ఇతి వక్తవ్యమ్. అతో నారాయణ ఏవ "అజాయమానో బహుధా విజాయతే" ఇతి శ్రుత్యా మూర్తిత్రయే విష్ణుసంజ్ఞయాఽనతిరో(?)ఽన్తర్యాభతోఽభూదితి. తస్య ప్రసూతి ర్నామ అవతారః. ఇతరేషాం జనన మేవ. తేషాం స్వేచ్ఛయాఽవతారశ్రవణాభావాత్. తథా చోచ్యతే:

తత స్తమపి దుర్ధర్ష స్తస్మా ద్భావా త్సనాతనాత్
రక్షార్థం సర్వభూతానాం విష్ణుత్వ ముపజగ్మివాన్ ॥ ఇతి.

కి మత్ర విస్తరేణ. శ్రీవైఖానసానాం భృగ్వాదీనా మాచార్యేణ భగవతా శ్రీవిఖనసా కల్పసూత్రే నారాయణ ఏవ పరదేవ తేతి కృత్వా సూత్రోపక్రమే "నారాయణపరాయణో నిర్ద్వన్ద్వో మునిః" ఇతి ప్రోక్తమ్. "హృదయం త ద్విజానీయా ద్విశ్వస్యాऽऽయతనం మహత్" ఇత్యారభ్య "తస్యా శ్శిఖాయా మధ్యే పరమాత్మా వ్యవస్థితః" ఇతిశ్రుత్యా పరమో విష్ణు రితి నిశ్చిత్య, ఆచమనవిధౌ "విష్ణుః ప్రీణా త్వితి హృదయ" మితి హృదయస్పర్శనం వ్యధాత్. సన్ధ్యోపస్థానే "నారాయణాయ నమః" ఇతి ప్రథమం నమస్కారం విధాయ, తతః, "అఙ్గా న్యన్యా దేవతాః" ఇతి శ్రుతి మనుసృత్య తదఙ్గభూతేభ్యో దేవేభ్యో విదధే వన్దనమ్. తథా తర్పణం చ. తత్తత్కర్మా న్తే సర్వదోషప్రాయశ్చిత్తతయా భగవదర్పణసంభవాయ వైష్ణవై ర్మన్త్రై రాహుతిం విహితవాన్. "అథాऽగ్నౌ నిత్యహోమా న్తే విష్ణో ర్నిత్యార్చాం సర్వదేవార్చా చ భవతి. అగ్ని ర్వై దేవానా మవమో విష్ణుః। పరమ స్తద న్తరేణ సర్వా అన్యా దేవతా ఇతి బ్రాహ్మణమ్" ఇతి అన్యేషాం దేవానాం ప్రాధాన్యే నాऽऽరాధనం నిషిషేధ. ఆరాధనా న్తే పురుషసూక్తప్రతిపాద్యం నారాయణం నిర్ణీయ, "పురుషసూక్తేన సంస్తూయ" ఇత్యారభ్య, "శ్రీమన్నారాయణ మర్చయే త్తద్విష్ణోః పరమం పదం గచ్ఛ" తీతి భగవదారాధనస్యాऽపవర్గోపాయత్వ మవాదీత్. ఉపసంహారే చ "నారాయణం పర బ్రహ్మ ధ్యాయన్ ధారణాం ధారయేత్", "నారాయణపరం బ్రహ్మ తత్త్వం నారాయణః పరః" ఇతి చాహ. కించ, శ్రౌతసూత్రే వ్రతాచరణప్రకరణే "ధ్యాయ న్నారాయణ ముపోష్య సపత్నీకో ఘృతమిశ్రం హవిష్యం క్షీరేణ ప్రాశ్నాతి" ఇతి. ఏతేన సర్వదా

భగవద్ధ్యాన ముక్తమ్. తత్త్రై వాఽగ్నిహోత్రవిధానే "చతు గ్గృహీతే నాష్టగృహీతేన వా స్రువం పూరయిత్వా... ... ధ్యాయ న్నారాయణం జుహోతి" ఇతిచ. ఏవ మభ్యాసాదిలిఙ్గై శ్చ నారాయ ణైకపరే సూత్రే తస్యైవ పారమ్యం ప్రకటితవాన్. తదుపజ్ఞాకాఽపిపార మాత్మ్యోపనిషత్. యన్మన్త్రా భగవద్భి ర్బహ్వృగ్వాదిభి శ్శ్రీశాస్త్రై ఏకాక్షరాద్యుపనిషన్మన్త్రా వినియుజ్యన్తే. అపౌరుషేయీ సేత్యత్ర న సంశయః. కర్మవిపాకస్యస్మృత్యాంచ సర్వపాపక్షయప్రకరణే విహితవిని యోగా ఇత్యవగమ్యతే. తత్ర "విష్ణు స్సర్వేషా" మితిమన్త్రే "అగ్ని ర్వై దేవానా మవమ" ఇతి బ్రాహ్మణోఽర్థః ప్రత్యభిజ్ఞాపితః. "సుసూక్ష్మ" ఇతిమన్త్రే సూక్ష్మం తస్మిన్ సర్వ మితి శ్రుత్యర్థః."జ్యోతి" ర్వ్యోతిమన్త్రే-"పరో దివో జ్యోతి"రితి,"విశ్వభవం భవాయ ప్రభూత"మితి రుద్రస్య జన్మచోదనాప్రతిపాదనేన "నారాయణా ద్రుద్రో జాయతే" "లలాట త్క్రోధజో రుద్రో జాయత" ఇత్యాది శ్రుత్యర్థశ్చ ప్రత్యభి జ్ఞాపితః. యథా నారాయణా ద్రుద్రస్య జననం శ్రూయతే, న తథా రుద్రా ద్విష్ణు జననమ్. కించ యథా నారాయణం ప్రస్తుత్య "స బ్రహ్మ స శివ" ఇతి న తథా రుద్రం ప్రస్తుత్య "స బ్రహ్మా స విష్ణు" రితి. అత్ర "స హరి" రిత్యపపాఠః. సేన్ద్ర ఇతి పాదపూరణార్థం సులోపే సతి స హరి రితి వర్ణత్రయాధిక్యస్యాఽనుపపత్తేః. "ఈశో యస్మా" దితి మన్త్రే "తవ శ్రియే మరుతో మర్జయన్త రుద్ర యత్తే జనిమ చారు చిత్రమ్॥ పదం యద్విష్ణో రుపమం నిధాయి తేన పాసి గుహ్యం నామ గోనా" మితి శ్రుత్యుక్తః రుద్రేణ భగవత్పాదోదకధారణార్థః. ప్రత్యభి జ్ఞాపితః. విస్తర స్తు పారమాత్మ్యోపనిషద్భాష్యే ద్రష్టవ్యః. ఏవం శ్రుతిస్మృతికల్పసూత్రశ్రీశాస్త్రేతిహాసాదిభి శ్శ్రియఃపతి స్సర్వకారణ స్సర్వేశ్వరో భక్తవత్సల శ్శ్రీమన్నారాయణ ఏవ ఈశ్వరతత్త్వ మితి జ్ఞాతవ్యమ్.

ఇతి ఈశ్వరతత్త్వనిరూపణమ్

అథ సిద్ధోపాయప్రకరణమ్

శ్రీవైఖానససూత్రిణః ప్రపత్తౌ ముఖ్యాధికారిణః. ప్రపన్నతమాశ్చ కుత ఇతి చేత్, తేషాం స్వసూత్ర ఏవ భగవతా విఖనసా ప్రపత్త్యభిధానాత్ ముఖ్యాధికారిత్వమ్. విష్ణుబలికర్మణా వైదికప్రపత్తేస్సంభవాత్ ప్రపన్నతమత్వమ్. తథాహి, సూత్రోపక్రమే "తపోయోగాదృషిః, నారాయణపరాయణో నిర్ద్వన్ద్వో మునిః" ఇతి, "పూర్వాత్పూర్వాత్పరో వరీయా నితి విజ్ఞాయతే" ఇతిచ తత్సూత్రిణామేవ తథాత్వమ్. అత్ర మునిశబ్దవాచ్యత్వం ప్రపన్నస్యోక్తమ్. అయథాతోర్గత్యర్థకత్వాత్. నారాయణః పరా గతి ర్యస్య స నారాయణపరాయణ ఇతి. గతి శ్శరణవాచీ. సా కాష్ఠా సా పరాగతి రితి నారాయణస్య పరమగతిశ్రవణాత్. "అకించనోఽనన్యగతి శ్శరణ్య" ఇత్యత్ర అభిజనా అపి తథైవాహుః.

అథ తత్ర విష్ణుబలికర్మ విహితమ్. తేన గర్భ ఏవ వైదికీ ప్రపత్తిస్సిధ్యతి. తథావిధసిద్ధిప్రకారః శ్రీమద్భిశ్శ్రీనివాసమఖివేదాంతదేశికై ర్మఙ్గార్యాదా ప్రపఞ్చితః. ప్రపన్నస్యైవాఽఽరాధనేఽధికార ఇతి కృత్వా భగవతా విఖనసా గర్భ ఏవ విష్ణుబలిరూపం ప్రపదనం విహితమ్.అత ఏవ శ్రీశాస్త్రే భగవదారాధనాధికారసంపాదకం కిమపి కర్మాఽవిధాయ,

> వైఖానసేన సూత్రేణ నిషేకాదిక్రియాన్వితః
> గృహస్థో బ్రహ్మచారీ వా భక్త్యాఽఽరాధన మారభేత్ ॥

ఇతి భగవదర్చనాఽఽరమ్భో విహితః.

కించ, శ్రీవైఖానసానాం స్వసూత్ర ఏవ పఞ్చసంస్కారవత్త్వం ప్రతిపాదితం నిష్పన్నం చ భవతి.

గర్భే మాస్యష్టమే విష్ణుబలిం కుర్యా ద్యథావిధి
నారాయణ స్స్వయం గర్భే ముద్రాం ధారయతే నిజామ్॥

ఇతి వచనాత్ చక్రధారణం నిష్పన్నమ్. హోమానన్తర మూర్ధ్వాగ్ర మాలిప్యేతి పుణ్డ్ర స్యోర్ధ్వాగ్రత్వం సామాన్యేన విహితమ్. తద్ధారణ ప్రకార స్తు ప్రపఞ్చిత శ్శ్రీశాస్త్రే. స్వసూత్రస్య భగవత్పరతయా భగవన్నామ్నా మేవ కర్తవ్యతా విహితా భవ తీతి నామకరణస్థలేఽవగమ్యతే. "ద్వాదశాష్టాక్షరాభ్యాం పుష్పాణి దదాతి" ఇత్యనేన మన్త్ర విహితః. ఆషాఢోపాకర్మ ణ్యారాధనం తు స్పష్టమ్. గర్భోపనిషదుక్త విధయా గర్భేఽభివ్యక్తస్య జ్ఞానస్య జననే తిరోహితత్వాత్ "బహూనాం జన్మనా మన్తే జ్ఞానవా న్మాం ప్రపద్యతే" ఇతి భగవద్వచనానుసారేణ భగవత్స్వరూపజ్ఞానపూర్వం పునః ప్రపత్తిః కార్యా. జ్ఞాతుః ప్రపత్తా వధికారః, ప్రపన్న స్యారాధనే విశేషతోఽధికార ఇతి జ్ఞేయమ్. కించ, శ్రుతి రపి భగవదారాధకానాం వైభవం ప్రతిపాదయతి. "యః పూర్వ్యాయ వేధసే నవీయసే సుమజ్జానయే విష్ణవే దదాశతి. యో జాత మస్య మహతో మహి బ్రువా త్సేదు శ్రవోఽభియుజ్యం చిదభ్యసత్. త ముస్తోతారః పూర్వ్యం యథా విద ఋతస్య గర్భం హవిషా వివర్తన" ఇతి. "వైఖానసా ఆగ్నేయా ఇన్ద్రస్య ప్రియా ఆసన్" ఇత్యాది శ్రుత్యా తేషా మిన్ద్రశబ్దవాచ్య స్యాఽత్ర నారాయణస్య ప్రియత్వ ముచ్యతే. ఉపబృంహితం చ,

అశ్వత్థః కపిలా గావ స్తులసీ విఖనా మునిః
చత్వారో మత్ప్రియా రాజ స్తేషాం వైఖానసో వరః॥ ఇతి.

ఆనుశాసనికే చ సప్తత్రింశచ్ఛతతమాధ్యాయే పఙ్క్తిపావనగణనాయాం

వైఖానసాః కులశ్రేష్ఠా నిరతా శ్శార్ఙ్గధారిణి॥ ఇతి గమ్యతే.

అత్ర వైఖానసశబ్దేన విఖనససూత్రిణ ఏవోచ్యన్తే భగవన్నిరతత్వ విశేషణాత్. వృద్ధహారీతస్మృతౌ పఞ్చమాధ్యాయే పరార్థమాలయార్చన కారిణా మపి వైఖానసానాం దేవలకత్వం నాస్తీ త్యుచ్యతే.

వైఖానసా స్తు యే విప్రా హరిపూజనతత్పరాః
న తే దేవలకా జ్ఞేయా హరిపాదాబ్జసంశ్రయాత్॥ ఇతి.

అపహృత్య హరిద్రవ్యం గ్రామార్చనపరో భవేత్
భక్త్యా సంపూజ్య దేవేశం నాఽసౌ దేవలక స్మృతః.

శ్రీశాస్త్రే భగవతా మరీచినా ప్రమాణతయా గృహీ తేయం శ్రుతిః

ధృతోర్ధ్వపుణ్డ్రైః పరమేశితారం
నారాయణం పూజయ తీహ భక్త్యా
అర్ఘ్యాదిభిః పౌరుషసూక్తమన్త్రైః
సంప్రాప్నుయా ద్విష్ణుపదం మహాత్మా॥ ఇతి.

"యే త్వర్చయన్తి విబుధా బ్రహ్మాద్యా దేవతాగణాః" ఇతి నారదీయే "విద్ధి వైఖానసే దత్తం దానం బ్రహ్మవిదే యథా" ఇతి.

కించ శ్రీవైఖానసం శాస్త్రం శుద్ధవైదిక మిత్యత్ర నిదర్శనం నైకమ్. శ్రీవైఖానసకల్పసూత్రే వైదికై రేవ మన్త్రై స్సర్వేప్రయోగా దృశ్యన్తే. ఏతే నైతేషాం ప్రత్యయార్థం భగవదారాధకత్వేఽపి దేవలకత్వం నేతి స్మర్యతే. తత్ర నిమిత్త మారాధనస్య వైదికత్వ మేవ. యథా వైదికవిధి నాఽఽధ్వర్యవాదికం కుర్వతాం దక్షిణాప్రతిగ్రహో న దోషాయ భవతి తథా నైగమమన్త్రై రారాధన మాచరతా మపి వైఖానసానాం దేవల కత్వం న దోషాయే త్యల మప్రస్తుతవిస్తరేణ. ప్రకృత మనుసరామః.

"నారాయణపరాయణ" ఇతి అయన మిత్యనేన నారాయణః పర మయనముపాయో యస్యేతి నారాయణస్య సిద్ధోపాయత్వ ముక్తమ్.

ఈయతే అనేనేతి కరణవ్యుత్పత్తే రుపాయత్వమ్. ఉపేయత ఇతి కర్మవ్యుత్పత్త్యోపేయత్వమ్. ఏతేన పున ర్భగవతః ప్రాప్యత్వం ప్రాపకత్వం చాఽభిహితమ్.

పరమపదప్రాప్తా వుపాయో ద్వివిధః, సిద్ధ స్సాధ్య శ్చేతి. సిద్ధోపాయ శ్శ్రియఃపతి రేవ. "యం యజ్ఞై ర్మునయో జుషన్తి" ఇతి మన్త్రస్యాఽయ మర్థః. యం మునయ శ్శ్రీవైఖానసాః. ఏషాం నారాయణైక పరసూత్రవిధిసంస్కృతతయా నారాయణపరత్వస్య నిసర్గసిద్ధత్వా న్మునిసంజ్ఞా యుక్తా. పాద్మే: "వైఖానసై ర్మునిశ్రేష్ఠైః పూజితో వేఙ్కటేశ్వరః" ఇతి యజ్ఞైః యజదేవపూజాయా మితి ధాతోః ఆరాధనై ర్జుషన్తి సేవన్తే. పరమం పవిత్రం "పవిత్రాణాం పవిత్రం యో మఙ్గళానాం చ మఙ్గళ" మితి, "అపవిత్రః పవిత్రో వా" ఇత్యాద్యుక్తరీత్యా పరమపావనం యం ప్రధానాః బ్రహ్మరుద్రాదయో దేవా ఆర్తిషు దైత్యాద్యుపద్రవేషు ప్రణతా భవన్తి. శ్రీగీతాయాం: "చతుర్విధా భజన్తే మాం జనా స్సుకృతినోఽర్జున! ఆర్త" ఇత్యాదినా ఆర్తానాం భగవత్ప్రపత్తి రుక్తా. యం జపన్త శ్శ్రీమదష్టాక్షరజపశీలా స్సూరయో వైఖానసాదయః. తేషాం స్వసూత్ర ఏవ "ద్వాదశాష్టాక్షరాభ్యాం పుష్పాణి దదాతి" ఇతి శ్రీశాస్త్రే "సావిత్రీపూర్వ మష్టాక్షరం ద్వాదశాక్షరంవా జపేత్" ఇతి విశిష్య విధానాత్. యోగినః యోగ ఉపాయః. "యోగ స్సన్నహనోపాయ ధ్యానసఙ్గతియుక్తిషు" ఇత్యభిధానాత్.

సమస్తపురుషార్థానాం సాధకస్య దయానిధేః
శ్రీమతః పూర్వసిద్ధత్వా త్సిద్ధోపాయ మిమం విదుః ॥ ఇతి.

"కృష్ణం ధర్మం సనాతన" మితి. భగవా నేవ సిద్ధ ఉపాయః విశిష్య శ్రీవైఖానసానామ్. కౌర్మే:

"మచ్చిత్తా మద్గతప్రాణా మయి సజ్జితమానసాః
అనన్యశరణా రాజం స్తస్మా ద్వైఖానసా మతాః॥ ఇతి.

భగవద్వచనేన తేషాం భగవదేకశరణత్వా, త్తదేకాచార్యకత్వాత్.

పూర్వం విఖనసే విష్ణుః ప్రోక్తవాన్ స్వయ మచ్యుతః
భృగోః ప్రోక్తం విఖనసా భృగుణా చ మ మేరితమ్ ॥ ఇతి.

హారీతశౌనకాదివచనై శ్శ్రీవైఖానసశాస్త్రస్య ప్రథమం ప్రవర్తితత్వా వగమాచ్చ. కించ, విఖనస్సూత్రిణాం వైఖానసశబ్దవాచ్యత్వం భగవత్సమ్బన్ధిత్వాత్. "వ్యాప్తం విఖనసా జగత్" ఇతి, "వైఖాన స్సామ గాయన" ఇత్యాది వచనాచ్చ, విఖనో వైఖానశ్శబ్దవాచ్యత్వం భగవత స్సిద్ధమ్.

"ఆశా స్సమస్తాః ప్రతర న్వసన్త స్తా స్తా వసే ద్యా కమలా సమస్తా" ఇతి మన్త్రస్యాయమర్థః. స్వభక్తానాం స్వారాధకానా మాశాః కామాన్ ప్రతరన్ ప్రయచ్ఛన్ 'ను' అన్వర్థః. సాకల్యే నాన్తః. అన్త ర్హృదయే పరమాత్మా తిష్ఠతీతి. అన్యోఽర్థః, పరమాత్మా సాకల్యే నాశా దిశః ప్రతరన్ ప్రకర్షేణ వ్యాప్నువన్ వసతి, యా కమలా లక్ష్మీః— తా స్తాః ప్రవిశ్య వసేత్— ఇతి. "త్వయా చ విష్ణునా చామ్బ! జగ ద్వ్యాప్తం చరాచరమ్" ఇతి లక్ష్మ్యా భగవతోఽవినాభావాభావాత్.

"వక్షో.వస త్యస్య వరాం వరిష్ఠాం వాకం దధానా వవృధే సమస్తమ్." ఇతి మన్త్ర స్యాఽయ మర్థః.లక్ష్మీః అస్య పరమాత్మనః వక్షః వక్షసి వసతి. కీదృశీ వరిష్ఠాం వాకం వాచం కుత్వం ఖ్యానసమ్. పురుషకారభూతాం వాణీం దధా నేతి, పురుషకారభూతత్వా చ్చ. లక్ష్మీవిశిష్ట ఏవ పరమాత్మా సిద్ధోపాయః ప్రవత్తవ్యః.

నను, శ్రీమన్నారాయణరూపోపాయత్వే సతి కిం శరణావరణే నేతి చే దుచ్యతే. "సర్వజ్ఞోఽపి హి విశ్వేశ స్సదా కారుణికోఽపి సన్ సంసార తన్త్రి వాహిత్వా ద్రక్షాఽపేక్షాం ప్రతీక్షతే" ఇతివచనాత్ "యో వా భూ క్షే" ఇత్యాదిశ్రుతేశ్చ శరణీకరణీయ ఏవే త్యవగమ్యతే॥

ఇతిసిద్ధోపాయ స్వరూప నిరూపణమ్

అథ సాధ్యోపాయస్వరూపప్రకరణమ్

సాధ్యోపాయ స్తు బహుధాఽవగమ్యతే. తథాహి, "బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమ్" ఇతి శ్రుతేః జ్ఞానిన ఏవ ముక్తి రితి ప్రాహుః. అన్యే తు వేదనం నామ ఉపాసనారూపవిశేషజ్ఞానమ్. త దేవధ్యాన భక్త్యాదిశబ్దవాచ్యం, తస్మాదే వోపాసకస్య ముక్తి రితి. అపరే తు "ముముక్షుర్వై శరణ మహం ప్రపద్యే" ఇతి శ్రుత్యా "మా మేకం శరణం వ్రజ" ఇతి భగవద్వచనాచ్చ ప్రపత్తి రేవ ముక్త్యుపాయఇతి. ఇతరే "ముముక్షవో బుభుక్షవో" ఇత్యారభ్య "ఆత్మానం తేజో మయే పరమాత్మాగ్నౌ జుహ్వతి తేఽపి ముక్తా భవన్తి" ఇతి యోగ రత్నాదివచనేభ్యః ఆత్మసమర్పణస్యైవ మోక్షోపాయత్వ మితి. ఇత రే తు "అగ్నయో వై త్రయీ విద్యా దేవయాన" ఇతి శ్రుతేః "కర్మ ణైవహి సంసిద్ధి మాస్థితా జనకాదయః" ఇతి స్మృతే శ్చ కర్మ యోగ ఏవాఽపవర్గసాధన మితి.

భగవాన్ శ్రీవిఖనాస్తు ధర్మప్రశ్నే (౮–౭) "నివృత్త్యాచారభేదా ద్ధి యోగిన స్త్రివిధా భవన్తి" ఇత్యారభ్య-సారఙ్గైకార్ష్యవిసరగభేదేన త్రివిధా నుక్త్వా, పున స్తా న్ప్రత్యేక మనేకధా విభజ్య, విసరగపక్షా నాం జన్మాన్తరేషు ముక్తి ర్నాఽస్మి న్జన్మని మోక్ష ఇత్యభిధాయ,

విశిష్యాఽస్మిన్ జన్మ న్యేవ మోక్ష స్యోపాయ మాహ. "సగుణే బ్రహ్మణి బుద్ధిం నివేశ్య పశ్చా న్నిర్గుణం బ్రహ్మశ్రిత్య మోక్షే నిత్యం యత్నం కుర్యాత్" ఇతి.

శ్రీశాస్త్రే భగవాన్ మరీచిః "భగవన్మాయయా మోహితత్వా ద్భగవ న్తం సమాశ్రిత్య భక్త్యా నారాయణ ముపాసీత" ఇత్యా ద్యుక్త్వా "అథ సమారాధనం చతుర్విధం జపహుతార్చనధ్యానానీతి" ఇత్యాదిక మాహ. కించ

యథాఽధికరణం ప్రభు ర్యజనదానహోమార్చనా
భరన్యసన భావనాప్రభృతిభి స్సమారాధితః
ఫలం దిశతి దేహినా మితి హి సంప్రదాయస్థితి
శ్శ్రుతిస్మృతిగురూక్తిభి ర్నయవతీభి రాభాతి నః

ఇతి. యజనంయాగః "ద్రవ్యయజ్ఞా స్తపోయజ్ఞా యోగయజ్ఞా స్తథాపరే। స్వాధ్యాయజ్ఞానయజ్ఞా శ్చ యతయ స్సంశితవ్రతాః" ఇతి భగవద్వచ నాత్ "యజ్ఞేన దానేన తపసాఽనాశకేన బ్రాహ్మణా వివిదిష న్తి" ఇతి శ్రుతేశ్చ హోమ మమూర్తారాధనమ్. అర్చనా సమూర్తారాధనమ్. "అమూర్తాగ్న్యాహుతిః ప్రోక్తా సమూర్తా బేరపూజనా" ఇత్యుక్తేః. బేరం బింబమ్. భరన్యసన మాత్మభరన్యాసః. భావనా ధ్యానమ్. ప్రభృతి శబ్దే నాన్యే జపాదయో గృహ్యన్తే. "ఓమి త్యగ్రే వ్యాహరేత్" ఇత్యా రభ్య "తతోఽమృతత్వ మశ్నుత"ఇతి శ్రుతేః. యథాఽధికరణం యథా ఽధికారః తత్తచ్ఛక్త్యానుగుణ్యే నేత్యర్థః.

భక్తిప్రపత్తిప్రముఖం తద్వశీకారకారణమ్
తత్తత్ఫలార్థిసాధ్యత్వా త్సాధ్యోపాయం విదు ర్బుధాః
ఈదృశః పరమాత్మాఽయం ప్రత్యగాత్మా తథేదృశః
తత్సంబన్ధానుసన్ధాన మితి యోగః ప్రకీర్తితః॥

ఇత్యారభ్య శ్రీభాష్యకారైః పారమాత్మికే "యం యజ్ఞై" రితి మన్త్ర వ్యాఖ్యానావసరే సాఙ్గం భరన్యాసస్వరూపం ప్రపఞ్చితమ్.

"యో వా భూతే ర్ఖ్యాతి రాసీత్" ఇత్యారభ్య "సంజుష స్వ్రిజామి" ఇతి చ శ్రుతేః ప్రపత్తి ర్వైదికధర్మః. అయం త్రివిధః, ఉత్తమా మధ్యమా ఽధమా చేతి శ్రీవైఖానసమహిమమఞ్జర్యాం శ్రీమద్దీక్షితై రుచ్యతే. ప్రపన్నస్యాఽఽరాధనేఽధికార ఇతి విచార్య సూత్రే తావ ద్వైఖనసా జాయమానకటాక్షసిద్ధిద్వారా పరమవైదికభూతశ్రీవిష్ణుసంబన్ధిసంస్కార రూపేణ సాఙ్గప్రపదన ముక్తమ్.

సాఙ్గం ప్రపదనం కథ మితి చేదుచ్యతే. ఉపక్రమాదిలిఙ్గషట్కేన దేవతాన్తరప్రతిపాదనాభావాత్ మన్త్రాన్తరసాధనాన్తరప్రయోజనాన్తరాభావాచ్చ ఉపక్రమాదిషు శ్రీమన్నారాయణైకపరత్వాచ్చ షడ్విధతాత్పర్యలిఙ్గోపేత శ్రీమన్నారాయణైకపరత్వా దానుకూల్యమ్. దేవతాన్తర మన్త్రాన్తర సాధనాన్తర ప్రయోజనాన్తరాభావాత్ ప్రాతికూల్యవిసర్జనమ్. నారాయణైకపరత్వేన ప్రణీతత్వాత్ రక్షిష్యతీతి విశ్వాసః, విశ్వాససంభవా ద్గోప్తృత్వవరణ మితి విష్ణుబలౌ సాఙ్గత్వేన న్యాసవిద్యా ప్రతిపాదితా. అతఏవ శ్రీమన్నారాయణైకపరత్వే నారాధనం ప్రతిపాద్యోపసంహారే అర్చిరాదిగమన ముక్త్వా భగవదారాధనాన్తే "తద్విష్ణోః పరమం పదం గచ్ఛ" తీతి విజ్ఞాయత ఇత్యుక్తమ్.

ఆనుకూల్యస్య సంకల్పః ప్రాతికూల్యస్య వర్జనమ్
రక్షిష్యతీతి విశ్వాసో గోప్తృత్వవరణం తథా.
ఆత్మనిక్షేపకార్పణ్యే షడ్విధా శరణాగతిః॥ ఇతి.
అనన్యసాధ్యే స్వాభీష్టే మహావిశ్వాసపూర్వకమ్
తదేకోపాయతా యాచ్ఞా ప్రపత్తి శ్శరణాగతిః॥

ఇతి యదుక్తం తద్వైదిక ముతావైదికమ్. అవైదిక మితి చేత్తదసత్.

నిక్షేపాఽపరపర్యాయో న్యాసః పఞ్చాఙ్గ సంయుతః
సన్న్యాస స్త్యాగ ఇత్యుక్త శ్శరణాగతి రిత్యపి॥

ఇతి శరణాగతిపర్యాయవాచకత్వా న్న్యాసస్య "న్యాస ఇత్యాహు ర్మనీషిణః" ఇత్యారభ్య, "బ్రహ్మణే త్వా మహస ఓ మిత్యాత్మానం యుఞ్జీ" తేతి శ్రుతౌ తావత్ పరమవైదికత్వేన శ్రూయమాణత్వాత్.

ప్రపదనం ద్వివిధమ్, వైదికం తాన్త్రికం చేతి. వేదవిహిత స్యాపి తస్య యథా ప్రణవసహిత స్యాష్టాక్షరస్య వైదికత్వేన ప్రణవహీనస్య తాన్త్రికత్వేన చ ద్వైవిధ్యం తద్వత్ పరమవైదికేన స్వసూత్రవిహిత విష్ణుబలికర్మణా యత్ప్రపదనం సంభవతి త దేవోత్తమమ్. "ఓం భూః పురుష" మిత్యాద్యుక్తత్వా న్నిత్యత్వా త్సంస్కారరూపత్వా దాజ్ఞా కైంకర్యత్వా దకరణే ప్రాయశ్చిత్తవిధానాచ్చ. శ్రీశాస్త్రే మరీచి నాఽపి "ప్రపత్త్యాదిమార్గరతో జీవ" ఇత్యుక్తత్వాచ్చ. తన్త్రేణ య త్క్రియతే తన్మధ్యమం నిత్యత్వాభావాత్, సంస్కారరూపత్వా భావాచ్చ. కేవలం విశ్వాసపూర్వకయాచ్ఞామాత్రేణ య త్క్రియతే త దధమమ్.

స్వామీ స్వశేషం స్వవశం స్వభరత్వేన నిర్భరమ్
స్వదత్తస్వధియా స్వార్థం స్వస్మి న్న్యస్యతి మాం స్వయమ్॥

ఇత్యుక్తరీత్యా శ్రీవైఖానసానాం నారాయణ ఏవ న్యాసకారీ. "గర్భ ఏవ కరే చక్రం ధారయామి" ఇతిస్మృతేః. "నారాయణ స్స్వయం గర్భే" ఇత్యుపబృంహణాచ్చ.

ఏషాం భగవచ్ఛేషత్వం నిసర్గసిద్ధమ్. యథేష్టవినియోగార్హత్వం శేషశబ్దేన కథ్యతే. ఏషాం హి స్వస్మాత ఏవ నియతతయా శ్రీమ

న్నారాయణ మర్చయే దితి భగవదారాధనం విధీయతే. "యథా క్రతు రస్మిం ల్లోకే పురుషో భవతి. తథేతః ప్రేత్య భవతి" ఇతి శ్రుతి రేవాత్ర ప్రమాణమ్ నను సూత్రే భగవదర్చనస్య పరమపదప్రాప్తి సాధనత్వప్రతిపాదనాత్ కిం భక్తిప్రతిపత్తిభ్యా మితిచే దుచ్యతే. సూత్రే "భక్త్యా భగవన్తం శ్రీమన్నారాయణ మర్చయే త్తద్విష్ణోః పరమం పదం గచ్ఛ తీతి విజ్ఞాయతే" ఇత్యుక్తమ్. ప్రపన్న స్యైవాఽఽరాధనేఽధి కార ఇతి విష్ణుబలిరూపప్రపత్తి ర్విహితా. అత స్తేన వినాఽర్చనస్య నోపాయత్వమ్.

నను, తథాసతి "అనన్యసాధ్యే స్వాభీష్టే" ఇతి వచనేనోక్తం ప్రపత్తి లక్షణం భజ్యేత. తత్రహి "తదేకోపాయతా యాచ్ఞా ప్రపత్తి" రితి భగవతః కేవల ముపాయతా యాచ్ఞా ప్రార్థనా స త్యభిధీయతే. "సర్వధర్మా న్పరిత్యజ్య" ఇతి తదితరసర్వోపాయత్యాగశ్చ నిర్దిశ్యతే ఇతిచే దుచ్యతే. తదేకోపాయతాయాచ్ఞామాత్రవచనం తదితరో పాయాశక్తవిషయమ్, నతు శక్తవిషయమ్. తథాసతి శ్రుతిస్మృత్యా దిషు భగవదర్చనవిధానస్య వైయర్థ్యాపత్తేః. "ప్రవః పాన్త మన్ధసో ధియాయ తే। మహేశూరాయ విష్ణవే చార్చత" ఇత్యాది శ్రుతయః ప్రసిద్ధాః. తథా స్మృత్యాదయ శ్చ. "సర్వధర్మా" నితి సర్వశబ్దే నాఽఽరాధనస్యాపి గ్రహణే తదవ్యవహితస్య "మన్మనా భవ మద్భక్తో మద్యాజీ మాం నమస్కురు. మా మే వైష్యసి" ఇతి భగవద్వచన స్యార్చనవిధాయకత్వం విఫలం స్యాత్. తత్ర హి. "మద్యాజీ భవ" ఇతి విధాయ, "మా మే వైష్య" సీతి స్వార్చనస్య ముక్త్యుపాయత్వం ప్రతిజానీతే భగవా నస్మచ్ఛరణ్యః. తత ఆరాధనే స్వస్యాఽతిశుద్ధత్వా భావా దధికారోఽస్తివా నవేతి శఙ్కమానం విజయంప్రతి ప్రపత్త్యా శుద్ధత్వాభావహేతుభూతసర్వపాపనివృత్తి స్స్యాత్. తత స్తదర్థప్రాయ శ్చిత్తధర్మా న్పరిత్యజ్య మాం శరణం వ్రజే త్యుపదిశతి కరుణానిధిః.

అతోఽత్యన్తాశక్తానాం వైఖానసానాం పాపనివృత్తిద్వారా ప్రపత్తి స్సైషా ముక్తిం సాధయతి. ఆరాధనే ప్రాయ శ్శక్తానాంత్వారాధ నేఽధికారం జనయతి. సాఽపి ముక్తిసాధనతాం భజతే. సాషా ముపా యత్వ మారాధన స్యైవ. నచ ప్రపత్త్యా వాకించన్య మావశ్యక ముపా యాన్తరే సతి తస్య హానిః స్యాదితి శఙ్క్యమ్. ఏకస్మిన్ భగవతి పర ముపాయబుద్ధిం కృత్వా తదితరోపాయే ష్వపాయబుద్ధిం విహాయ, కైఙ్కర్యబుద్ధ్యా కృతాయా మాకించన్య స్యోపాయాన్తరరహితస్య హాన్యభావాత్.

శ్రీశాస్త్రే భగవా న్మరీచిః "తస్మా ద్భగవన్మాయయా మోహి తత్వా ద్భగవన్తం సమాశ్రిత్య భక్త్యా నారాయణ ముపాసీత. తదు పాసనా తోఽసావపి భక్తవత్సలత్వా ద్భక్తానుకమ్పయా స్వమాయాం విమోచయతి. తత ఆత్మా సమ్యక్ జ్ఞానం ప్రవిశతి. పశ్చా దాశ్రమ ధర్మసంయుక్తో భగవదారాధనం కరోతి. తదారాధనేన సంసారార్ణవ నిమగ్నో జీవాత్మా పరమాత్మానం నారాయణం పశ్యతి. సోఽప్యపున రావృత్తికం దివ్యలోకం ప్రాపయతి. పశ్చా త్కృతకృత్యో భవతి."

సంసారా న్ముక్తి ర్మోక్షః. తదపి సమారాధనవిశేషా చ్చతుర్విధ పదావాప్తిః సాలోక్యసామీప్యసారూప్యసాయుజ్య ఇతి. అయ మర్థః:

జన్మాన్తరసహస్రేషు తపోధ్యానసమాధిభిః
నరాణాం క్షీణపాపానాం కృష్ణే భక్తిః ప్రజాయతే ॥

ఇత్యుక్తరీత్యా సుకృతసఞ్చయక్షీణపాపస్య భగవదాశ్రయణప్రవృత్తి ర్భవతి. భగవన్తం సమాశ్రిత్య ప్రపద్య భక్త్యా తద్విషయకరతిభావేన నారాయణ ముపాసీత సేవేత స్వమాయాం విమోచయ తీతి. "మా మేవ యే ప్రపద్యన్తే మాయా మేతాం తరన్తి తే" ఇతి భగవదుక్తేః

ప్రపన్నస్య భగవన్మాయాతరణానన్తరం య ద్భవతి త దాహ సమక్స్య జ్ఞానం ప్రవిశ తీతి. ప్రథమం "నారాయణపరంబ్రహ్మ", "నారాయణపరాయణో నిష్కల్మషః", "శ్రీమన్నారాయణ మర్చయేత్ తద్విష్ణోః పరమం పదం గచ్ఛతి" ఇత్యాది వాక్యైః ప్రాప్యస్య నారాయణస్య శేషిత్వాదిస్వరూపం, ప్రాప్తు స్స్వస్య శేషత్వాదిస్వరూపం భగవదారాధనాద్యపవర్గోపాయం పరమపదప్రాప్తిరూపఫలమ్.

అన్య చ్చ, వేద్యం సామాన్యతో జ్ఞాత్వా భగవన్త మాశ్రయతి. తత స్తత్కృపయా తదీయమాయాముక్త స్సమ్యక్ జ్ఞాన మేతి. విశేషేణ పరమాత్మనో నారాయణస్య నిష్కలసకలస్వరూపం నిరవధికకల్యాణగుణగణాకరత్వం పరవ్యూహాదిస్వరూప మర్చాయా మహిమాన మన్య చ్చ జానాతి. "ఆశ్రమధర్మసంయుక్త ఇతి", "వర్ణాశ్రమాచారవతా పురుషేణ విపశ్చితా। విష్ణు రారాధ్యతే పన్థా నాన్య స్తత్తోషకారకః" ఇతి వచనా ద్యథాశక్తి స్వాశ్రమవిహితకర్మాణి కుర్వన్ భగవదారాధనం కరో తీతి వక్ష్య త్యయ మేవ.

బిమ్బప్రతిపాదనశ్రుతయః

సమారాధనం చతుర్విధం జపహుతార్చనధ్యానా నీతి. తేషా మర్చనం సర్వార్థసాధనం "ప్రవః పాన్త మన్ధసో ధియాయ తే మహే శూరాయ విష్ణవే చార్చత" ఇతి శ్రుతేః. అన్ధస అజ్ఞానాత్ ప్రపాన్తం ప్రకర్షేణ రక్షన్త మితి భగవద్విశేషణేన తస్యైవ సర్వపాపనివృత్తిపూర్వక ముక్తిదానేన రక్షకత్వ ముక్తమ్. మహ ఇత్యత్ర సలోప శ్ఛాన్దసః. మహసే "మహ ఇతి త ద్బ్రహ్మ" ఇతిశ్రుతేః. శూరా యేత్యనేన తస్య స్వభక్తవిరోధినిరసనసామర్థ్య మసాధారణ మిత్యుక్తమ్.

బ్రహ్మా స్వయంభూ శ్చతురాననో వా
రుద్ర స్త్రినేత్ర స్త్రిపురాన్తకో వా
ఇన్ద్రో మహేన్ద్ర స్సురనాయకో వా
త్రాతుం న శక్తా యుధి రామవధ్యమ్ ॥

ఇత్యాదివచనై స్తస్య తథాత్వం సిద్ధమ్. చార్చ్య తేతి చకారేణ జపాదయో గృహ్యన్తే. "జపే నాఽపిచ సంసిద్ధ్యే ద్బ్రాహ్మణో నాత్ర సంశయః" ఇతి స్మర్యతే. "యం సూరయో జపన్తః" ఇతి శ్రూయతే. అత్ర చ వక్ష్యతి. "సావిత్రీపూర్వ మష్టాక్షరం ద్వాదశాక్షరం వా జపేత్" ఇతి. "అగ్నౌ హోమో హుతం" ఇతి చ హోమో భగవదమూర్త్యారాధన మిత్యుచ్యతే "అమూర్త్యాగ్న్యాహుతిః ప్రోక్తా" ఇతి. అర్చనం ప్రతిమారాధనమ్. నృసింహతాపిన్యాం. "యత్రో వీరః కర్మణ్య స్సుదక్షో యుక్తగ్రావా జాయతే దేవకామః" ఇతి. భగవతశ్శిలారూపిత్వం "పిశఙ్గరూప స్సుభరో వయోధా శ్శ్రుష్టీ వీరో జాయతే దేవకామః" ఇతి శ్రుత్యా తస్య స్వర్ణరూపత్వం చోక్తమ్. ఉపబృంహితం చ "సురూపాం ప్రతిమాం విష్ణో" రితి భగవతా విఖనసా "తద్రూపం కల్పయిత్వా" ఇతి. "బ్రహ్మజజ్ఞం జీనం విదిత్వా నిచాయ్యేతి" జ్ఞానపూర్వకభగవత్పూజనం విహితమ్. తథా "నిచాయ్య తం మృత్యుముఖా త్ప్రముచ్యత"ఇతి చ. 'చాయ్యపూజానిశామనయో' రితిధాతుః.

శారీరకశాస్త్రేఽపి "అపిసంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యామ్" ఇతి. అస్య సూత్ర స్యాఽయ మర్థః. "భజనేన వినా కేనాఽప్యాయ మాత్మా న లభ్యతే। ప్రత్యక్షాదిప్రమాణేన చాయ మర్థోఽవగమ్యతే" ఇత్యస్మద్భాష్యకారవచనే నాఽరాధనస్య భగవత్స్వరూపదర్శనసాధనత్వ ముక్తమ్. కించ, భగవదారాధనక్రియైవ పరవిద్యే త్యవగమ్యతే. ముణ్డకోపనిషది. "క్రియావా నేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠ" ఇతి ప్రకారాన్త

రేణ బ్రహ్మవిదాం బ్రహ్మోపాసకానాం మధ్యే క్రియావాన్ జపా ద్యుపాసనసమూర్త్యారాధనధ్యానక్రియావా న్వరిష్ఠ ఇత్యుక్తమ్. ఆదౌ సర్వవిద్యాప్రతిష్ఠా మిత్యుక్త్వా మధ్యే క్రియావా నేష ఇత్యుక్తత్వాత్ పరవిద్యా నామారాధనక్రియే త్యేవా౽వగమ్యతే.

"నాయ మాత్మా బలహీనేన లభ్యో నచ ప్రమాదా త్తపసో వా౽ప్యలిఙ్గాత్। ఏతై రుపాయై ర్యతతే యస్తు విద్వా" నితి లిఙ్గ రహితా త్తపస ఆత్మనో లాభో న స్యా దితి. లిఙ్గం భగవన్మూర్తిః. తపః ధ్యానం. భాగవతే ఏకాదశే "ద్రవ్యక్షిత్యాత్మలిఙ్గాని నిష్పాద్య" ఇత్యత్ర లిఙ్గం మూర్తి రితి వ్యాఖ్యాతమ్. తప ఆలోచన ఇతి ధాతో స్తపశ్శబ్దో ధ్యానపరః. లిఙ్గంవినా ధ్యానస్య దుశ్శకత్వా ల్లిఙ్గహీన ధ్యానే నాత్మలాభో న స్యా దిత్యుక్తమ్.

శ్రీశాస్త్రేచ "సదా ధ్యాతు మశక్యత్వా త్ప్రతిమాది ష్వావా హ్యా౽ర్చయేత్" ఇత్యుక్తమ్. భగవా న్విఖనాఅపి "సగుణే బ్రహ్మణి బుద్ధిం నివేశ్య పశ్చా న్నిర్గుణ మాశ్రిత్య మోక్షే నిత్యం యత్నం కుర్యాత్" ఇత్యాహ. వ్యాఖ్యాత మిద మేవం నృసింహవాజపేయి భాష్యే: "ఇదానీ మస్మి న్జన్మ న్యేవ మోక్షోపాయ మాహ. సగుణే బ్రహ్మణి బుద్ధిం నివేశ్యేతి. యోగీ సగుణే పూర్వోక్తలక్షణే సాకారే బ్రహ్మణి బుద్ధిం మనః ప్రథమం నివేశ్య తద్రూపం దృష్ట్వా, తద్గత మానస స్స న్నేవంవిధం పరంబ్రహ్మేతి జ్ఞాత్వా, పశ్చాత్ తదను నిర్గుణం పూర్వోక్తలక్షణాన్వితం నిరాకార మోంకారగమ్య మవ్యక్తం బ్రహ్మా౽౽శ్రిత్య మన స్సంప్రాపయిత్వా, తద్రూపం ధ్యాత్వా నిత్య మామోక్షా న్త మేవం మోక్షే యత్న ముద్యోగం కుర్యాత్. తస్య యోగిన ఇహ జన్మ న్యేవ మోక్షో భవే" దితి. తస్యా౽య మభి ప్రాయః. అత్ర గుణశబ్దో౽వయవవాచకః. సాకారే ప్రతిమారూపే

బ్రహ్మణి బుద్ధిం నివేశ్య దృఢీకృత్య పశ్చా దారాధనవ్యతిరిక్తకాలే నిర్గుణ మాశ్రిత్య, నిర్గుణస్వరూపం సర్వత్రాఽనుసంధాయ ప్రతిదినమేవ ముద్యోగం కుర్యాదితి. ఉక్తం చైతత్ శాణ్డిల్యోపనిషది: "అథధ్యానం, సగుణం నిర్గుణం చేతి. సగుణంమూర్తిధ్యానం నిర్గుణ మాత్మయాథాత్మ్య" మిత్యాదినా. బ్రహ్మవిద్యోపనిషదిచ "దేహస్థ స్సకలో జ్ఞేయో నిష్కలో దేహవర్జితః" ఇత్యాదినాచ. "సర్వభూతస్థితం దేవం సర్వేశం నిత్య మర్చయేత్" ఇతి. హరిభక్తిసుధోదయే ప్రహ్లాదః,

అభ్యర్చయిత్వా ప్రతిమాసు విష్ణుం
 దృష్ట్వా జనం సర్వమయం తమేవ
అభ్యర్చ్య పాదా దమ మస్య శీర్ష్ణి
 కుర్వ న్నివాఙ్జ్ఞో నరకం ప్రయాతి.

ఇతిచోక్తత్వాత్ ముముక్షుణా రూపద్వయ మపి నిత్య మనుసంధేయ మిత్యాశయః.

ఏవం సూత్రకారేణ కేవలం సగుణబ్రహ్మారాధనకారిభ్యో నిర్గుణ స్వరూపానుసంధానరహితేభ్యస్సంభక్తనామయోగిభ్యోఽన్యయోగిభ్యో వైలక్షణ్య మభిహితమ్. విస్తర స్తు వాజపేయిభాష్యే ద్రష్టవ్యః.

తదారాధనేన జీవాత్మా పరమాత్మానం నారాయణం పశ్యతీత్యేవ యుక్తమ్ "ధాతుః ప్రసాదా న్మహిమాన మీశమ్" ఇతి శ్రుతేః. ఆరాధనప్రసన్నేన భగవతా దర్శితం స్వరూపం జీవాత్మా పశ్యతీత్యర్థః. దర్శన మపి పరమాత్మకర్తృక మేవ. తేన దర్శితం స్వరూపం హి పశ్యత్యయం జీవః. సోఽప్యపునరావృత్తికం దివ్యలోకం ప్రాపయతి. స్వయ మేవ స్వరూపం ప్రదర్శ్య స్వారాధకం స్వపదం ప్రాపయ తీత్యర్థః.

ఏవంచ నాయికా యథా నాయకప్రసాదార్థ మత్యన్తసుఖరూపం పాద సంవహనాదికం కరోతి, తథా చేతనోఽపి ఆరాధనే ఉపాయతాబుద్ధిం త్యక్త్వా కైఙ్కర్యబుద్ధ్యా కుర్యా దిత్యభిప్రాయః. అతః ప్రపత్త్యా వాకిం చన్యహానిరూపన్యూనతా న భవతి. ఉపాయాన్తరసద్భావబుద్ధి ర్హి ఆకించన్యన్యూనతాం జనయేత్.

నను ప్రపత్త్యైవ మోక్షః స్సిద్ధ్యతి. కి మారాధనశ్రమేణ ?

సత్కర్మనిరతా శ్శుద్ధా స్సాఙ్ఖ్యయోగవిద స్తథా
నార్హన్తి శరణస్థస్య కలాం కోటితమా మపి ॥

ఇతివచనేన ప్రపత్తే స్సత్కర్మ్యుపాయమూర్ధన్యత్వప్రతిపాదనాత్, ఆరాధ నస్య పృథక్ఫలత్వాభావా చ్చేతిచే దుచ్యతే.

సత్కర్మేత్యాదివచనం యథాఽధికారివిషయమ్. మజ్జనస్నానాది ష్వత్యన్తాశక్తస్య "మానసం విష్ణుచిన్తన" మితి భగవత్స్మరణాత్ శుద్ధత్వే ప్రతిపాదితేఽపి ప్రాయ శ్శక్తిమతో భగవత్స్మరణపూర్వకావ గాహనస్నానస్య యథా శుద్ధివిశేషాధాయకత్వం, తథా ప్రపత్తిపూర్వా రాధన స్యాఽపి. నచ ఫలవిశేషాభావః. ఆమోదప్రమోదసంమోద వైకుణ్ఠప్రాప్తిరూపమోక్షస్య తారతమ్యావగమాత్. తత్ర వైకుణ్ఠప్రాప్తి రూపసాయుజ్య మారాధనక్రియ యైవ స్యాది త్యత్ర క్రియావతో బ్రహ్మవిద్వరిష్ఠత్వప్రతిపాదికా శ్రుతిః ప్రమాణమ్. క్రియావతః ఫలవిశేష సత్త్వా దేవ వరిష్ఠత్వం ప్రతిపాదితమ్.

భగవా న్విఖనా అపి "శ్రీమన్నారాయణ మర్చయేత్" ఇత్యాహ. మరీచిశ్చ (శ్రీ ప్రశ్నే) "సమూర్త్యార్చన మేవ కారయే దన్యథా న పరమ పదప్రాప్తిః" ఇత్యుపసంహృతవాన్.

సర్వేషా మపి ధర్మాణా ముత్తమో వైష్ణవో విధిః
న విష్ణ్వారాధనా త్పుణ్యం విద్యతే కర్మ వైదికమ్॥ ఇతి.

శ్రీశాస్త్రి సహస్రనామాధ్యాయే. "త మేవ చార్చయ న్నిత్య" మిత్యారభ్య,

ఏష మే సర్వధర్మాణాం ధర్మోఽధికతమో మతః
యద్భక్త్యా పుణ్డరీకాక్షం స్తవై రర్చే న్నర స్సదా॥ ఇతి.

స్తవైః స్తోత్రబహులై ర్యజనై రర్చయే దారాధయే దిత్యర్థః.
భాగవతే

కలౌ కృష్ణ త్విషా కృష్ణం సాఙ్గోపాఙ్గాస్త్రపార్షదమ్
యజ్ఞై స్సంకీర్తనప్రాయై ర్యజన్తి హి సుమేధసః॥ ఇతి.

సంకీర్తనప్రాయైః స్తోత్రబహులై ర్యజ్ఞై రర్చనై రిత్యర్థః. భగవా నపి "యాన్తి మద్యాజినోఽపి మామ్" ఇతి స్వపూజనస్య స్వప్రాప్తిసాధనత్వ ముక్త్వా పూజనసౌకర్య మాహ "పత్రం పుష్పం ఫల"మిత్యాదినా. ప్రయతాత్మన ఇత్యనేన సమూర్త్యార్చనస్య ముక్త్యుపాయత్వ ముక్తం భవతి. విష్ణుపురాణే మరీచిః:

అనారాధితగోవిన్దై ర్జనై స్స్థానం నరాధిప !
నహి సంప్రాప్యతే శ్రేష్ఠం తస్మా దారాధ యాఽచ్యుతమ్॥ ఇతి.

అఙ్గిరా శ్చ:

యస్యా న్త స్సర్వ మేవేద మచ్యుత స్యావ్యయాత్మనః
త మారాధయ గోవిన్దం స్థాన మగ్ర్యం యదీచ్ఛసి॥ ఇతి.

పులస్త్యః:

పరంబ్రహ్మ పరంధామ యోఽసౌ బ్రహ్మపురం తథా
త మారాధ్య హరిం యాతి ముక్తి మత్యన్తదుర్లభామ్॥ ఇతి.

విష్ణుపురాణే

వేదోక్తేనైవ మార్గేణ సర్వభూతహృది స్థితమ్
మామర్చయన్తి యే విప్రా స్సాయుజ్యం యాన్తి తే మమ ॥

ఇత్యాదివచనైర్భగవదారాధన ముద్ఘోషితమ్. శ్రీశాస్త్రీ మరీచిః : "ప్రపత్త్యాదిమార్గరతో జీవ" ఇత్యాహ. తస్యాయ మభిప్రాయః : ప్రపత్తిర్హి భగవదారాధనే జ్ఞానాఽజ్ఞానకృతా నపరాధా న్ప్రశమయ్యాఽర్చనం పుష్కలం సాధయన్తీ పరంపరయా సాయుజ్యప్రాప్తే రప్యుపాయ భూతా భవేత్.

ఏవ మేవ లఘూనాం వా గురూణాం చాపి చాగసామ్
సకృత్ప్రపత్తి రేకైవ సద్యః ప్రశమకారణమ్ ॥

ఇత్యుక్తేః. తస్మాత్ శ్రీవిఖనాః "ద్వాదశాష్టాక్షరాభ్యాం పుష్పాణి దదాతి. తం యజ్ఞపురుషం ధ్యాయన్ పురుషసూక్తేన సంస్తూయ ప్రణామం కుర్యాత్ యజ్ఞేషు విహీనం తత్సంపూర్ణం భవతి. ద్విజాతి రతన్ద్రితో నిత్యం గృహే దేవాయతనే వా భక్త్యా భగవన్తం శ్రీమన్నారాయణ మర్చయేత్ తద్విష్ణోః పరమం పదంగచ్ఛతీతి విజ్ఞాయతే" ఇత్యాహ. ప్రణామకాలే "అకారవాచ్యాయ సర్వకారణభూతాయ సర్వరక్షకాయ సర్వాత్మనే సర్వశేషిణే శ్రియఃపతయే ఏవాఽహ మనన్యార్హ నిరుపాధికశేషభూతః స్వచ్ఛరణారవిన్దయో రేవాఽత్మాఽఽత్మీయ భరం న్యస్యామి. శ్రీమన్నారాయణాయైవ సర్వదేశసర్వకాలసర్వావస్థోచితసర్వవిధకైంకర్యాణి స్యు"రితి ధ్యాత్వాఽఽరాధనాన్తే పురుషసూక్తేన సంస్తూయ నిత్య మేవం ప్రణమే దితి. తస్మాద్భక్తిప్రపత్తి సహితభగవదారాధన మేవ భగవత్ప్రసాదా వన్యనహితసాధ్యోపాయ ఇతి నిశ్చీయతే.

ఇతి సాధ్యోపాయస్వరూపనిరూపణమ్

అథాఽరాధకగతిప్రకరణమ్

అథ ప్రపన్నానా మారాధకానాం గతి ర్నిరూప్యతే. భగవతా విఖనసా పూర్వం "తద్విష్ణోః పరమం పదం గచ్ఛతీతి విజ్ఞాయతే" ఇతి తత్పదప్రాప్తిమాత్ర ముక్తమ్. స ఇహ గతిప్రకార మాహ గృహ్యసూత్రే: "ప్రాప్తే ప్రయాణకాలే శుక్ల మహో మాసా షణ్ముత్తరాయణ మగ్ని ర్జ్యోతి రిత్యనేన పథా బ్రహ్మపద మపునరావృ త్త్యై త్యేతి" ఇతి. అత్ర మరీచిః: "అథాతోఽర్చిరాదిమార్గం వ్యాఖ్యాస్యామః. అపునరావృత్తిహేతుభూతనివృత్తికర్మణా పరబ్రహ్మోపాసనాత్ ప్రపత్త్యాదిమార్గరతో జీవః పూర్వవ త్ప్రవిశ్చ భౌతికప్రళయానసానే సూక్ష్మదేహస్థ స్సుషుమ్నానాడి మధివసన్ బ్రహ్మరన్ధ్రం భిత్వా ప్రవృత్తోఽర్చి రభిసంభవతి. అర్చిషోఽహః. అహ్న శ్శుక్లపక్షమ్. తస్మా దుత్తరాయణ షాణ్మాసాన్. తత స్సంవత్సరమ్. తస్మా దాదిత్యమ్. తత స్సోమం రాజానమ్. తతో వైద్యుతమ్" ఇతి. విఖనస్సూత్రవృత్తికారైః శ్రీమత్సున్దరరాజాచార్యైః "బ్రహ్మేతి భగవా న్దేవో హరి ర్నారాయణ స్స్మృతః" ఇతి బ్రహ్మనారాయణశబ్దౌ సమానార్థకా వితి నిర్ణీతౌ. "నారాయణపరం బ్రహ్మ" ఇతిశ్రుత్యాపితథైవప్రతిపాదితమ్. తస్మా దత్ర బ్రహ్మపద మితి విష్ణోః పరమం పద ముచ్యతే. అన్యలోకగతానాం పునరావృత్తిశ్రవణాత్. "నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే" ఇతి. తథా భగవద్గీతాయాం "ఆబ్రహ్మభవనా ల్లోకాః పునరావర్తి నోఽర్జున! మా ముపేత్య తు కౌన్తేయ పునర్జన్మ నవిద్యతే" ఇతి చోక్తత్వాత్

అథ స పున రాహ: "తత్ర తద్విషయాకృష్టచేతసాం దుర్గ్రహత్వా దజితాత్మనా మపి అపవర్గప్రదేన బహిరుపాసనాక్రమేణ భగవ త్యనన్యయా భక్త్యా యుక్తో "దాసోఽహం వాసుదేవ స్యేతి సంస్మృ"

త్యేత్యారభ్య " భగవన్తం ధ్యాత్వా మన స్సమాదధీత. అథవా, శ్రీమదష్టాక్షరాదిబ్రహ్మవిద్యాం గురూపదిష్టమార్గేణ జపేత్ " అత్ర నారదః " ప్రాణేషు క్షీయమాణేషు బుద్ధ్యా నిర్గతమోహయా । జప న్నష్టాక్షరం యాతి తద్విష్ణోః పరమం పదమ్ " ఇతి, తస్మా ద్వేదాన్తదేశికా శ్శ్రీతాత్పర్యచిన్తామణా వాహుః : " అర్చిరాదిమార్గస్య బ్రహ్మవిద్విషయత్వా దాహితాగ్నిత్వమాత్రేణ బ్రహ్మవిత్త్వాసంభవాత్ " ఇతి.

అర్చిరాదిమార్గః కథ మత్ర ప్రతిపాద్యత ఇతిచే త్సత్యమ్. "అగ్నయో వై త్రయీ విద్యా దేవయానః పన్థాః. గార్హపత్యబుక్ పృథివీ " ఇతి గార్హపత్యాదీనాం దేవయానమార్గశ్రవణాత్.

అమూర్తం చ సమూర్తం చ ద్వివిధం కర్మ వైదికమ్
అమూర్తాగ్న్యాహుతిః ప్రోక్తా సమూర్తా బేరపూజనా॥ ఇతి

అమూర్తభగవదారాధనరూపత్వాత్. "మానసీ హోమపూజా చ బేరపూజా చ సా స్మృతా" ఇతి త్రివిధోపాసనప్రతిపాదనాత్. "యత్సూత్రాద్యన్తమధ్యేషు గీయతే హరి రవ్యయః" ఇత్యుపక్రమోపసంహారాదిఖణ్డేషు "నారాయణపరాయణో నిర్ద్వన్ద్వో మునిః" ఇతి, "సదా೭ధ్యాత్మరతో యోగీ" ఇతి, "నారాయణపరంబ్రహ్మ" ఇతి శ్రుతి రితి, "యదతీన్ద్రియ" మితి, "పరంజ్యోతిః ప్రవేశక" మితి చ శ్రీవైఖానససూత్రోక్తధర్మానుష్ఠాతు ర్బ్రహ్మప్రాప్తి రనివార్యేతి కృత్వా సజ్క్షేపే నా೭ర్చిరాదిమార్గః ప్రతిపాదితః. శ్రీభాష్యేచ "విద్యాశబ్దేన భగవదారాధన మే వోచ్యతే" ఇత్యుక్తమ్. తత్రైవా೭గ్రే " నను యోగమార్గేణ త్యక్తు మసమర్థస్య బ్రహ్మవిద స్సుషుమ్నయా నాడ్యోత్క్రమణం కథం సంభవ తీతిచే దుచ్యతే. సూత్రే, "తదోకోగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశితద్వారో విద్యాసామర్థ్యాత్, శేషగత్యనుస్మృతియోగాచ్చ "హార్దానుగృహీత శ్శతాధికయా" ఇతి వేదాన్త

సూత్రే ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యాసామర్థ్యాత్. ఉత్తమబ్రహ్మవిద్యానామ తత్సమారాధనం తచ్ఛేషః యథేష్టవినియోగార్హం శేషశబ్దేన కథ్యతే. సమారాధనప్రసన్నభగవదనుగృహీత స్సుషుమ్నయా బ్రహ్మవి ద్గచ్ఛతీతి ప్రతిపాదితం” ఇతి. తత్రైవోపరి,

యథోపయోగశక్త్యాత్వా త్కర్తుం పుష్పాదిపూజనమ్
చక్షుషః ప్రీతికరణా న్మనసో హృదయస్య చ
ప్రీత్యా సంజాయతే భక్తి ర్భక్తస్య సులభో హరిః ॥ ఇతి.

“భక్త్యా త్వనన్యయా శక్యః” ఇతి చ రాద్ధాన్తితమ్.

అతఏవ ఆరాధనక్రియావాన్ బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః. ముణ్డోపనిషది “ఆత్మక్రీడః, ఆత్మరతిః, క్రియావా నేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠః” ఇతి దృశ్యతే. అత్ర క్రియాశబ్దేన జ్ఞానవైరాగ్యధ్యానా న్యుచ్యన్త ఇతి కేచిత్. జ్ఞానాదిమతా మేవ బ్రహ్మవిచ్ఛబ్దవాచ్యత్వం సంభవతి. తేషాం మధ్యే క్రియావత శ్శ్రేష్ఠత్వం హ్యత్ర ప్రతిపాద్యతే. నచ క్రియాశబ్దే నాఽశ్రమవిహిత క్రియా అభిధీయతే ఏవ ఇతి పరమాత్మవిషయక్రియావత ఏవ గ్రహణాత్. పరమాత్మవిషయక్రియా నామ తదారాధన మే వోచ్యతే హి. శ్రీభాగవతే “క్రియాయోగం సమాచక్ష్వ భవదారాధనం ప్రభో” ఇతి. “యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణం కర్తార మీశం పురుషం విశ్వయోనిమ్। తదా జనః పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్య ముపైతి దివ్యమ్” ఇతి చ భగవదారాధనక్రియావత ఏవ సాయుజ్యం శ్రూయతే.

“సత్య స్సత్యం పుణ్య మాసీత్” ఇత్యారభ్య “సత్పథాయస్వాహా” ఇతి మన్త్రేణ శ్రీ పారమాత్మికోపనిషద్భాష్యేఽపి తథైవ ప్రతిపాదితమ్. ఏతన్మన్త్రభాష్యే “సత్పథాయ సన్మార్గభూత స్సత్త్వశబ్దవాచ్యః పర

మాఽత్మా అర్చిరాదిమార్గభూత ఇత్యర్థః. "చత్వారః పథయో దేవయానాః" ఇతి శ్రుతేః దేవయానమార్గ శ్చతుర్విధ ఇత్యారభ్య,

యే తు దగ్ధేన్ధనా లోకే పుణ్యపాపవివర్జితాః
తేషాం వై క్షేమ మధ్వానం గచ్ఛత ద్విజసత్తమాః
సర్వలోకతమోహన్తా హ్యాదిత్యో ద్వార ముచ్యతే

ఇత్యాదినా దేవయానమార్గస్య చతుర్విధత్వం నిరూప్య, శ్రీశాస్త్ర మత్రోదాహరతి "అథాఽయ మాఽత్మా దేహమయం జన్మ కృత్వా" ఇత్యారభ్య, "భగవన్తం నాన్యథా ప్రాప్నోతీతి విజ్ఞాయతే" ఇతి మోక్షేఽపి తారతమ్యశ్రవణాత్, బ్రహ్మవిదాం భగవదారాధకానా మగ్నిహోత్రిణా మర్చిరాదినా బ్రహ్మప్రాప్తి రిత్యాది.

లోకేషు విష్ణో ర్నివసన్తి కేచి
త్సమీప మిచ్ఛన్తి చ కేచి దన్యే
అన్యే తు రూపం సదృశం భజన్తే
సాయుజ్య మన్యే స తు మోక్ష ఉక్తః॥

ఇత్యత్ర లోకే ష్వితి బహువచనాత్ భగవల్లోక స్యాఽమోదాదిభేదోఽవగమ్యతే. "సాయుజ్య ముభయో రత్ర భోక్తవ్య స్యాఽవిశిష్టతా, ఐక్యం సార్ష్ణితా, సమానభోగవత్త్వం సాయుజ్యం సమానభోగ్యవత్త్వ" మితి విస్తరస్తు శ్రీపారమాత్మికోపనిషద్భాష్యే శ్రీవిఖనస్సూత్రభాష్యే చ ద్రష్టవ్యః. అత్రాఽయ మవసాయః. సాఙ్ఖ్యానాం యోగనిష్ఠానా మామోదప్రాప్తిః, ఏకాన్తినాం ప్రమోదప్రాప్తిః, పరమైకాన్తినాం సిద్ధానాం సమ్మోదప్రాప్తిః, పఞ్చకాలరతానాం పరమైకాన్తినాం వైకుణ్ఠప్రాప్తిరూపసాయుజ్య మితి. పఞ్చకాలరతత్వం, పరమైకాన్తిత్వం

చ శ్రీవైఖానససూత్రిణాం నిసర్గసిద్ధం, స్వశాస్త్రవిహితత్వాత్. సూత్రకార మారభ్య తేషా మవిచ్ఛేదేన నారాయణైకనిష్ఠత్వా చ్చ.

సూత్రకారేణ "శ్రీమన్నారాయణ మర్చయేత్" ఇతి విహితస్యాఽర్చన స్యాఽఽదా వభిగమనోపాదానయోరావశ్యకతాసిద్ధిం, తదానుగుణ్యేన తత్స్వరూపేజ్యాసిద్ధిం, పశ్చా ద్భగవత్స్వరూపప్రతిపాదకశాస్త్రానుసన్ధానరూపస్వాధ్యాయస్య తత్స్వరూపచిన్తనస్య చాఽఽవశ్యకతాసిద్ధి మభిప్రేత్య భగవా న్భృగు ర్వాసాధికారే అభిగమనాదికం విధత్తే. తథాహి,

> ప్రాతఃకాలేఽభిగమన ముపాదానం తతః పరమ్
> మధ్యాహ్నేఽజ్యాం చ కుర్వీత స్వాధ్యాయం చాపరాహ్ణకే
> యోగం చ సాయంకాలే తు పఞ్చకాల ఉదాహృతః ॥ ఇతి.

భగవాన్ సూత్రకార శ్చ ధర్మే సంభక్త్యాచారం బ్రూతే. మనసా ధ్యానం కుర్వన్తి, తత్ప్రతిపాదకాగమం శ్రోత్రేణ శృణ్వన్తి, చక్షుషా దేవతాఽఽకారం పశ్యన్తి, ఘ్రాణేన గన్ధ మనుభవన్తి, పాణినా దేవతాం నమస్కుర్వ" న్తీతి.

> నారాయణైకనిష్ఠస్య యా యా వృత్తి స్తదర్చనమ్
> యో యో జల్ప స్స జప స్త ద్ధ్యానం య న్నిరీక్షణమ్
> తత్పాదాం బ్వతులం తీర్థం తదుచ్ఛిష్టం సుపావనమ్
> తదుక్తిమాత్రం మన్త్రాగ్ర్యం తత్స్పృష్ట మఖిలం శుచి ॥ ఇతి.

అత్ర యచ్ఛబ్ద విహితవృత్తి రవిహితవృత్తి శ్చ దృశ్యతే. విహితవృత్త్యలాభే అవిహితవృత్త్యా వా భగవదారాధనోపయోగ్యుపాదానం కార్య మిత్యర్థః.

మన్నిమిత్తకృతం పాప మపి ధర్మాయ కల్పతే
అపి మత్కర్మ విగుణం త్రాయతే మహతో భయాత్॥ ఇతిచ.

"యో యో జల్ప" ఇత్యాదినాఽపి యథోచిత ధర్మోఽవగన్తవ్యః. ఇత్యల మతివిస్తరేణ.

అత్ర మరీచిః "ఏతేషు దేవతాస్థానేషు విశ్రమ్య, దేవయానమార్గేణ భూరాదీన్ ప్రాప్య బ్రహ్మకటాహం భిత్వా తతో విరజాం ప్రవిశ్య కృతసూక్ష్మదేహపరిత్యాగః పూర్వోక్తవైష్ణవానాం గచ్ఛతీతి విజ్ఞాయతే" ఇత్యాహ. "తద్విష్ణోః పరమం పదగ్ం సదా పశ్యన్తి సూరయః" ఇతి శ్రుతిః. శ్రీవాజపేయభాష్యే మోక్షశబ్దార్థనిర్వచనే "తస్మా త్పరమానన్ద రూపిణా బ్రహ్మణా సహాఽత్యన్తావస్థాన మేవ మోక్షః" "ఆనన్దం బ్రహ్మణో రూపం తచ్చ మోక్షేఽభివ్యజ్యతే" ఇతి, "విజ్ఞాన మానన్దం బ్రహ్మ" ఇతిశ్రుతే రితి. కించ "సోఽశ్నుతే సర్వా న్కామా న్సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితా" ఇత్యాదిశ్రుతే రితి శ్రీభగవదారాధకానాం వైఖానసానాం సాయుజ్యప్రాప్తౌ బ్రహ్మణా సహాఽత్యన్తానన్దాఽనుభవప్రాప్తి స్సంభవ తీతి సిద్ధమ్॥

ఇత్యారాధకగతినిరూపణమ్

అథ మన్త్రార్థప్రకరణమ్

అథ శ్రీవైఖానససూత్రే 'ద్వాదశాష్టాక్షరాభ్యాం పుష్పాణి దదాతి' ఇతి, "పదత్రయే నివిష్టః" ఇతి విధానేన తస్యావశ్యకత్వావగమాత్, తథా శ్రీశాస్త్రే చ తత్స్వరూపప్రతిపాదనాత్, తత్ర తత్ర వినియుక్తత్వా చ్చ, పదత్రయశబ్ద స్యాఽష్టాక్షరప్రతిపాదకత్వ మనివార్యమ్. ప్రణవసాహిత్యే నైవ స్ఫుట మష్టాక్షరత్వసిద్ధిః.

ప్రణవస్వరూప మాహ మరీచిః "మన్త్రాణాం ప్రాణః ప్రణవః బ్రహ్మ స్వరూపః ఓ మితి బ్రహ్మ ఇతి శ్రుతిః తస్మా జ్జగ త్కృత్స్నం ప్రణవా దన్య న్నాస్తి భగవా న్ప్రణవ ఇతి పఠ్యతే" ఇతి సమష్ట్యా భగవచ్ఛబ్ద వాచ్యపరమాత్మవాచకత్వం తస్యోక్త్వా వ్యష్టిం దర్శయతి. "ప్రణవం త్ర్యక్షరమ్. అకార, ఉకార, మకారా ఇతి. ఏతే యథాక్రమం ఋగ్య జుస్సామమయాః, సత్త్వరజస్తమోగుణాః, శ్వేతపీతకృష్ణనిభాః భూర్భు వస్సువస్థితాః విష్ణుబ్రహ్మేశానాధిదైవత్యా స్స్యుః" ఇతి. అనేన య స్సమష్ట్యా ప్రణవేన ప్రతిపాద్యతే స ఏవ నారాయణః వ్యష్టా వపి ప్రథమ మభిధీయతే స ఏవ సత్త్వగుణకః. అథ తదుత్పన్నో బ్రహ్మా రజోగుణకః తస్య పుత్రో రుద్ర స్తమోగుణక ఇతి చోక్తం భవతి. ఆత్మబోధోపని షది: "అకార ఉకారో మకార ఇతి త్ర్యక్షరం ప్రణవం త దేత దోమ్" ఇతి. "య ముక్త్వా ముచ్యతే యోగీ జన్మసంసారబన్ధనాత్ ఓంనమో నారాయణాయ" ఇత్యారభ్య, "బ్రహ్మణ్యో దేవకీపుత్రో బ్రహ్మణ్యో మధుసూదనః బ్రహ్మణ్యః పుణ్డరీకాక్షో బ్రహ్మణ్యో విష్ణు రచ్యుతః సర్వభూతస్థ మేకం నారాయణం కారణపురుష మకారపరబ్రహ్మోమ్" ఇతి. గూఢారుణికోపనిషది "ఓమ్ హి ఓమ్ హీ త్యేతదుపనిషదం విన్యసే ద్విద్వాన్" ఇత్యారభ్య, "య ఏవం వేద తద్విష్ణోః పరమం పదం ప్రాప్నోతి" ఇతి చ ఓంకారవాచ్యో భగవాన్ నారాయణ ఏవేతి నిర్ణీతమ్. హరివంశే భగవన్తం నిర్దిశ్య శివేనాయ మేవ ప్రణవవాచ్య ఇత్యుక్తమ్. తథైవ శ్రీశాస్త్రేఽపి ప్రతిపాదితమ్. పారమాత్మ్యోప నిషది చ "యో బ్రహ్మశబ్దః ప్రణవః ప్రధానః" ఇత్యుక్తమ్. శ్రీవిఖనా భగవత్ప్రతిష్ఠావిధౌ "సకళం ధ్యాత్వా ప్రణవేనసహ కుమ్భే" ఇతి ఆవా హనం విధాయ బిమ్బావాహనే చ తస్య హృదయే ఓంకారలేఖనం విధత్తే. తత్రైవ "సువర్ణవర్ణ" మిత్యారభ్య, "విష్ణుం ప్రణవరూపిణ"

మితి. పారమాత్మ్యే “యో వేదాదిః పరమః జ్యోతిర్జ్యోతిషే స్వాహా” ఇతి. తద్భాష్యే “వేదాదిః ప్రణవః. యో వేదాదౌ స్వరః ప్రోక్త ఇత్యాది శ్రుతేః పర ఉత్కృష్టః బ్రహ్మ శబ్దబ్రహ్మరూపీ పరమః” ఇతి. “ఓ మితి బ్రహ్మ. ఓ మితీదగ్ం సర్వ” మితిశ్రుతేః. ఇతిచోక్తమ్. విస్తరస్తు భాష్యే ద్రష్టవ్యః.

మనుః

ఋచో యజూంషి చాన్యాని సామాని వివిధాని చ
ఏష జ్ఞేయ స్త్రివృద్వేదో యో వేదైనం స వేదవిత్॥

ఆద్యం య త్ర్యక్షరం బ్రహ్మ త్రయీ యస్మి న్ప్రతిష్ఠితా
సగుహ్యోన్య స్త్రివిద్వేదో య స్తం వేద స వేదవిత్॥ ఇతి.

తత్రాద్య ఓఙ్కారో భగవద్వాచకః. పారమాత్మ్యే “అం రాజిమన్తం సకలస్య గుప్తి” మితి. అత్రరాజిశబ్దేన లక్ష్మీ రభిధీయతే రాజత ఇతి రాజి రితి వ్యుత్పత్తేః. రాజిమన్తం శ్రీమన్త మిత్యర్థః. గుప్తిం రక్షక మితి యావత్. అనేన ‘అవ రక్షణ’ ఇతి ధాతో ర్నిష్పన్నస్య అశబ్ద స్యార్థో విస్తృతో భవతి. అ ఇతి ప్రథమైకవచనమ్. సులోపః. ఏవ ము ఇతి, మ ఇతి చ ప్రథమాన్తౌ. ఏవం చ అః పరమాత్మా నారాయణ ఏవ బ్రహ్మ శివ శ్చేత్యర్థః. “స బ్రహ్మ స శివః” ఇతిశ్రుతేః.

అపిచ, అశబ్దే పఞ్చమీలోపః. అత్ నారాయణాత్ ఉః బ్రహ్మ మః శివశ్చ జాతా విత్యర్థః. “నారాయణా ద్బ్రహ్మ జాయతే నారాయణా ద్రుద్రో జాయతే” ఇతి శ్రుతేః. యద్వా, ఏ నారాయణే సప్తమీలోపః. బ్రహ్మశివౌ స్త ఇతి ”.

క ఇతి బ్రహ్మణో నామ ఈశోఽహం సర్వదేహినామ్
ఆవాం తవాఙ్గసంభూతౌ తస్మా త్కేశవనామవాన్

ఏవంవిధార్థకత్వం మనసి నిధాయ భగవా న్మరీచిః "విష్ణుబ్రహ్మే శాధిదైవత్యాః" ఇత్యాహ. అనేన భగవతో నారాయణస్య.

సృష్టిస్థిత్యన్తకరిణీం బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మికామ్
స సంజ్ఞాం యాతి భగవా నేక ఏవ జనార్దనః

ఇత్యాదిభి రుక్తా అర్థాః ప్రకాశితాః.

అకారార్థో విష్ణు ర్జగదుదయరక్షాప్రళయకృ
న్మకారార్థో జీవ స్తదుపకరణం వైష్ణవ మిదమ్
ఉకారోఽనన్యార్హం నియమయతి సంబన్ధ మనయో
స్త్రయీసార స్త్ర్యాత్మా ప్రణవ ఇమ మర్థం సమదిశత్ ॥ఇతి.

"అనిషేధే ప్రమా న్విష్ణో" ఇతి,

అష్టాక్షరశరీరాఙ్గప్రణవాద్యక్షరేణ తు
అకారేణాఽఖిలాధారః పరమాత్మాఽభిధీయతే
సమస్తశబ్దమూలత్వా దకారస్య స్వభావతః
సమస్తవాచ్యమూలత్వా ద్బ్రహ్మణోఽపి స్వభావతః
వాచ్యవాచకసంబన్ధ స్తయో రర్థా త్ప్రతీయతే"

ఇతి వామనపురాణవచనేన చాఽకారస్య భగవద్వాచకత్వ మవగతమ్. అకారో విష్ణువాచక ఇతి చ. ఏవం శ్రుతిస్మృతిపురాణైరకారవాచ్యస్య భగవతః సర్వరక్షకత్వ మవగమ్యతే. "అంరాజిమన్తంసకలస్య గుప్తిం" ఇతిశ్రుతౌసామాన్యేనరక్షకత్వాభిధాయక స్యాఽకారస్య వివృతిరూపం సకలస్యగుప్తి మితి పదద్వయం భవతి. అత స్సర్వరక్షక శ్శ్రియఃపతి రితి బోధ్యతే. అయ మేవార్థ స్తస్యా ముపనిషది మన్త్రాన్తరేఽపిశ్రూయతే "సర్వస్య గోప్త్రే సురసాయ ధామ్నే స్వాహా" ఇతి.

నను, భగవత స్సర్వరక్షకత్వే స్వతస్సిద్ధే తదర్థశరణవరణారాధనా ద్యైః కి మితిచే దుచ్యతే. శ్రుతిః "సూక్ష్మం సావిత్రిం స్వయ మాదధాన స్సావిత్రిరూపం పరమం సుపుణ్యాం స్వాహా" ఇత్యుక్తవిధయా సవితృరూపీ నారాయణ స్స్వస్య సర్వప్రకాశకత్వే సత్యపి తే నాఽన్ధతమసావృతేఽన్తర్గృహే వసతః పురుషస్య యథా ఫలాయ న భవతి, తథా స్వస్య స్వతస్సిద్ధేఽపి సర్వరక్షకత్వే తే నాఽనాద్యవిద్యాతిరోహితస్యాత్మాన మనాశ్రితవత శ్చేతనస్యాఽపి.

అతః "మా మేవ యే ప్రపద్యన్తే మాయా మేతాం తరన్తి తే" ఇతి, "సకృ దేవ ప్రపన్నాయ తవాఽస్మీతి చ యాచతే। అభయం సర్వభూతేభ్యో దదా మ్యేత ద్వ్రతం మమ" ఇతిచ ప్రపన్నరక్షకత్వ మాహ స్వయం భగవాన్. తత శ్శ్రియఃప తిర్యత్కించి ద్వ్యాజీకృత్యైవ సాపరాధ మపి సంసారిణం రక్షతి. "యం దేవాః పరమం పవిత్రం భవిష్య న్త్యార్తిషు ప్రణతాః ప్రధానాః" ఇతి శ్రుత్యా "చతుర్విధా భజన్తే మా" మితి స్మృత్యా చ స్మరన్తం జనం స రక్షతీతి గమ్యతే. ఉచ్యతే చ ప్రపత్తిమాత్రవ్యాజత్వమ్.

నచ యదీశ్వరః ప్రపత్తిమాత్రవ్యాజేన రక్షతి కి మారాధ నేనేతి శఙ్క్యమ్. ప్రపత్తి ర్హి "అయం రక్ష్య" ఇతికరుణా భగవదఙ్గీకారమాత్రం సాధయతి.ఆరాధనం తు తస్య ప్రసాదం జనయతి. యద్యారాధనశక్తోఽపి ప్రపన్నస్య కి మారాధనే నేత్యుపేక్షాం కురుతే తస్య "మద్యాజీ మాం నమస్కు" ర్వితి భగవదాజ్ఞాఽతిలఙ్ఘనప్రయుక్తన్యూనతా స్యా దేవ. యది న తథా, ప్రపన్నానా మారాధకానా మనారాధకానాం చ తుల్యత్వసంభవా దారాధనవిధాయకశాస్త్రస్య వైఫల్య మాపద్యేత.

మాం హి పార్థ వ్యపాశ్రిత్య యేఽపి స్యుః పాపయోనయః

స్త్రియో వైశ్యా స్తథా శూద్రా స్తేఽపి యాన్తి పరాం గతిమ్॥
ఇతి అపిశబ్దేన ధ్యానాదివర్జితానాం కేవలం ప్రపన్నానాం స్త్రీణాం చ మృత్యుసమతిక్రమణపూర్వకం సామాన్యేన భగవత్పదప్రాప్తి రితి, ధ్యానారాధనాదసహితానాం విశేషేణ సేతి చ ద్యోత్యతే.

ఇతి మన్త్రార్థనిరూపణమ్

అథ లక్ష్మ్యాః పురుషకారత్వనిరూపణమ్

అథ లక్ష్మ్యాః పురుషకారత్వ ముచ్యతే. "యోవా భూతే ర్జ్యాతి రాసీత్" ఇతిమన్త్రే ఆనన్దరూప స్యాఽపి భగవతః ఆనన్దరూపా లక్ష్మీ రిత్యుక్త్వా, "సంజుష న్వ్రజామి" ఇతి శరణాగతప్రతిపాదనాత్ "లక్ష్మీ విశిష్ట ఏవైకః ప్రిపత్తవ్య ఇహోదితః" ఇత్యుక్తమ్.

లక్ష్మ్యసహ హృషీకేశో దేవ్యా కారుణ్యరూపయా
రక్షక స్సర్వసిద్ధాన్తే వేదాన్తేషు చ గీయతే॥ ఇతిచ.

"వక్షో వస త్యస్య" ఇత్యాదిమన్త్రే "వరిష్ఠాం వాకం దధా" నేతి లక్ష్మ్యాః పురుషకారత్వం శ్రూయతే, అతః వేదాన్తేషు చ గీయత ఇత్యుక్తమ్. అతఏవ అస్మచ్ఛరణ్య శ్రీశ్రీనివాసవేదాన్తదేశికః కృతవాన్ లక్ష్మీ విశిష్టాద్వైత మితి వేదాన్తసూత్రభాష్యమ్. త త్కథ మితిచే దుచ్యతే.

ప్రసఙ్గా ల్లక్ష్మీవిశిష్టాద్వైతశబ్దనిర్వచనం క్రియతే. లక్ష్మ్యా విశిష్టః లక్ష్మీవిశిష్టః. ద్వయో ర్భావః ద్వితా. ద్వితైవ ద్వైతమ్. స్వార్థేఽణ్ ప్రత్యయః. ద్వైతం నామ భేదః. న ద్వైత మద్వైతమ్. లక్ష్మీవిశిష్టస్య అద్వైతం లక్ష్మీవిశిష్టా ద్వైతమ్. అస్యాఽయం శాబ్దబోధః. లక్ష్మ్యా విశిష్ట ఇత్యత్ర తృతీయాయాః ప్రతియోగిత్వ మర్థః. విశిష్టపదార్థః వైశిష్ట్యవానితి. వైశిష్ట్యం చ సంబన్ధరూపః. తస్మిన్ తృతీయార్థప్రతియోగిత్వ

స్యాన్వయః. విశిష్ట స్యేత్యత్ర షష్ఠ్యర్థ ఆధేయత్వమ్. తస్యాఽద్వైతపదార్థే ఐక్యేఽన్వయః. ఏవం చ లక్ష్మీప్రతియోగికసంబన్ధవన్నారాయణనిష్ఠ మైక్య మితి శాబ్దబోధః. ఐక్యం నామ సజాతీయవిజాతీయరాహిత్యమ్. ఏతేన లక్ష్మీవిశిష్టనారాయణ ఏక ఏవ పరతత్త్వం, నతు లక్ష్మ్యాః పృథక్ పరతత్త్వ మితి ఫలితోఽర్థః. భగవా న్విఖనా అపి లక్ష్మీసహిత స్యైవ భగవతః ప్రతిష్ఠాం విధత్తే "తస్మా త్తయా శ్రియా సార్థం పూజయే త్పురుషోత్త మ" మితి.

"మా మాత్మగుప్తాం స త్త్వస్య సర్వస్య వితానరూపామ్। సజ్జుష్టాజుష న్తీం పరమాం పవిత్రాం సన్తారయ న్తీం స్వయ మప్రమత్తాం సంయోజయు తేత్రి వరదాయ పితేత్రి స్వాహా" ఇతి మన్త్ర స్యాఽయ మర్థసంగ్రహః మాం విద్యారూపా మాత్మని గుప్తాం సర్వస్య సత్త్వస్య గుణస్య వితానరూపాం విస్తారరూపాం సజ్జుష్టాజుషన్తీం సత్పురుషేషు సమ్యక్ వస న్తీం పరమాం సమాభ్యధికరహితాం పవిత్రా మాపన్నివారికాం సన్తారయ న్తీం సంసారార్ణవా త్తారయ న్తీమ్,

ఏవం పత్నీవిశిష్టత్వే హ్యాభీష్టం శా స్త్రచక్షుషామ్
ప్రభాప్రభావతో ర్యద్వ దేకోక్త్యా వితరాన్వయః
ఏవ మన్యతరోక్త్యా స్యా త్సహభూత్యాఽభిధానతః
స్మర న్తి చైనాం మునయ స్సంసారార్ణవతారిణీమ్॥ ఇత్యాది.

వి స్తర స్తు తద్భాష్యే ద్రష్టవ్యః.

ప్రణవస్య భగవత్పారమ్యం నిరూపితమ్. అద్య ఇహ జీవస్య పర మాత్మాధీనత్వం నిరూప్యతే. అ ఇతి ప్రథమాక్షరం చతుర్థీవిభక్తికమ్. ఆయ విష్ణవ ఇతి సంపద్యతే. కుత ఇయం సంప త్తి రితి చేత్ "ఓ మిత్యా త్మానం యుఞ్జీత" ఇతి ఆత్మసమర్పణవిధానస్థలే మన్త్రత్వేన ప్రణవస్య

విధానాత్, ఇహాఽనుష్ఠేయార్థప్రకాశనస్య ప్రాప్తత్వాత్, సమర్ప ణీయస్య జీవస్య తృతీయాక్షరభూతమకారప్రకాశ్యత్వాచ్చేహ భగ వన్త ముద్దిశ్యాఽఽత్మా సమర్ప్యతే. ఉద్దేశ్యసమర్పణీయయో స్సామా నాధికరణ్య స్యాఽనుపపన్నత్వాత్. ప్రథమాక్షరం చతుర్థ్యన్తమ్, ఉ ఇ త్యేవశబ్దార్థక మవ్యయమ్. మ ఇతి జీవవాచకః. "తత్సత్త్వోవా విష్ణుః" ఇత్యాది. "విష్ణవే విశ్వరూపాయ" ఇతి తద్భాష్యే. విశ్వం జీవాత్మానం విష్ణవే సర్వభూతాత్మనే స్వాహా దదా మీత్యాత్మసమ ర్పణ ముచ్యతే.

> నీచీభావేన సన్ద్యోత్య మాత్మనో య త్సమర్పణమ్
> విష్ణ్వాదిషు చతుర్థీ తత్సంప్రదానప్రదర్శినీ॥
> నీచీభూతో హ్యసా వాత్మా య త్సంరక్ష్యతయాఽర్ప్యతే
> త త్కస్మై ఇత్యపేక్షాయాం విష్ణవే స ఇతీర్యతే॥

ఇత్యాత్మసమర్పణప్రతిపాదనా న్యాసవిద్యా.

> హవి ర్గృహీత్వా స్వాత్మానం వసురణ్యేతి మన్త్రతః
> జుహుయా త్ప్రణవే నాగ్నౌ వచ్యుతాఖ్యే సనాతనే॥ ఇత్యాది.

విస్తరస్తు తత్ర ద్రష్టవ్యః. అత్ర తాదర్థ్యే చతుర్థీ. ఏతేన జీవో భగవత ఏవేతి ఫలితమ్. తేన జీవాత్మన శ్శేషత్వం, పరమాత్మన శ్శేషిత్వం చ సిద్ధ్యతః. ఆత్మనః పరమాత్మన శ్శేషశేషిభావే స్వతసిద్ధేఽపి తదఽను సంధానంవినా నోజ్జీవే దయమ్. ఉచ్యతేహి,

> స్వోజ్జీవనేచ్ఛా యది తే స్వసత్తాయాం స్పృహా యది
> ఆత్మదాస్యం హరే స్స్వామ్యం స్వభావం చ సదా స్మర॥
> నిశ్చితే పరశేషిత్వే శేషం సంపరిపూర్యతే
> అనిశ్చితే పున స్తస్మి న్నన్య త్సర్వ మసత్సమమ్॥

ఇతి ప్రాహుః. ఏవ మీశ్వరస్య సర్వశేషిత్వే "అస్యా మమ చ శేషాహి విభూతి రుభయాత్మికా" ఇతి శ్రుతిశిరస్సిద్ధమ్. "మచ్ఛాస్త్రేష్వపి మానద" ఇతి భగవద్వచనేన సర్వ ముభయో శ్శేష మిత్యవగమ్యతే. ఉభయాధిష్ఠానం చైకం శేషిత్వ మిత్యుక్తవిధయా సపత్నీకే భగవతి, సభర్తృకాయాం లక్ష్మ్యాంచ. ఏవం శేషిత్వ ముభయ త్రాఽవతిష్ఠతే. "రారాజిమ న్తం రతయే యజన్తు తం బిమ్బవ న్తం కకుదాయ భద్రే" ఇతి మన్త్రేణ లక్ష్మీవిశిష్టస్యైవ భగవతో యజనం విధీయతే. మన్త్రస్యాఽయ మర్థః. రారాజి రైశ్వర్యసమృద్ధరూపా లక్ష్మీ రస్య నిత్య మస్తీతి రారాజిమాన్. "భూమనిన్దాప్రశంసాసు నిత్యయోగే" ఇతి నిత్యయోగే మతుప్. "చన్ద్రాం హిరణ్మయీం లక్ష్మీ" మితిశ్రుతౌ దేవ్యా హిరణ్మయత్వ ముచ్యతే. ప్రాచుర్యార్థే మయట్. తం నారాయణం రతయే క్రీడాయై బిమ్బవ న్తం ప్రతిమారూపిణం కకుదాయ శ్రేష్ఠాయ, భద్రే నిశ్శ్రేయసాయ మోక్షా యేతి యావత్. యజన్తు పూజయ న్త్వితి. అనేన లక్ష్మీవిశిష్టభగవదారాధన మపవర్గా యేత్యవగమ్యతే. "శ్రియం వసానా అమృతత్వ మాయ" న్నితి లక్ష్మ్యారాధనస్య ముక్తిసాధనత్వ ముచ్యతే. "పతిం విశ్వస్య" ఇతి భగవత స్సర్వేశ్వరత్వ మివ "అస్యేశానా" ఇతి లక్ష్మ్యాశ్చ సర్వేశ్వరీత్వం శ్రూయతే. "ఈశ్వరీగ్ం సర్వభూతానా" మిత్యాత్మేశ్వరీత్వంచ, యథా "పతిం విశ్వ స్యాత్మేశ్వర" మితి భగవతః. అత శ్శేషిత్వం తయోః పతిపత్న్యో స్సాధారణమ్.

పారమాత్మ్యే "పద్మా జనిత్రీ" ఇతి లక్ష్మ్యామాతృత్వం "వరదాయ పిత్రే" ఇతి భగవతః పితృత్వం చ శ్రూయేతే. శ్రీశాస్త్రే,

శ్రీశ్రీశయో స్తు సంబన్ధ శ్చన్ద్రచన్ద్రికయో రివ
దేవ్యాః ప్రత్యుపచారస్తు దేవేన సహ పూజయేత్ ॥ ఇతిచ.

అతో౽న్యతరగ్రహణే తయో ర్లక్ష్మీనారాయణయో రుభయో ర్గ్రహణం సిద్ధం భవతి. అతః ఆయ లక్ష్మీవిశిష్టాయ భగవత ఆత్మసమర్పణ మత్ర సిధ్యతి.

అకారే ణోచ్యతే విష్ణు స్సర్వదేవేశ్వరో హరిః
ఉద్ధృతా విష్ణునా లక్ష్మీ రుకారేణ తథోచ్యతే
మకారస్తు తయో ర్దాస ఇతి ప్రణవలక్షణమ్ ॥

ఏవం శ్రుత్యా చేతనస్య తదుభయదాసత్వం స్ఫుట మభిధీయతే. పూర్వోక్తవిధయా ప్రథమాక్షరేణైవ జగత్పిత్రో ర్గ్రహణే ఉకార ఏవ శబ్దార్థక స్స న్నన్యయోగం వ్యవచ్ఛినత్తి. తేన జీవః తయో శ్శేష భూతః న త్వన్య స్యేతి ఫలతి. "మకారో జీవవాచక" ఇత్యుక్తమ్. తస్య తథాత్వంచ, "మన అవబోధన" ఇతి ధాతో ర్నిష్పన్నత్వేన జ్ఞానస్వరూపస్య జ్ఞాతృత్వరూపస్య జీవ స్యా౽భిధాయకత్వోపపత్తేః.

నచ మకారస్య జీవవాచకత్వే౽పి కథం తయో రహం దాస ఇతి సిద్ధ్యే దితి శఙ్క్యమ్. "దాసభూతా స్స్వత స్సర్వే హ్యాత్మానః పర మాత్మనః" ఇత్యుక్తే స్సర్వేషాం జీవానాం తద్దాసతయా స్వస్యాపి జీవత్వావిశేషా దహం దాస ఇతి సిధ్యతి. అథవా, ఛాన్దసప్రక్రియ యా౽స్మచ్ఛబ్దే వర్ణేషు పరేషు లుప్తేషు మకారో౽వశిష్టః ప్రథమైక వచనతా మాపన్న తీత్యాహుః. ఏవ మహం భగవత ఏవా౽స్మీ త్యేవ శబ్దేన ప్రత్యాయిత మర్థం దృఢయతి నమశ్శబ్దః.ఏత దర్థః పారమాత్మీయ భాష్యే౽స్మదాచార్యైః ప్రపఞ్చితః.

ప్రేత్యావతః ప్రవృత్తి ర్యా ప్రహ్వీభావాత్మికా స్వతః
ఉత్కృష్టం పర ముద్దిశ్య త న్నమః పరిగీయతే ॥ ఇత్యారభ్య
స్థూలో౽యం నమన స్యార్థ స్సూక్ష్మ మన్యం నిశామయ
ఆత్మా౽౽త్మీయపదార్థస్థా యా స్వత న్త్రస్వతామతిః॥

మేనేత్యేవం సమీచీనబుద్ధ్యాఽత్ర వినివార్యతే
నాఽహం మమ స్వతన్త్రోఽహం నాస్మీత్యస్యార్థ ఉచ్యతే॥
న మే దేహాదికం వస్తు స శేషః పరమాత్మనః
ఇతి బుద్ధ్యా నివర్తన్తే తా స్స్వీయమనీషికాః॥
అనాదివాసనాజాతై ర్బోధై స్తై స్తై ర్వికల్పితైః
రూషితం య ద్దృఢం త త్తత్స్వాత న్త్ర్యస్వత్వధీ ర్మయా॥
త త్తద్వైష్ణవసార్వాత్మ్య ప్రతిబోధసముత్థయా
నమ ఇత్యనయా వాచా నన్త్ర స్వస్మా దపోహ్యతే॥ ఇతి.

ఇత్థంచ 'ఓం నమ' ఇత్యనే నాఽహం భగవతఏవ, న మే ఇతి పర్యవస్యతి. యద్వా - "నమశ్శబ్దః ప్రదానార్థ స్స్వాహాశబ్ద ఇవే ష్యతే" ఇతి నమసః పదానార్థకత్వా దోంనమ ఇతి మాం భగవత ఏవ దదా మీతి స్వాత్మసమర్పణం కృతం భవతి.

అథ వ్యస్తప్రణవప్రథమాక్షరేణ "ఓఙ్కారో భగవా న్విష్ణు స్త్రిధామా వచసాం పతిః" ఇతి, "యో బ్రహ్మశబ్దః ప్రణవ" ఇతి, "యో వేదాదిః పరమ" ఇతి, "యో వేదాదౌ స్వరః ప్రోక్త" ఇతి, "ఓ మితి బ్రహ్మ" ఇత్యాదిభిశ్చ సమస్తేన ప్రణవేన ప్రతిపాద్య మానః పురుషః నారాయణా న్నాఽన్య ఇతి తృతీయేన పదేన బోధ్యతే. "నారాయణపరం బ్రహ్మ" ఇతి పరమాత్మాభిధాయకం హి నారాయణపదమ్. ఇదం యోగరూఢం భవతి. అతో "విష్ణు ర్నారా యణః కృష్ణ" ఇత్యభిదధతే నైఘణ్టికాః. భగవా న్వ్యాసనాశ్చ "నారాయణపరాయణో నిర్ద్వన్ద్వో ముని" రితి, "శ్రీమన్నారాయణ మర్చయేత్" ఇతిచాహ వాసాధికారే. అస్య ద్వేధా సమాసః నారా అయన మస్యేతి, నారాణా మయన మితి చోక్తమ్ - "ఆపో నారా ఇతి ప్రోక్తా ఆపోవై నరసూనవః। తా య దస్యాఽయనం పూర్వం తేన

నారాయణ స్స్మృత” ఇతి మనురప్యాహ. “సృష్ట్వా నారం తోయ మన్తఃస్థితోఽహం యేన స్యాన్మే నామ నారాయణేతి” ఇతి, “నరా జ్జాతాని తత్త్వాని నారా ణీతి విదు ర్బుధాః। తా న్యేవ చాయనం తస్య తేన నారాయణ స్స్మృత” ఇతి, “నారా స్త్వితి సర్వపుంసాం సమూహః పరికీ ర్తితః। గతి రాలమ్బనం తస్య తేన నారాయణ స్స్మృతః॥ నారశబ్దేన జీవానాం సమూహః ప్రోచ్యతే బుధైః। తేషా మయన భూతత్వా న్నారాయణ ఇహోచ్యతే” ఇతి నిర్వచనా త్పుల్లింగత్వమ్. “ఆపో వా ఆప ఆపోఽ న్తరాత్మా” ఇతి మన్త్రః. అస్యేదం భాష్యమ్: యః పరమాత్మా సర్వకారణభూతా ఆపః అపః ఆపస్సృష్ట్యర్థ మిత్యర్థః. అణ్డస్యాఽపి కారణభూతా ఇత్యభిప్రాయేణ పృథ క్త్వే నోపపాదనమ్. “తోయేన జీవా న్వ్యససర్జ భూమ్యా”మితి శ్రుతి రిత్యనేన సర్వకారణత్వ ముక్తమ్.

యోఽసా వతీన్ద్రియగ్రాహ్య స్సూక్ష్మోఽవ్యక్త స్సనాతనః
సర్వభూతమయోఽచిన్త్య స్స ఏవ స్వయ ముద్బభౌ
సోఽభిధ్యాయ శరీరా త్స్వా త్సిసృక్షు ర్వివిధాః ప్రజాః
అప ఏవ ససర్జాఽదౌ తాసు వీర్య మపాసృజత్
తదణ్డ మభవ ద్ధైమం సహస్రాంశుసమప్రభమ్

ఇత్యారభ్య య త్తత్కారణ మవ్యక్త మిత్యాదినా నారాయణశబ్ద వాచ్యస్య సర్వకారణత్వం స్మర్యతే. ఏతేన తస్య హేయగుణరాహిత్య కళ్యాణగుణసాహిత్యరూప ముభయలిఙ్గ మపి ద్యోత్యతే. “నిష్కళఙ్కో నిరఞ్జనో నిర్వికల్పో నిరాఖ్యాత శ్శుద్ధో దేవ ఏకో నారాయణ”. ఇతి నారాయణశబ్దవాచ్యస్య శుద్ధత్వదేవత్వశ్రవణాత్. దీవ్యతి కళ్యాణగుణై ర్ద్యోతత ఇతి దేవః. ఈయత ఇతి కర్మవ్యుత్పత్త్యా తస్య సర్వవ్యాపకత్వ మభిహితమ్. ఏతేన సర్వవ్యాపకత్వోపయోగిసూక్ష్మత్వం ద్యోతితమ్.

"సుసూక్ష్మ స్సార్వ స్సర్వేషా మన్తరాత్మా" ఇతి శ్రుతౌ సూక్ష్మత్వం సర్వాన్తరాత్మోపయోగితయా గృహీతమ్. 'రిజ్ క్షయే' ఇతి ధాతుః. న రిష్యత ఇతి నరశబ్దేన పరమాత్మాఽభిధీయతే. నరసంబన్ధిచేతనాచేతన వర్గో నారమ్. తస్యాఽయన మాధారః, "స ఏకైక స్యాధార స్యాధిష్ఠానో నాఽధారః" ఇతి శ్రుతేః, "సర్వభూతనివాసో"సీత్యుక్తేశ్చ. 'ఇణ్ గతౌ' వితి ధాతుః. ఈయతేఽనేనేతి అయనశబ్దే కరణవ్యుత్పత్త్యా సాధకతమం కరణ మితి గతిసాధకత్వాత్ నారాయణ ఉపాయ ఇతి. ఈయతేఽసా వితి కర్మవ్యుత్పత్త్యా స ఉపేయ ఇతి చానుసన్ధేయమ్. తస్యోపాయత్వో పేయత్వావగమాత్ తదుపయోగినః పరత్వసౌలభ్యాదయో గుణా శ్చానుసన్ధేయాః. నార మయనం స్థానం యస్యేతి బహువ్రీహౌ తస్య సర్వాన్తరవ్యాపకత్వం, నారాణా మయన మితి తత్పురుషే బహిర్వ్యా పకత్వం చ బోధ్యతే. "అన్త ర్బహి శ్చ త త్సర్వ" మితి శ్రుత్యా నారాయణశబ్ద స్యాఽభిహితార్థకత్వం జ్ఞాప్యతే. అన్తర్వ్యాపకత్వం నామ "యచ్చ కించి జ్జగ త్యస్మి" న్నితిశ్రుత్యుక్తవిధయా యత్ర యత్ర ఇదం తత్ర తత్ర స నాస్తీతి యథా వక్తుం న శక్యతే తథావర్తి త్వమ్. బహిర్వ్యాపకత్వం నామ యత్ర నేదం తత్రాపి స్వస్య వర్త మానత్వమ్. "విభు ర్విభూనాం విభవోద్భవా" యేతి విభూనాం వ్యాపకానాం కాలాదీనాం మధ్యేఽతిశయితవిభు రితి తేషాం బహి ర్వ్యాప్తి రేవేతి తథోక్తమ్.

నరిష్యతి న నశ్యతీతి వ్యుత్పత్త్యా నరశబ్దవాచ్యజీవస్య నిత్యత్వం సిద్ధమ్. నారశబ్దేన జీవసమూహ ఉక్త ఇత్యభిహితమ్. తేన జీవా బహవ ఇత్యవగమ్యన్తే. "నిత్యో నిత్యానాం చేతన శ్చేతనానా మేకో బహూనాం యో విదధాతి కామా" నితి శ్రూయతే. శ్రీశాస్త్రే చ

“ క్షేత్రజ్ఞా శ్చ బహవ స్తేఽపి నిత్యా ” ఇతి నిత్యానా మపి జీవానాం బ్రహ్మకార్యత్వం విశేషణీభూతశరీరసమ్బన్ధప్రయుక్తమ్.

శ్రీమదష్టాక్షరేణ భగవత స్సర్వే కళ్యాణగుణా శ్శబ్దతోఽర్థత శ్చ ప్రతిపాదితా భవన్తి. ప్రతిపాదితా శ్చైతేన పారమాత్మ్యోపనిషది స్పష్టం శ్రూయన్తే. అకారస్య 'అవ రక్షణే' ఇతి ధాతో ర్నిష్పన్నత్వా ద్రక్షకత్వం సిద్ధమ్. పారమాత్మ్యే “సర్వస్య గోప్త్రే సురసాయ ధామ్నే” ఇత్యభిహితమ్. రక్షణవిషయ స్యాఽనిర్దేశాత్, సఙ్కోచే మానాభా వాచ్చ తస్య సర్వవిషయత్వం గమ్యత ఇతి వాచ్యమ్ తథా సర్వథా రక్షకత్వం సర్వప్రకారరక్షకత్వాదికం చ, రక్షణస్య కరుణా ప్రయుక్తత్వాత్ పరమకారుణికత్వం, సర్వరక్షకత్వాపేక్షితసర్వజ్ఞత్వం, శక్తిహీనస్య సర్వరక్షకత్వాసంభవాత్ సర్వశక్తిమత్త్వం, తత్తదవసరం వినా రక్షణప్రవృత్తే ర్నిరర్థకత్వా దవసరప్రతీక్షకత్వం, సర్వరక్షకత్వస్య నిసర్గసిద్ధత్వేఽపి ప్రపత్త్యాదికం వ్యాజీకృత్య రక్షణ ముచితమ్. అన్యథా సదసతో స్సామ్యాపత్తేః తతో యత్కిఞ్చి ద్వ్యాజీకృత్య రక్ష తీతి వ్యాజమాత్రసాపేక్షత్వం, రక్షకత్వాభిధాయినా నామ్నా ప్రతీతత్వా ద్విశ్వసనీయత్వం, నారాయణాయై వాహ మిత్యర్థక ప్రణవప్రతిపాద్యత్వా చ్ఛేషిత్వం, “ యో బ్రహ్మశబ్దః ప్రణవ ” ఇత్యాది మన్త్రేణ ప్రణవాత్మకత్వప్రతిపాదనాత్ మకారేణ జీవవాచకేన సర్వేషా మవిశేషేణ గ్రహణా దకారవాచ్యస్య తస్యానన్యశేషత్వం, “ తన్నిరీశ్వర మీశ్వరా ” యేతిమన్త్రేణ తథాత్వం బోధితమ్.

ఉకారస్య లక్ష్మీవాచకతయా “ మకారస్తు తయో ర్దాస ” ఇతి పత్నీవిశిష్టస్య శేషిత్వం “ వక్షోవసత్యస్య ” ఇతి మన్త్రేణ తథాఽవగమితమ్. అనన్యశేషిత్వా త్సమాభ్యధికరాహిత్యం “ య స్యోపరిత్వం

మునయోఽనుపశ్యన్తి" ఇతిమన్త్రేణ ప్రతిపాదితమ్. రక్షకత్వా దాత్మన స్తదర్థకత్వా చ్చాత్మహవిరుద్దేశ్యార్హత్వం "తత్సత్త్వో వా విష్ణు రుద్యోగః" ఇతిమన్త్రేణోక్తమ్. "యో వేదాదిః పరమః పరో బ్రహ్మ" ఇత్యాదిమన్త్రే శ్రీమదష్టాక్షరప్రతిపాదన మస్తీతి తద్భాష్యే ప్రపఞ్చితమ్. కి మధికేన? మన్త్రరాజేఽస్మి న్విశిష్యానుసన్ధేయా స్సర్వే స్వరూపగుణాః పారమాత్మియోపనిషది స్పష్టమభిహితాః. దిఙ్మాత్రం ప్రదర్శ్యతే "యో బ్రహ్మశబ్దః ప్రణవ" ఇతి మన్త్రే "ఓమిత్యేత" దిత్యారభ్య "ఏతదాలమ్బనం జ్ఞాత్వా బ్రహ్మలోకే మహీయతే" ఇతి శ్రుత్యన్తరోక్తవిధయా ప్రణవానుసన్ధానపూర్వక మాత్మసమర్పణం కుర్వతాం ప్రాప్యం స్థానం య త్తత్ప్రాపకత్వం తస్యోక్తమ్.

జీవస్వరూపాణి, అనన్యార్హశేషత్వ, మనన్యోపాయత్వ, మనన్య భోగ్యత్వ మితి. పరమాత్మస్వరూపాణి సర్వశేషిత్వం ముక్త్యుపాయత్వ ముపేయత్వం చేతి. లక్ష్మీస్వరూపాణి, ఏకోనశేషిత్వం పురుషకారత్వ ముపేయత్వం చేతి.

"యో వా త్రిమూర్తి" రిత్యత్ర నారాయణస్య "సృష్టిస్థిత్యన్త కరణీ" మిత్యాద్యుక్తవిధయా త్రిమూర్త్యాత్మత్వం, "కఃకోశ మజ్జే" ఇత్యత్ర "సోఽభిధ్యాయ శరీరా త్స్వా" దిత్యాద్యుక్తవిధయా స్రష్టృత్వం, "యం యజ్ఞై" రిత్యత్ర మన్త్రరాజ మిమం జపతాం స్వరూపదర్శకత్వం, "య స్సూర్యాత్మా" నిత్యత్ర భగవత స్స్వపదం ప్రతి ముక్తప్రాపణప్రకారనిరూపణపూర్వకతద్ధురన్ధరత్వం, "యస్య వా భయా" దిత్యత్ర సూర్యాదినియన్తృత్వం, "ద్వా వేతా" వితి చేతనాచేతనోపసంహారకత్వం, "యో వా ఆయు" రితి రుద్రాపన్నివారకత్వం, బ్రహ్మాదీనామపి పరమగతిత్వం, "సత్యం సత్త్వం సత్ప

థాయ" ఇతి గతిమార్గత్వం, "సత్యో జ్యోతి" రిత్యత్ర "సత్యో ద్యోగ" ఇత్యత్ర చ సత్యసంకల్పత్వం, "సన్జుష న్వ్రిజా" మితి సేవ్యత్వారాధనత్వే చేతి సర్వేధర్మా ఉపపన్నాః. శరణాగతిసేవనయో ర్యాగపద్యావగమేఽపివర్తమానసామీప్యేవర్తమానసద్భావేనసన్జుషన్ సేవిష్యమాణఃవ్రజామిశరణంప్రపద్యే ఇత్యర్థోఽవగన్తవ్యః. ఏతేనలక్ష్మీ సహితస్యారాధనముక్తమ్. ఇహ సజ్ఞ్రిహతః "శ్రీమాన్ గోప్తాశేషీ సమాధికదరిద్రః శరణం సర్వశరీరప్రాప్య స్సేవ్య శ్చ సాధుభి ర్భావ్య" ఇతి ప్రాచా మభియుక్తానా ముక్తిః. "ఆపో వా ఆప" ఇతి మన్త్రే వేద రూపత్వ ముక్తమ్. ఉపబృంహితం చైతత్ "వేదో నారాయణ స్సాక్షా" దిత్యత్ర సకలవేదస్వరూపస్య తస్య నిఖిలవేదసారభూతాష్టాక్షరరూపత్వం కిము వక్తవ్యమ్. తథాఽపి,

యదన్తస్స మశేషేణ వాఙ్మయం వేద వైదికమ్
తస్మై వ్యాపకముఖ్యాయ మన్త్రాయ మహతే నమః॥
వ్యక్తం హి భగవా న్దేవ స్సాక్షా న్నారాయణ స్స్వయమ్
అష్టాక్షరేణ రూపేణ ముఖేషు పరివర్తతే॥ ఇతి.

"యం చిన్తయన్తో నిగమా న్తరూప" మితి మన్త్రే "సురతం భవా" యేతి భగవతో భోగ్యత్వ ముక్తమ్. "అబ్జోజుష న్తః" ఇతిమన్త్రేభగవన్త మనారాధయతాం పతన ముక్తమ్. తస్య నాభికమలా ద్బ్రహ్మజననంచ. "అం రాజిమన్తం సకలస్య గుప్త్యై స్వాహా" ఇతిమన్త్రేణ లక్ష్మీవిశిష్టస్య నాథస్య సర్వరక్షకత్వ ముక్తమ్. "లక్ష్మ్యైసహ" ఇత్యత్ర తథాప్రతిపాదితత్వా ద్వేదాన్తేషు చ గీయత ఇత్యుక్తమ్.

నచ "ఆపో వై నరసూనవ" ఇతి "నరా జ్జాతా" నీత్యత్ర చ నరశబ్దో నారాయణా దన్యః ప్రతిపాదిత ఇతి శఙ్క్యమ్. "ఆపో నారాయణో

ఖ్యాతాః'' ఇతివ్యాసవచనేన నరశబ్దస్య తదభిధాయకత్వావగమాత్. అతఏవ ''జహ్నుర్నారాయణో నర'' ఇతి నామసు గృహ్యతే.

నరసంబన్ధినో నారా నర స్స పురుషోత్తమః
నయ త్యఖిలవిజ్ఞానం నాశయ త్యఖిలం తమః॥

నరిష్యతి చ సర్వత్ర నర స్తస్మా త్సనాతనః
నరసంబన్ధిన స్సర్వే చేతనాచేతనాత్మకాః॥

ఈశితవ్యతయా నారా ధార్యపోష్యతయా తథా
నియామ్యత్వేన సృజ్యత్వప్రవేశభరణై స్తథా
అయతే నిఖిలా న్నారా న్వ్యాప్నోతి క్రియయా తథా
నారా శ్చాప్యయనం తస్య తై స్తద్భావనిరూపణాత్ ॥

నారాణా మయనం వాస స్తే చ తస్యాఽయనం సదా
పరమా చ గతి స్తేషాం నారాణా మాత్మనాం సదా॥ ఇతి.

భగవతా విఖనసా సూత్రేఽర్చనాన్తే ''ద్వాదశాష్టాక్షరాభ్యాం పుష్పాణి దదా'' తీతి విహితమ్. తేనాత్మసమర్పణ మభిహిత మిత్యవ గమ్యతే.

వదన్తి హ్యభియుక్తాః : ''మూలమన్త్రేణ స్వాత్మానం దేవాయ నివేద్య ''ఇతి. ప్రణవతృతీయాక్షరమకారే ''అమో లోపోఽవగమ్యః'' తేన మా మితి ఫలతి. అకారవాచ్యాయ నారాయణా యైవ మాం నమః దదా మీతి. నమశ్శబ్దః ప్రదానార్థ ఇతివచనాత్. పునస్తన్త్రేణ నమ ఇతి న మమేత్యర్థః. ఏతే నాఽన్యయోగవ్యవచ్ఛేదార్థక ఏవశ బ్దార్థ స్సుస్పష్ట ముక్తోభవతి. అపిచ, ''ఓం నమ ఇతి '' అహం భగవతో న మమ ఇతి స్వాత్మన స్తత్స్వత్వ, మన్యదీయత్వాభావ స్తత్పార తన్త్ర్యం చాభిహితాని. తతో నారాయణాయే త్యతఃపరం తదాను

గుణ్యేన సేవకో భవేయ మితి క్రియాపద మధ్యాహృతమ్. యది జన్మ ఫలతయా తదారాధనాదికైఙ్కర్యం ప్రార్థితం భవతి "న విష్ణ్వారాధనా దన్య ద్విద్యతే జన్మనః ఫల" మిత్యుక్తేః, "నారాయణ మర్చయేత్" ఇతి, "పరమం పదం గచ్ఛతి" ఇతి చ శ్రీవైఖానసానాం స్వసూత్రవిహిత స్యాఽఽరాధనస్య ఫలతయా, ముక్త్యుపాయతయా చ ప్రార్థనీయత్వం సిద్ధమ్. పరంతు, తత్రోపాయత్వానుసన్ధానం నకార్యమ్. తత్ర తథాత్వానుసన్ధానేఽపి తేనాతితరాం ప్రసన్నః పరమపురుష స్స్వపదం ప్రాపయ తీత్యుక్తమ్.

నచ, "పాతః పాదాయ పాదితే స్వాహా" ఇతి మన్త్రే పాదపతన మాత్రస్య తత్పదప్రాపకత్వప్రతిపాదనాత్ కి మారాధనప్రార్థన యేతి వాచ్యమ్. "రతయే యజన్తు తం బిమ్బవన్తం కకుదాయ భద్రే స్వాహా" ఇతిమన్త్రే సర్వోత్కృష్టనిశ్శ్రేయసరూపపరపదప్రాప్తయే యజనస్య విధానాత్. శ్రూయతేఽన్యత్ర చ యజనే రతస్య మోక్షసాధనత్వనిషేధపూర్వకం తత్రే పరమధర్మత్వమ్. "నాన్యఃపన్థా అయనాయవిద్యతే" ఇతి. ఉపబృంహితంచ "ఏష మేసర్వధర్మాణాం ధర్మోఽధికతమో మతః। యద్భక్త్యా పుణ్డరీకాక్షం స్తవైరర్చే న్నరస్సదా" ఇతి. తత్రహి పూర్వత్ర "స్తువన్తః క" మితి, "కిం జప న్ముచ్యతే జన్తుర్జన్మసంసారబన్ధనాత్" ఇతి ప్రశ్నః న కేవలం జపమాత్రవిషయః, పరం త్వర్చనాదిపరశ్చ. అతఏవ "త మేవ చార్చయ న్నిత్యమ్" ఇత్యాద్యుత్తరం సంగచ్ఛతే. కించ, "సంజుష వ్రజామి" ఇతి శరణాగతి మన్త్రే సన్జుష న్నితి ప్రీణనం ప్రతిశ్రుతమ్. లక్ష్మీవిశిష్టం భగవన్త మారాధ్య వ్రజా మీత్యర్థః.

నను మన్త్రేఽస్మిన్నారాధనం ప్రతిశ్రుతమ్. త చ్ఛక్తస్య సంపద్యేత, అశక్తస్య తదకరణాత్ ప్రతిజ్ఞాభఙ్గ స్స్యా దితిచే దుచ్యతే. ఆరాధనం

నామ ఉపచారః. స ఉత్తమమధ్యమాధమభేదేన త్రివిధః. శ్రీశాస్త్రే మరీచిః "ఆసనస్వాగతాఽనుమానపాద్యాచమన" ఇత్యారభ్య "ఇతి ద్వాత్రింశ దుపచారా ఏతే. నృత్తగీతసంయుక్త ముత్తమోత్తమమ్" ఇత్యాదినా ఏకోనత్రింశదష్టావింశతిత్రయోదశాష్ట షట్ త్రిద్వ్యేకభేదే నోపచారభేద మాహ. ప్రణామమాత్ర మేకోపచారః. ఏతేషు స్వశక్త్యను గుణం ప్రపన్నై నాఽఽరాధనే నారాధనీయో జగదీశ్వరః ముఖ్యకల్పాధి కారిణా. నాఽనుకల్ప ఆశ్రయణీయః.

అయనశబ్దస్య బహవోఽర్థా స్సన్తీతి కృత్వా భగవా న్విఖనా స్సూత్రోపక్రమే ప్రాహ "నారాయణపరాయణో నిర్ద్వన్ద్వో ముని" రితి నారాయణః పర మయనం పరమా గతి ర్యస్యేతి. అన్యే పూర్వోక్తా అర్థా స్సర్వేఽనుసన్ధేయాః.

నను బ్రహ్మాద్యై రప్యారాధనస్య నిరపరాధం కర్తు మశక్యత్వా దప రాధసంభవా ద్భగవతః కథం ప్రీతి స్సంపద్యే తేతిచే త్సత్యమ్.

అజ్ఞానా దథవా జ్ఞానా దపరాధేషు సత్స్వపి
ప్రాయశ్చిత్తం క్షమ స్వేతి ప్రార్థ నై కైవ కేవలమ్

ఇత్యుక్తే రారాధనే తాదృశశఙ్కా న కార్యా. అపరాధశాన్తికరమన్త్రా శ్శ్రీశాస్త్రే ఉచ్యన్తే "క్షమామన్త్రం ప్రవక్ష్యే" మిత్యారభ్య

ఉపచారాపదేశేన కృతా నహరహ ర్మయా
అపచారా నిమాన్ సర్వాన్ క్షమస్వ పురుషోత్తమ!

ఇత్యుక్తమ్. భగవాన్ క్షమావదగ్ర్య ఇతి బాదరాయణేన భగవతో నామసు "క్షమిణాం వరః" ఇత్యుక్తమ్. "దోషో యద్యపి తస్య స్యాత్" ఇతి నాథేన చాభిహితమ్. తథా దేవ్యాచ "న కశ్చి న్నాపరాధ

రాధ్య" తీత్యుక్తమ్. ఉచ్యతే చాభియుక్తైః "కిమసహ్యం క్షమావ
తా" మితి. మన్మనా భవేత్యారభ్య భగవతా మద్యాజీ భవేత్యా
రాధనం విధాయ తత్రాఽపరాధసంభవశఙ్కాం కుర్వన్తం పార్థం
ప్రత్యభిధీయతే "మాం నమస్కురు" ఇతి. అనేన సర్వానపరాధా
న్క్షమనేన క్షమేయేతి ప్రతిశ్రుతమితి ప్రతీయతే. భగవాన్నిఖిలా
అపి ఆరాధనం విధాయ తదన్తే "ప్రణామం కుర్యా" దిత్యాహ.
ఏవంచ యావచ్ఛక్య మారాధకేనాపరాధినా భావ్యమ్. యథాకథంచి
త్సంభూతానా మపరాధానాం ప్రాయశ్చిత్తం ప్రణామ ఏవ.

అకారార్థాయైవ స్వమహ మథ మహ్యం న నివహా
నరాణాం నిత్యానా మయన మితి నారాయణపదమ్
య మాహాఽస్మై కాలం సకల మపి సర్వత్ర సకలా
స్వవస్థా స్వావిస్స్యు ర్మమ సహజకైఙ్కర్యవిధయః॥ ఇతి

కైఙ్కర్యం ప్రార్థ్యతే. భగవతాఽపి "మయ్యావేశ్య మనో యేమా"
మిత్యారభ్య "దదామి బుద్ధియోగం తం యేన మా ముపయాన్తి తే"
ఇతి, "తే మే యుక్తతమా మతా" ఇతిచ స్వారాధకానాం యుక్త
తమత్వ ముక్తమ్. స్వారాధనస్య సుశకత్వ మపి గీయతే. "పత్రం
పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి" ఇతి

ప్రణవోదితతచ్ఛేషభావోఽహం నిజకర్మభిః
అహంకారమమత్వాభ్యా మభిభూతోఽప్యతః పరమ్॥
తచ్ఛేషత్వానుసన్ధానపూర్వతచ్ఛేషవృత్తికః
భూయాంస మిత్యముం భావం వ్యనక్తి నమ ఇత్యదః॥ ఇతి.

"తస్మాదహం న మమ స్యాం" ఇతివా, న మమ కించిత్ స్యాత్
ఇతివా, వాక్యాన్వయవశాత్ ప్రాకృతిసంబన్ధాదిరూప సర్వానిష్టనివృత్తి

స్స్యాదితి ప్రార్థనాయాం సత్యాం కిమిష్టప్రాప్తిప్రార్థనయా "యథోదపానకరణాత్ క్రియతే న జలామ్బరమ్। తథా హేయగుణధ్వంసా దవబోధాదయో గుణాః" ఇతి వచనాత్. అయ మర్థః ఆత్మనః పాపరాహిత్యాదయో గుణా స్స్వతస్సిద్ధాః. తేత్వవిద్యాకర్మవాసనయా ప్రతిబద్ధాః. తాదృశప్రతిబన్ధనివృత్త్యా విమలా భవేయుః. యథా క్వచిజ్జలోత్పత్తయే ఖనిత్వా మృత్తికా ఉత్పాదనీయాః తేన జలావస్థితయే ఆకాశం స్వయమేవ స్యాత్ యథావా మణిషు మృజయామలే వ్యపేతే ప్రభా స్వయం ప్రకాశతే.

తథాచ అస్య మన్త్రరాజస్య బహవోఽర్థా ఆచార్యై స్సప్రమాణం ప్రతిపాదితాః. తే విస్తరభయా న్నలిఖ్యన్తే. శ్రీవిష్ణుబలికర్మణి "ఓం భూః పురుషాయ నమ" ఇతి ప్రణామో విహితః. అనేన "అథ పురుషో హ వై నారాయణ" ఇతి శ్రుతేః పురుషశబ్దేన నారాయణోఽభిహిత ఇత్యష్టాక్షర ముక్త మిత్యాహు రాచార్యాః. తథాయో హేతి "నారాయణపరం బ్రహ్మ" ఇతి శ్రుతేః పరబ్రహ్మశబ్దేన నారాయణః ప్రతిపాదితః. వేదాదిశబ్దేన ప్రణవో గృహీతః. స్వాహాశబ్దేన నమ ఉక్త మిత్యష్టాక్షరం నిష్పన్నం భవతీతిచ తత్ర,

ఓంకారో భగవా న్విష్ణు స్త్రిధామా వచసాం పతిః
తదుచ్చారణత స్తే తు వినాశం యాన్తి రాక్షసాః

ఇత్యాది ద్రష్టవ్యమ్.

అష్టాక్షరమహామన్త్రేణాఽష్టవిధా న్యనేకాభీష్టాని సిధ్యన్తి.

మద్భక్తజనవాత్సల్యం పూజాయాం చానుమోదనమ్
మత్కథాశ్రవణే భక్తి స్స్వరనేత్రాఙ్గవిక్రియా

స్వీయ మారాధనే యత్నో మమార్థే ఉమ్భవర్జనమ్
మమానుస్మరణం నిత్యం యచ్చ మ్మాం నోపజీవతి
భక్తి రష్టవిధా హ్యేషా

ఇత్యష్టా వహింసేన్ద్రియనిగ్రహదయాక్షమాజ్ఞానతపోధ్యానసత్యాని అణి మాద్యష్టైశ్వర్యాణిశిరసా అష్టౌ శృఙ్గారాదయః, తేభ్యః పర శ్చాన్నిరస శ్చ ఏవ మన్యా న్య ప్యష్టసఙ్ఖ్యాకా న్యష్టాని జ్ఞేయాని "య స్సాత్మా" నితి, "సహస్రం వా యస్య" ఇతిచ మన్త్రయో ర్ముక్తానాం పరమ పదగమనప్రకార ఉక్తః. తద్భాష్యే కౌషీతకశ్రుతిప్రకార శ్చ లిఖితః.

ఇతి మూలమన్త్రార్థనిరూపణమ్

అథ ద్వయమన్త్రార్థ ప్రకరణమ్

ఆకర్ణితో వితనుతే కృతకృత్యకత్వా
మామ్రేడితో దిశతి య శ్చ కృతార్థభావమ్
ప్రత్యూషతాం భజతి సంసృతికాళరాత్రేః
పద్మాసహాయశరణాగతిమన్త్ర ఏషః॥

అయంశ్లోకః "యో వా భూతే" రితి మన్త్రభాష్యారమ్భే దృశ్యతే. మన్త్రేఽస్మిన్ "సన్నుష" న్నితి భగవదారాధనాధ్యవసాయపూర్వకం వ్రజామీతి శరణాగతిః ప్రతిపాదితా. యథా శ్రీగీతాయాం "మద్యాజీ మాం నమస్కురు" ఇతి స్వారాధనవిధిపూర్వకం "మా మేకం శరణం వ్రజ" ఇతి భగవతా శరణాగతి ర్నిర్దిష్టా. "యోవా భూతే"రితి వైదిక మన్త్రే యథా లక్ష్మీవిశిష్టస్య ప్రపత్తిః ప్రతిపాద్యతే తథా శ్రీమన్నారాయణచరణా వితి తాన్త్రికమన్త్రేపి.

అస్య మన్త్రస్యోద్ధారణసిద్ధత్వా త్తాన్త్రికత్వమ్. ఉద్ధారప్రకార స్తు వక్ష్యతే. యద్యపి శ్రీవైఖానసానాం వైదికమన్త్రేణ ప్రపత్తిప్రతిపాదన మస్తి, తథాఽపి "సర్వేషాం తాన్త్రికం తు వా" ఇతి బ్రాహ్మణానా మపి తాన్త్రికవిధానా దుత్తరఖణ్డస్య లక్ష్మీవిశిష్టనారాయణనమస్యా రూపవిశేషప్రతిపాదకత్వా చ్చ ద్వయమన్త్రోఽప్యావశ్యకః.

శ్రీశాస్త్రే చానన్దసంహితాయాం,

వైఖానసం చ బ్రహ్మాణ ముపానీయ హరి స్స్వయమ్
విఖనోమునయే పూర్వం సావిత్రీ ముపదిష్టవాన్॥
ద్వయం చ మూలమన్త్రాదీన్ సాక్షాన్మోక్షప్రదాన్ శుభాన్
అధ్యాపయ న్మునిశ్రేష్ఠమ్.

ఇత్యుక్తప్రకారేణ పూర్వాచార్యై రనుష్ఠితత్వా చ్చ భార్గవేకశ్చి చ్ఛరణమన్త్ర ఉద్ధృతః. యథా "ఆయాతు" ఇత్యస్య మూలమన్త్ర స్యోద్ధార ఉచ్యతే.

ఆయాతుశబ్దః ప్రథమం భగవా నితి తత్పరమ్॥ ఇత్యారభ్య
త మజం పుణ్డరీకాక్షం భగవన్తం తతః పరమ్
తత స్తు శరణం శబ్దః ప్రపద్యేతి తతః పరమ్॥ ఇతి.

శ్రీమన్నారాయణేత్యారభ్య ప్రపద్యే ఇత్యన్తం ప్రథమఖణ్డః. అనేన శరణవరణం క్రియతే శ్రీమతే ఇత్యారభ్య నమః ఇత్యన్త ముత్తరఖణ్డః. అనేన సమర్పణం భవతి. ఏవం ద్వయో స్సంభవాత్ ద్వయ మిత్యస్య నామే త్యాహుః.

శ్రీవిష్ణుబలికర్మణి "తద్విష్ణో" రితిమన్త్రేణ హోమో విధీయతే. తే నాత్మనివేదనం కృతం భవతి.

నివేదయిత్వా స్వాత్మానం విష్ణా వమలతేజసి
తదాత్మా తన్మనా శ్శాన్త స్తద్విష్ణో రితి మన్త్రః

ఇతివ్యాసేన స్మర్యతే. విఖనస్సూత్రే తద్ధోమాన్తే అతోదేవాదినాఽఽహుతి ర్విధీయతే. తదన్తర్గత స్తద్విష్ణో రితి మన్త్రః "తద్విష్ణో రితి మన్త్రేణ సూక్తేన పురుషేణవా" ఇత్యాదినా భగవదారాధనం విధీయతే. వ్యాసస్మృత్యాఽస్య మన్త్ర స్యాఽఽత్మనివేదనవినియోగావగమాత్ తత్పూర్వకభరన్యాస శ్చ కృతో భవతి. యత్రయత్ర విష్ణుశబ్దేన భగవా నభిధీయతే తత్ర తత్ర లక్ష్మ్యా శ్చాఽభిధానం సిద్ధమిత్యవగమ్యతే. "అస్యేశానా జగతో విష్ణుపత్నీ" ఇతి "త్వయా చ విష్ణునా చామ్బ జగ ద్వ్యాప్త" మితి, "ప్రభా ప్రభావతో ర్యద్వ దేకో క్తావితరాన్వయ" ఇతిచ శ్రుతిస్మృతిభ్యః, "అంరాజిమన్తం" ఇతిమన్త్రే చాకారవాచ్యస్య విష్ణోః రాజిశబ్దవాచ్యలక్ష్మ్యా శ్చ నిత్యయోగ ఉక్తః "తత్సత్త్వా వా విష్ణు" రితిమన్త్రేణ ప్రతిపాదితోర్థః ద్వయో త్తరఖణ్డార్థా శ్చ సంవదతః. తత్ర సత్త్వశబ్దేన జీవజాత ముచ్యతే "యత్సత్త్వం స హరి ర్దేవః" ఇతివచనా ద్విష్ణుః "ఇషఇచ్ఛాయాం విష్ఌవ్యాప్తౌ విశప్రవేశే వశకాన్తౌ" ఇతి ధాతుచతుష్టయం విష్ణుశబ్దప్రకృతి మాచష్టే. ఉద్యోగస్సర్వోపాయభూత ఇత్యాది రర్థో భాష్యే ద్రష్టవ్యః. నారాయణశబ్దార్థా స్సర్వేపి తస్మి న్మన్త్రే సన్తి. తతః ద్వయస్య పూర్వఖణ్డార్థః "యోవాభూతే" రితిమన్త్రే ఉత్తరఖణ్డార్థః "తత్సత్త్వా వా" ఇతిమన్త్రే చావగన్తవ్యః. "యోబ్రహ్మాణం విదధాతి" ఇత్యాది శ్రుత్యా "తాం పద్మనేమీం శరణ మహం ప్రపద్యే" ఇతిశ్రుత్యాచ లక్ష్మీనారాయణయోః ప్రపత్తిః ప్రతిపాద్యతే. "రాకా మహా" మితి మన్త్రస్య రాకాఖ్యదేవతాపరతయా ప్రసిద్ధత్వేఽపి శ్రీపారమాత్మ్యమన్త్రాన్తర్భూతత్వా ల్లక్ష్మీపరతయా భాషితమ్. "దదాతు

వీర” మిత్యత్ర వీరశబ్దో విష్ణుపరః. నృసింహతాపిన్యా “ముగ్రం వీర ” మితిమన్త్రే వీరశబ్దస్య భగవత్పరత్వా త్తత్ర తన్నిర్వచనస్థలే “యతో వీరః కర్మణ్య ” ఇత్యాదిశ్రుతి ర్దృశ్యతే. పరమపురుష రఞ్జనా ద్రాకా. యద్వా సతాం రఞ్జనాత్. లక్ష్మీతన్త్రే “ రాజ్ఞ్యహం రఞ్జనా త్సతా ” మితి “ మా మాత్మగుప్తా ” మితిమన్త్రే ప్రళయేపి భగవతా లోకైశ్వర్యాయ లక్ష్మ్యావాహనం నిగద్యతే. “యం చిన్తయన్తః ” ఇతిమన్త్రే భగవత ఇవ లక్ష్మ్యాశ్చిన్తనం కుర్వత్సు తస్య పరమాత్మనో భోగ్యతా కథ్యతే. ఏతన్మన్త్రార్థప్రపఞ్చ స్తద్భాష్యే ద్రష్టవ్యః. ద్వయే మన్త్రే తథా ప్రాప్యప్రాపకవిశేష స్స్ఫుటం ప్రతిపాద్యతే. యథా, “ యో వా భూతే ” రితిమన్త్రే తథాహి “ సావానన్దం ప్రత్యానన్ద ” మితిలక్ష్మ్యా ఆనన్దస్వరూపస్య భగవత ఆనన్దరూపత్వ ముక్త్వా వ్రజామీ త్యుక్తమ్. ఏతేన భగవతో లక్ష్మ్యా స్సన్తత మవినాభావ ఉచ్యతే. అతో ద్వయే శ్రీమచ్ఛబ్దో విశేషణతయా నారాయణ స్యాభిహితః. తతో వ్రజా మీతి వ్రజధాతో స్సకర్మకతయా కర్మణోఽపేక్షితత్వాత్, పూర్వం యచ్ఛబ్దేన గృహీతస్య నారాయణస్య కర్మత్వం సిద్ధ్యతి. తేన లక్ష్మీవిశిష్టం నారాయణం వ్రజామీ త్యుక్తం భవతి. ఏవం వ్రజామీత్యుక్తోర్థః “ శరణం ప్రపద్యే ” ఇత్యత్ర ప్రతిపాద్యతే. వ్రజధాతువత్ పద్ ధాతు రపి గత్యర్థకః. గత్యర్థధాతూనాం జ్ఞానార్థకత్వ మవగమ్యతే.

అథ “ సత్యాయ స్వాహా ” ఇతి స్వాహానమశ్శబ్దావేకార్థకా విత్యుక్తమ్. సత్యశబ్దేన పరమాత్మా నారాయణ ఉచ్యతే. తత్రైవ పూర్వం లక్ష్మీవిశిష్టత్వం య దుక్తం త దత్రాఽప్యనుషజ్యతే. తేన “ శ్రీమతే నారాయణాయ నమః ” ఇతి సిధ్యతి, “ సచ్చ త్యచ్చాభవత్ ” ఇతి

శ్రుత్యా సత్యశబ్దేన తస్య చిదచిచ్ఛరీరత్వ మభిహితమ్. “నరా జ్జాతాని తత్త్వా” నీత్యాదినా నారాయణస్య తథాత్వ మేవ ప్రతిపాదితమ్.

నచ లక్ష్మ్యా శ్చోపాయత్వే ఉపాయద్విత్వాపత్తి రితి శఙ్క్యమ్. లక్ష్మ్యా విశేషణత్వాత్. తేన లక్ష్మీవిశిష్టో నారాయణ శ్శరణ్య ఇత్యను సన్ధేయమ్. “వక్షో వసత్యస్య” ఇతి మన్త్రే, వాకం దధా నేతి దేవ్యాః పురుషకారత్వ ముక్తమ్. శ్రీశబ్దస్య బహుధా వ్యుత్పత్తి రుచ్యతే. యథా

శ్రయన్తీ శ్రయణీయాఽస్మి శ్రుణామి దురితం సతామ్
శ్రుణోమి కరుణాం వాచం శ్రీణోమి చ గుణై ర్జగత్
శ్రయేఽన్త స్సర్వభూతానాం రమేహం సర్వకర్మణామ్ ॥

ఇత్యాది దేవీవచనానుసారేణ యదుక్తం శ్రయన్తీతి భగవదాశ్రయణం దేవ్యా స్తదేవ “వక్షో వస త్యస్య” ఇతి శ్రూయతే. శ్రావయ తీతి శ్రీ రితి క్వచి న్నిరూప్యతే. తథా నిరుక్తిః “వరిష్ఠాం వాకం దధానా” ఇతి శ్రుతత్వాత్ “శ్రీ రిత్యేవ చ నామ తే భగవతీ బ్రూమః కథం త్వాం వయ” మితి, “శ్రీరసి యతః” ఇతి చాభియుక్తై రభిధీయతే. అత శ్శ్రీశబ్దార్థా ఈశ్వర స్యోపాయభావోపయుక్తాః పూర్వఖణ్డేఽను సన్ధేయాః.

ఉత్తరఖణ్డే తు ప్రాప్యతోపయుక్తాః “ఆశా స్సమస్తాః ప్రతరన్” ఇతి మన్త్రే దేవ్యా భక్తాభీష్టదాయీ భగవదనుసారేణ వాస ఉక్తః. ద్వయే నారశబ్దేన సర్వచేతనాఽచేతనానాం గ్రహణే సత్యపి పృథక్ శ్రీమచ్ఛబ్దగ్రహణేన దేవ్యా స్సమస్తవస్త్వన్తరవ్యావృత్తి స్సిధ్యతి. లక్ష్మీతన్త్రే,

లక్షయామి జగ త్సర్వం పుణ్యాపుణ్యే కృతాకృతే
మహానీయా చ సర్వత్ర మహాలక్ష్మీః పరికీర్త్యతే॥ ఇతి.

శ్రీమన్నిత్యత్ర మతుపా దేవ్యా భగవన్నిత్యయోగః కథితః. శ్రూయతేచ "వక్షోవసత్యస్య" ఇతిమన్త్రే నైరన్తర్యే ణాఽస్యా స్తద్వక్షోవాసః.

ఈశ్వరస్య గుణేషు బహుష్వపి విశిష్య శరణాగత్యుపయుక్తాః వాత్సల్యస్వామిత్వసౌశీల్య సౌలభ్యసార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తిత్వ సత్యసఙ్కల్పత్వ పరమకారుణికత్వ కృతజ్ఞత్వ స్థిరత్వ పరిపూర్ణత్వ పరమోదారత్వాదయ అనుసన్ధేయాః. వాత్సల్యం నామ "దోషో యద్యపి తస్య స్యా త్సతా మేత దగర్హిత" మిత్యుక్తరీత్యా ఆశ్రితాపరాధదృష్టిం వినాఽఙ్గీకారానుగుణద్రవచ్చిత్తత్వమ్.

"స ఏకైకః" ఇతిమన్త్రే "పాతః పాదాయ పాదితే" ఇత్యుక్తమ్ ఇహాచ "చరణౌ" ఇతి తత్ర పాదగ్రహణమ్. ఇహ చరణగ్రహణం చ భగవత్సర్వదివ్యమఙ్గళవిగ్రహోపలక్షణమ్. సమస్తే ష్వనుసన్ధేయేషు తస్య పరత్వం దివ్యమఙ్గళవిగ్రహవత్త్వం చ విశిష్యాఽనుసన్ధేయమ్. తస్మిన్నేవ మన్త్రే "ఏకైకః" ఇతి తస్య పరత్వం చ ప్రతిపాదితమ్. భగవతా విఖనసాఽపి "సగుణే బ్రహ్మణి బుద్ధిం నివేశ్య" ఇతి సూత్రితమ్. సగుణత్వం విగ్రహవత్త్వ మిత్యుక్తమ్. తేన ప్రతిష్ఠావిధౌ విగ్రహలక్షణం చాఽభిహితమ్.

"నిత్యసిద్ధే తదాకారే తత్పరత్వేచ పౌష్కర । యస్యాఽస్తి సత్తా హృదయే తస్యాఽసౌ సన్నిధిం వ్రజేత్". ఇత్యుచ్యతే "పద్మాఽస్య వక్షః పరమ" ఇతిమన్త్రే వక్షోగ్రహణం నిఖిలవిగ్రహోపలక్షణమ్. అస్య భాష్యమ్, పద్మా లక్ష్మీః అస్య పూర్వంప్రతిపాదితస్య శ్రీ వేఙ్కటేశస్య వక్షః వక్షసి విభక్తివ్యత్యయః. పరమః అర్చావతారే వరప్రదానాదిషు సమాభ్యధికరహితఇత్యాది. అస్మా న్మన్త్రాత్ పూర్వం "రయిః

కమద్మా'' నిత్యాదిమన్త్రచతుష్టయం శ్రీవేఙ్కటాచలవాసిభగవత్పర తయా వ్యాఖ్యాతమ్. ఏవం "యో దోష శ్చతురః" ఇతిమన్త్రే చ చతుర్భుజత్వప్రతిపాదన మస్తి. నారాయణస్య సర్వజ్ఞత్వాదికల్యాణ గుణేషు విశేషణేషు ప్రథమం లక్ష్మీవత్త్వ మనుసన్ధేయమ్. య దుక్త మన్యై శ్శ్రీమత్త్వ ముపలక్షణ మితి తన్మన్దమ్. శ్రీవైఖానసే తర్కకాణ్డే బ్రహ్మచిన్తాధ్యాయే,

తతో వ్యోమపదం విష్ణో స్స్థాన మానన్దపూరితమ్॥ ఇత్యారభ్య
తత ష్షడ్గుణసంపూర్ణం లక్ష్మీలక్షణసంయుతమ్
సత్యం జ్ఞాన మనన్తాఖ్యం భగవచ్ఛబ్దశబ్దితమ్॥ ఇతి

"పద్మా జనిత్రీ పరమస్య వాసః" ఇతిశ్రుతౌ పద్మాశబ్దేన లక్ష్మీ గ్రహణా దయం మన్త్ర శ్శ్రీనివాసపర ఇతి స్ఫుట మవగమ్యతే. తస్య పద్మావతీనామకలక్ష్మీపతిత్వప్రసిద్ధేః. మన్త్రకల్పే,

"కటిసుఘటితఖడ్గం కాలమేఘాభిరామమ్
కమలపదకరాక్షం పద్మయా దీప్యమానమ్
ప్రణతజనసమూహప్రాప్య మప్రాప్య మన్యై
శ్శరణ ముపగతోఽహం ప్రాఞ్జలి ర్వేఙ్కటేశమ్

ఇత్యస్య పితృత్వ మివ తస్యా మాతృత్వ మపీహోక్తమ్.

వైకుణ్ఠేతు పరే లోకే శ్రియా సార్ధం జగత్పతిః
ఆస్తే విష్ణు రచిన్త్యాత్మా భక్తై ర్భాగవతై స్సహ॥

ఇత్యుక్తరీత్యా పరమపదనివాసిపరమాత్మాన ముపాయత్వేన నిర్దిశ్య "శరణం ప్రపద్యే" ఇతి శరణవరణాపేక్షయా శ్రీవేఙ్కటాచలేఽర్చా రూపదివ్యమఙ్గళవిగ్రహవిశిష్టశ్రీమన్నారాయణస్య శరణవరణం సులభ

మిత్యవగన్తవ్యమ్. ఉచ్యతే చ "సులభో హ్యుత్తరోత్తర" ఇత్యర్చారూపస్య సర్వసులభత్వమ్.

అర్చాత్మనాఽవతీర్ణం మాం జానన్తోఽపి విమోహితాః
కృత్వా దారుశిలాబుద్ధిం గచ్ఛన్తి నరకాయుతమ్

ఇత్యర్చావజ్ఞాయాం దోషోఽభిహితః.

న స్మరత్యపకారాణాం శతమప్యాత్మవత్తయా
కథఞ్చిదుపకారేణ కృతే నైకేన తుష్యతి ॥ ఇతి,

ఋణం ప్రవృద్ధమివ మే హృదయాన్నాపసర్పతి ॥ ఇతి,
అణ్వప్యుపకృతం భక్తైః ప్రేమ్ణా భూర్యేవ మే భవేత్ ॥ ఇతి,
పత్రం పుష్పం ఫలం తోయం యో మే భక్త్యా ప్రయచ్ఛతి
తదహం భక్త్యుపహృతమశ్నామి ప్రయతాత్మనః ॥

ఇతి చోక్తేర్నార్చావతారే సుతరాముపపత్తిః. ఉక్తవిధోపకారస్య పరవ్యూహాదివిషయే న తథోపపన్నతా. కించ,

చతుర్విధా భజన్తే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జున !
ఆర్తో జిజ్ఞాసురర్థార్థీ జ్ఞానీ చ భరతర్షభ!

ఇతిభగవదుక్తవిధయాఽర్తినివృత్తీచ్ఛాయాం తం వేఙ్కటేశం ప్రపన్నానామనిష్టనివృత్తిరనుభవసిద్ధా. ఏతేన ముముక్షుతయా తం ప్రపన్నానాం మోక్షస్సిద్ధ్యేదితి విశ్వాసేనాపి మహతా భావ్యమితి చావగమ్యతే. క్వచిదనిష్టనివృత్తివ్యభిచారస్త్వనుమతప్రారబ్ధకర్మవిషయతయా నేయః. పారమాత్మికభాష్యే పాపస్య ప్రారబ్ధాప్రారబ్ధత్వాదిభేదప్రపఞ్చో ద్రష్టవ్యః. "ఉపపన్నస్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్" ఇతి సాంపరాయాధికరణస్థసూత్రస్య "విష్ణూపాసననిష్ఠానా" మిత్యాదిభాష్యే భగవన్తం ప్రపన్నానామిహాభీష్టసిద్ధివన్మోక్షసిద్ధిరిత్యాదికం ప్రపఞ్చితమ్.

యదుచ్యతే "చరణౌ" ఇతి ద్వివచనం లక్ష్మీవైశిష్ట్యబాధక మితి తద్విమర్శాసహమ్. "స్తోనో భూతో య" ఇతిమన్త్రే లక్ష్మీపతిత్వముక్తమ్. "భగవద్వ్యజ్ఞసంయోగాత్పత్నీ భగవతో హ్యాహ" మితి పత్నీవిశిష్టస్య సర్వేశ్వరస్య సర్వస్వాతన్త్ర్యే సతి తచ్చరణద్వయే శరణాగత్యా లక్ష్మీచరణశరణాగతి రపి సిద్ధ్యతి. సా హి నాథస్యాఽపృథక్సిద్ధవిశేషణీభూతా "ఏకీభూతం వపు రవతు నః పుణ్డరీకాక్షలక్ష్మ్యో" రితి శ్రీవైఖానసాభిజనోక్తిః ప్రసిద్ధా.

శరణశబ్దోఽత్రోపాయవాచకః. "ఉపాయే గృహరక్షిత్రో శ్శరణ" మితి నిఘణ్టుః. ప్రపద్యే ప్రకర్షేణ వేద్మీత్యర్థః. ఉపాయాన్తరస్థానే శ్రీమన్నారాయణ మేవ నివిష్టం జానా మీత్యాశయః.

భరన్యాసబలా దేవ స్వయత్నవినివృత్తయే
అత్రోపాయాన్తరస్థానే రక్షకో వినివేశితః॥ ఇత్యుక్తేః.

ఏవం "సంజుష న్వ్రజా" మీతి జుషధాతో స్సేవార్థకత్వాత్ నమస్కుర్వన్ శరణం వ్రజా మీతి. "నమస్కారాత్మకం యస్మై విధా యాత్మనివేదనం ప్రపత్తిం తాం ప్రయుఞ్జీ" తేతి వచనా దిత్యాహుః. ఏవ మర్థే కృతే ద్వయోత్తరఖణ్డార్థభూతాత్మనిక్షేపశ్చాత్ర భవ తీత్యవగమ్యతే.

"సఞ్జుష" న్నితి వర్తమానసామీప్యే లటశ్శత్రాదేశః. సేవిష్యమాణ ఇత్యర్థః ఆరాత్స్యమాన ఇతి యావత్. వ్రజామి ఆరాధనే భగవన్తం జ్ఞానాజ్ఞానభవాపరాధసహనపూర్వకం రక్షితారం జానా మీత్యర్థః. అనేనాఽత్ర ద్వయోత్తరఖణ్డః ఫలపర ఇతి పక్షాన్తరోక్తార్థ స్సిద్ధ్యతి. ఇత్థంచ ద్వయే పూర్వోత్తరఖణ్డయోరుక్త ఉపాయః, ఫలంచ "యోవా భూతే" రితి మన్త్రే ప్రతిపాద్యత ఇత్యవగన్తవ్యమ్. ఉపాయఫలయో ర్ద్వయో రత్ర సత్త్వాత్ ద్వయ మితి నామే త్యాహుః.

"యోవా భూతే" రితి యచ్ఛబ్దేన పూర్వేషు మన్త్రేషు పరబ్రహ్మ పరమాత్మాదిశబ్దైః ప్రతిపాదితో నారాయణో గృహీతః. "భూతే ర్భూతి" రితి ఐశ్వర్యరూపాయా లక్ష్మ్యా ఐశ్వర్యరూపః "భర్తా నామ పరం నార్యా భూషణం భూషణా దపి" ఇతి పరమభూషణత్వాత్. అనేన తస్య శ్రియఃపతిత్వ ముక్తమ్. "సా వాఽనన్దం ప్రత్యానన్ద" మిత్యానన్దరూపస్య తస్య సా లక్ష్మీ రానన్దరూపే త్యర్థః. తేన తయో ర్నిత్యయోగః ప్రతిపాదితః. యత్తదో ర్నిత్యసంబన్ధాత్ తమిత్యధ్యాహర్తవ్యమ్. ఏవంచ శ్రీమన్నారాయణ మితి పర్యవస్యతి. "సఞ్జుషన్" సేవిష్యమాణః "వ్రజామి" "సత్యాయ" పూర్వోక్తవిశేషణవిశిష్టాయ "సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ" ఇతి "నారాయణపరంబ్రహ్మ" ఇతిచ శ్రుతే ర్నారాయణాయ స్వాహా నమ ఇత్యర్థః. యద్వా పాఠక్రమా దర్థక్రమస్య బలీయస్త్వాత్ "సత్యాయ స్వాహా" ఇతి స్వాత్మసమర్పణం కృతమ్. తతో "వ్రజా" మీతి ప్రపత్తి రిత్యనుసన్ధేయమ్. "సఞ్జుషన్" ఇత్యత్రైవ ద్వయోత్తరఖణ్డార్థ స్థిత ఇతి పక్షాన్తరాపేక్షయా తదర్థస్య "సత్యాయ స్వాహా" ఇత్యత్ర ప్రతిపాదన మస్తీతి పక్ష శ్శ్రేయాన్. "నారాయణాయ నమ" ఇతి, "సత్యాయ స్వాహా" ఇతిచ ద్వయో స్స్వరూపత్వాత్ తదా "సఞ్జుషన్" సమ్యగారాధనేన ప్రీణయిష్య న్వ్రజా మీతి శ్రీవైఖానసానాం స్వసూత్రే ఆరాధనస్యముఖ్యతయావిహితత్వాత్ స్వాత్మసమర్పణప్రపత్తిపూర్వక మారాధన ముపాయతాబుద్ధిం వినా భగవత్ప్రీతయేఽత్యన్తప్రియరూపం కార్య మిత్యనే నావగమ్యతే. వదన్తి చాఽభియుక్తాః,

ఆరాధయ న్హరిం భక్త్యా గమయిష్యామి వాసరాన్॥ ఇతి.

అత్రాఽనుక్తం శ్రీపారమాత్మికభాష్యే ద్రష్టవ్య మితి.

ద్వయమన్త్రార్థనిరూపణమ్

శ్రీసహస్రనామ స్తవే "వైఖాన స్సామగాయనః దేవకీనన్దన" ఇతి క్రమేణ నామత్రయంపఠితమ్. తత్ర పూర్వపూర్వనామానుసారేణో త్తరో త్తరనామగ్రహణం ప్రాయో దృశ్యతే. "వైఖానసః" విఖనస్సూత్ర ప్రతిపాద్యః. "సామగాయనః" వైఖానససామ్నా గీయత ఇతి తథో క్తః. "వైఖానసం పూర్వోహన్ సామ భవతి" ఇతి శ్రుతిః. విఖనసా దృష్టం సామ వైఖానస మితి వ్యాఖ్యాతమ్. "దేవకీనన్దనః" తాదృశ వైఖానససామగీతః పరమాత్మా దేవక్యాం జాత ఇతి శ్రీకృష్ణ తుం తద వ్యవధానేన గృహీతమ్. హరివంశే అక్రూరాగమనే నన్దగోపవసతివర్ణనే "వన్యై ర్వైఖానసై ర్మన్త్రై ర్హూయమానే హుతాశనే" ఇతి దృశ్యతే. వైఖానసమన్త్రానామ శ్రీపారమాత్మికోపనిషదాదయః. తేషాంవిఖనసా దృష్టత్వాత్. తే విశిష్య భగవతః ప్రియా ఇతి తదధిష్ఠితస్థలే తైత్తిరీయే హోమ ఉ క్తః. "వైఖానసా వా ఆర్షేయా ఇన్ద్రస్య ప్రియా ఆస" న్నితి పరమే శ్వరస్య ప్రియత్వ మేషాం శ్రూయతే. స సర్వేశ్వరః శ్రీభాగవతే "విఖనసాఽర్థితో విశ్వగు ప్తయే" ఇత్యు క్తత్వాత్ విఖనఃప్రార్థితః.

ఏష నారాయణః శ్రీమాన్ క్షీరార్ణవనికేతనః
నాగపర్యఙ్క ముత్సృజ్య హ్యాగతో మధురాం పురీమ్॥

ఇత్యు క్తమ్. నాగపర్యఙ్కవిసర్జనప్రతిపాదనాత్ పూర్ణావతార ఇత్యవ సీయతే.

శ్రీవసుదేవస్య సుతః సాధూనాం పరిత్రాతా దుష్టానాం హన్తాఽఽసీత్. సర్వకారుణికః పాణ్డవదౌత్యేన భ క్తసౌలభ్యం, వస్త్రాపహరణ రూపాపదో ద్రౌపదీరక్షణేన శరణాగతజనవాత్సల్యం చ ప్రాచీకశత్. తత స్సఖ్యు ర్విజయస్య సారథ్యకర్మణాఽఽశ్రితవిధేయత్వం ప్రకటీ

కుర్వ న్యుద్ధోన్ముఖే ష్వపి బన్ధుషు స్నేహేన స్వధర్మవిముఖాయ సఖ్యే శరీరాత్మభేదాద్యుపదేశేన యుద్ధప్రవర్తనం వ్యాజీకృత్య సంసారార్ణవ నిమగ్నచేతనసముద్ధరణాయ సర్వవేదాన్తసార ముపాదిక్షత్.

తత్ర కర్మయోగజ్ఞానయోగభక్తియోగే ష్వాదిష్టేషు “యోగినా మపి సర్వేషాం మద్గతే నాన్తరాత్మనా। శ్రద్ధావా న్భజతే యో మాం స మే యుక్తతమో మత” ఇతి భక్తియోగస్య శ్రైష్ఠ్యం ప్రతిపాద్య, భక్తే రనుష్ఠేయత్వం విధత్తే. “మన్మనా భవ” ఇత్యత్ర “మద్యాజీ భవ” ఇతి స్వారాధనం విధాయ “నమస్కురు” ఇతి నమస్కారాత్మక మాత్మనివేదన మపరాధక్షమాపణం వా విధత్త ఇతిబోధ్యమ్. భగవా న్విఖనాశ్చ అర్చనాన్తే “ప్రణామం కుర్యా” దిత్యాహ. అథాఽఽరాధ నస్య యథావిధి కర్తు మశక్యతాం స్వస్య తదారాధనార్హతాసంశయం చ కుర్వత స్తస్యాశయం విజ్ఞాయ సర్వజ్ఞః ప్రాహ:—“సర్వధర్మా” నితి. “సఖే అర్జున మద్యజనం యథావిధి కర్తుం శక్యాపాదకా యే ధర్మా స్తాన్ ప్రథమ మనుష్ఠాయ తదనన్తర మహంయజనీయ ఇతి మామంస్థాః. తే హి చిరసాధ్యాః. అత స్తాన్ సర్వాన్ పరిత్యజ్య ఇతి. అథ మద్యజనాధికారప్రతిబన్ధకీభూతాని యాని పాపాని శఙ్కసే తేషాం ప్రాయశ్చిత్తరూపా యే ధర్మా విహితా స్తాం శ్చ సర్వా న్పరిత్యజ్య మా మేకం శరణం వ్రజ ఇతి.

నను, ప్రపత్తివిధి రయం సర్వవర్ణసాధారణః. తథా సతి సర్వధర్మా నిత్య స్యోక్తోఽర్థో న సంగచ్ఛతే. “ద్విజాతి రతన్ద్రితో నిత్యం గృహ” ఇత్యాదినా ద్విజానా మేవాఽఽరాధనవిధానేన శూద్రాణా మారాధ నాధికార ప్రతిబన్ధకపాపప్రాయశ్చిత్తరూపధర్మప్రసక్త్యభావా దితిచే దుచ్యతే.

బ్రాహ్మణైః క్షత్రియై ర్వైశ్యై శ్శూద్రైశ్చ కృతలక్షణైః
అర్చనీయ శ్చ సేవ్య శ్చ పూజనీయ శ్చ మాధవః॥ ఇతి.

అస్యాయ మర్థః. బ్రాహ్మణైః పూజనీయః హవిర న్త మారాధ్యః. క్షత్రియై ర్వైశ్యై శ్చాఽర్చనీయః అర్ఘ్యా న్త మారాధ్యః. "అర్ఘ్యా న్త మర్చనం ప్రోక్తం హవిర న్తం చ పూజన" మితి వచనాత్. శూద్రైః సేవ్య ఇతి యథార్థ్యం యోజనీయమ్. ఏవం శూద్రాణాం భగవత్సే వారూపారాధనాధికార ప్రతిపాదనా త్తత్ప్రతిబన్ధకపాపప్రాయశ్చిత్త రూపధర్మా స్సంభవ న్తీతి తత్పరిత్యాగో క్తి రుపపద్యతే.

కేచిత్ సర్వధర్మా నితి సర్వేషా మాశ్రమధర్మాణాం స్వరూప త్యాగోఽభిధీయత ఇతి మన్యతే. త దసత్. తాన్ పృచ్ఛామః సర్వ శబ్దేన శక్యానా మశక్యానాం చ ధర్మాణాం గ్రహణం మన్యధ్వే, ఉతాఽశక్యానాం కేవల మితి. అశక్యానా త్యాగ స్యాఽభిధానం వినాఽపి కార్యత్వాసంభవా త్తదభిధానం వ్యర్థం స్యాత్. అథశక్యానాం మశక్యానాం చేతి మన్యధ్వే తర్హి,

వేదోదితం స్వకం కర్మ నిత్యం కుర్యా దతన్ద్రితః
తద్ధి కుర్వ న్యథాశక్తి ప్రాప్నోతి పరమాం గతిమ్ ॥

ఇతిస్మృతివిరోధః. శ్రీశాస్త్రి సూత్రే "ఆశ్రమధర్మసంయుక్తో భగవదా రాధనం కరో" తీతి.

వర్ణాశ్రమాచారవతా పురుషేణ విపశ్చితా
విష్ణు రారాధ్యతే పన్థా నాన్య స్తత్తోషకారకః ॥ ఇతిచ,

నచ ప్రపన్న స్యోపాయా న్తరానుష్ఠానస్య భగవదేకోపాయతాయాం విశ్వాసన్యూనతాదోషాపాదకత్వా త్సర్వధర్మస్వరూపత్యాగః కార్య

ఇతి వాచ్యమ్. తేషూపాయత్వబుద్ధిం వినా భగవదారాధనబుద్ధ్యాఽనుష్ఠానే తాదృశదోషాసంభవాత్, ఉచ్యతే చాఽభియుక్తైః,

శ్రుతిస్మృత్యుదితం కర్మ యావచ్ఛక్తి పరాత్మనః
ఆరాధనం త్వనాసాద్య సోర్ధ్వపుణ్డ్రిశ్చ తర్పయేత్ ॥ ఇతి.

అథ యది సర్వధర్మశబ్దేన భగవదారాధనరూపపరమధర్మస్యాఽపి గ్రహణ ముచ్యతే, తర్హి పూర్వ మవ్యవధానేన స్వపదప్రాప్తిముఖ్యోపాయతయా భగవతాఽభిహితం స్వయజనవిధాన మనుపపన్నంస్యాత్. కించ, "క్రియావా నేష బ్రహ్మవిదాం వరిష్ఠ" ఇతిశ్రుతేశ్చ ప్రకోపస్స్యాత్.

నచ, "శరణం మాం ప్రపన్నా యే" ఇతి ధ్యానయోగవివర్జితానా మపి ప్రపన్నానాం భగవత్పదప్రాప్తికథనా దారాధనధర్మోఽపి త్యాజ్య ఇతి వాచ్యమ్. తేఽపీ త్యపిశబ్దేన ధ్యానారాధనాదికంకుర్వతాం కైముతికన్యాయతః పరమపదప్రాప్తిసిద్ధేః ప్రత్యాయితత్వాత్. "అనారాధితగోవిన్దై స్థానం నాఽవాప్యతే పర" మితి, "యాన్తి మద్యాజినోఽపి మా"మితి,"మత్కర్మకృత్ మత్పరమో మద్భక్త స్సఙ్గవర్జితః।యస్సమామేతి పాణ్డవ" ఇత్యత్ర మత్కర్మకృచ్ఛబ్దేన మా ముద్దిశ్య య స్స్వాశ్రమవిహితకర్మాణి కరోతి స మత్కర్మకృ దిత్యర్థకేన సద్వారకారాధనకృ దుక్తః. తే నైవ మదీయార్చనాధికారిత్యర్థకే నాఽద్వారకారాధనకృ దభిహితః. ఏవ ముభయవిధారాధనకారిణ స్స్వపదప్రాప్తి ర్నిర్దిష్టా. అత స్సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్యేతి స్వరూపత్యాగో న విహితః.

అపితు, "సఙ్గం త్యక్త్వా ఫలం చైవ స త్యాగ స్సాత్త్వికో మతః" ఇత్యుక్త స్సాత్త్వికత్యాగ ఉక్తః. సహి భగవతః ప్రసాదాయ కల్పతే "ధాతుః ప్రసాదా న్మహిమాన మీశ" మితి శ్రుతేః.

ప్రపత్తిర్హి సాపరాధేఽపి చేతనే సర్వేశ్వరస్య నిగ్రాహ్యత్వబుద్ధిం నివృత్త్య రక్ష్యత్వబుద్ధిం జనయతి. తతః కైఙ్కర్య మేవ తం ప్రసాదయతి. "వధార్హ మపి కాకుత్స్థః కృపయా పర్యపాలయ" దితి నిగ్రహనివృత్తి పూర్వకం రక్షణమాత్ర ముక్తమ్.

నచ త త్సాపరాధవిషయం, నిరపరాధే ప్రపత్తిమాత్రేణ స ప్రసన్న స్స్యా దితి వాచ్యమ్, "న కశ్చి న్నాపరాధ్య" తీతి సర్వేషా మపి సాపరాధత్వాత్.

ఏవ మేవ లఘూనాం చ గురూణాం చాఽపి చాగసామ్
సకృ త్ప్రపత్తి రేకైవ సద్యః ప్రశమకారణమ్॥

ఇతి ప్రపత్తే రపరాధశాన్త్యై కరణత్వ ముక్తమ్.

సత్కర్మనిరతా శ్శుద్ధా స్సాఙ్ఖ్యయోగవిద స్తథా
నార్హన్తి శరణస్థస్య కలాం కోటితమా మపి॥

ఇతి వచనం ప్రపత్తే రవశ్యకర్తవ్యతాయై తత్ప్రశంసాపరమ్. అతః ప్రపత్తిం వినాఽఽరాధితో భగవా న్న ప్రసీద తీతి జ్ఞేయమ్.

ప్రపత్తి ర్యథాఽపరాధా న్విలమ్బం వినా క్షపయతి, న తథాఽన్యో పాయః. అత ఏవ భగవతా విఖనసా ప్రపన్న స్యైవాఽఽరాధనేఽధికార ఇతి గర్భే మాస్యష్టమే విష్ణుబలిరూపవైదికప్రపత్తి ర్విధీయతే. శారీరకశాస్త్రే చ "అపి సంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యా" మితి సూత్రితమ్. శ్రీశాస్త్రే చ "ప్రపత్త్యాదిమార్గరతో జీవ" ఇతి, "తదారాధనేన ... పరమాత్మానం నారాయణం పశ్య" తీతి, "మాం వసుదేవ గృహేఽవతీర్య వర్తమానం సర్వసులభం శరణం పరమోపాయం ప్రతిజానీహి", "కృష్ణం ధర్మం సనాతన" మితి, అహ మేవ పరమ ధర్మభూతః. అతో మదితరాన్ సర్వాన్ ధర్మాన్ పరిత్యజ్య మా మేకం

మా మేవ పరం శరణం వ్రజ, యథాఽహం శరణీకృత స్సర్వశక్తిమత్త్వా త్సద్య ఏవ మదారాధనాధికారప్రతిబన్ధకపాపాని వ్యపోహ్య తవ శోక మపనేష్యామి, న తథాఽన్యే ధర్మాః. తత్పాపప్రాయశ్చిత్తతయా కృతానా మపి కృచ్ఛ్రాచరణాదీనాం ఫలం మదధీన మేవ. తస్మా త్తదా చరణా దపి మత్ప్రపత్తి రేవ సుక'' రేత్యర్థః.

నను, తర్హి పాపప్రాయశ్చిత్తతయా కృచ్ఛ్రాదివిధానం విఫలం స్యాత్, ప్రపత్తిమాత్రేణ సర్వపాపక్షయసంభవా దితిచే దుచ్యతే. "జన్మాన్తరసహస్రేషు తపోధ్యానసమాధిభిః। నరాణాం క్షీణపాపానాం కృష్ణే భక్తిః ప్రజాయత" ఇతి, "బహూనాం జన్మనా మన్తే జ్ఞానవా న్మాం ప్రపద్యత "ఇతి చోక్తవిధయాఽనేకజన్మసిద్ధసుకృతానా మేవ భగవద్విషయజ్ఞానసమ్భవాత్. తాదృశసుకృతరహితజనవిషయే తథా విధప్రాయశ్చిత్తవిధానం సాఫల్య మశ్నుతే. శ్రూయతే హి, "తేన పవిత్రేణ శుద్ధేన పూతాః। అతిపాప్మాన మరాతిం తరేమ" ఇతి. "యజ్ఞైః" రితి మన్త్రే "పరమం పవిత్ర" మితి పవిత్రయతీతి పవిత్రః. అన్యోఽప్య మర్థః ప్రతీయతే: "మాం ప్రతి ఏకం ముఖ్యం శరణం మదధిష్ఠితం స్థానం వేఙ్కటగిరిం వ్రజ. యద్వా మాం మదభిన్నం శరణం తం గిరిం వ్రజ" ఇతి. పాద్మే,

> అయం కదాచి ద్దేవానాం శ్రీనివాస ఇవాఽబభౌ
> శ్రీనివాసగిరిం ప్రాహు స్తస్మా ద్దేవా దివౌకసః॥

ఇతి వేఙ్కటాచలస్య భగవద్రూపత్వ ముక్తమ్. తత్రైవ,

> కలిదోషపరీతానాం నరాణాం పాపచక్షుషామ్
> • వేఙ్కటేశా త్పరో దేవో నాఽస్త్యన్య శ్శరణం భువి॥ ఇతి.

అహం శ్రీవేఙ్కటాద్రి వర్చారూపేణ వర్తమాన స్త్వాం సర్వ పాపేభ్యో మోక్షయిష్యామి. పాద్మే,

సర్వపాపాని వేం ప్రాహుః కట స్తద్దాహ ఉచ్యతే
సర్వపాపదహో యస్మా ద్వేఙ్కటాచల ఇత్యభూత్॥ ఇతి.

సర్వపాపక్షయాయ శ్రీమత్సేతుదర్శన మివ శ్రీశైలగమన మపి. బృహ ద్విష్ణుస్మృతివచనం వీరసింహావలోకనాఖ్యప్రియశ్చిత్తగ్రన్థే తూదా హృతం ద్రష్టవ్యమ్. యథా "జపేత్ స్తోత్రాదిమన్త్రాం శ్చ సేతురామే శ్వరే క్షణాత్। శ్రీపర్వతే క్షణా చ్చాపి గౌతమీస్నానతోఽపివా। ముక్తో భవతి" ఇత్యాది. పాద్మే,

శ్రీప్రదత్వా చ్ఛ్రియావాసా చ్ఛుభశక్త్యా చ యోగతః
రూఢ్యా శ్రీశైల ఇత్యేత న్నామ చాఽస్య గిరే ర్భవేత్॥ ఇతి.

శ్రీపారమాత్మికోపనిషది "రయిః కకుద్మాన్" ఇతి మన్త్ర మారభ్య తదనువాకాన్తం మన్త్రాష్టకం శ్రీవేఙ్కటేశపర మితి భాష్యేఽ భిహితమ్. తత్ర "వికటాయ పిత్రే" ఇతి వికటశబ్దేన వేఙ్కట ఉక్తః. అత్ర ప్రమాణతయా "అరాయికాణే" ఇతి శ్రుత్యన్తర మపి దర్శితమ్. అత్ర రయి రితి ఐశ్వర్యరూపత్వ ముక్తమ్. తత్ర అరాయీతి ఐశ్వర్యహీనం ప్రతి సంబుద్ధ్య, వికటగిరిం గచ్ఛ ఇత్యుపదిశ్యతే. ఐశ్వర్యహీనేన హ్యైశ్వర్యస్థానం గన్తవ్య మిత్యుపదేశ స్సఙ్గచ్ఛతే. అత్ర "విదధద్విసష్ట" మితి సష్టస్య భూయః కర్తృత్వ మభిహితమ్. తత్ర "కాణే" ఇత్యేకనేత్రవన్తం సంబోధ్య గచ్ఛే త్యుచ్యతే. ఏతేన సష్టం చక్షు స్స విదధ్యా దిత్యుపదేశ స్సిధ్యతి. ఇదం నష్టానాం సర్వేషాం పున ర్విధాన స్యోపలక్షణమ్. అత్ర కకుద్మా నితి తత్ర గిరిమితి.

ఇతఃపరం "రాకా మహ" మిత్యేకో మన్త్రః పద్మాఖ్యలక్ష్మీపరః. అగ్రే "పద్మాఽస్యవత్సా" ఇతి పద్మాశబ్దేన దేవీగ్రహణాత్. తతః "వేదాఽహ మేత" మితి మన్త్రః శ్రీవేఙ్కటేశం పురుషసూక్త ప్రతిపాద్యం ప్రకాశయతి. తద్భాష్యే,

స్వామిపుష్కరిణీతీరే సర్వాన్తర్యామ్యధోక్షజః
సహస్రశీర్షా పురుష స్సహస్రాక్ష స్సహస్రపాత్॥

ఇతి పురాణవచన ముపబృంహణతయా దర్శితమ్.

అథ "దిగ్ధోషా" ఇతిమన్త్రః. అత్ర "వరత్రే వరదాయ కస్మై" ఇత్యస్తి. తద్భాష్యే "యేనైవ దంష్ట్రాగ్రసముద్ధృతా ధరా" ఇత్యారభ్య "నతాస్మి తస్మై వరదాయ పుంసే" ఇతి పాద్మస్థవేఙ్కటగిరిమాహాత్మ్యప్రకరణవచనం దర్శితమ్. తతః "పద్మాఽస్య వత్సా" ఇతి దేవ్యా నామ గృహీతమ్.

కిఞ్చ "రయిః కకుద్మా" నితి మన్త్రే దేవస్య పితృత్వవ దిహ దేవ్యా మాతృత్వ మభిహితమ్. తత. "యః పుణ్డరీక" ఇతి మన్త్రే "కమ్రాఙ్గరూప" మితి భగవతో మహాసౌన్దర్య మభిహితమ్. అస్యోపబృంహణం "స్వామిపుష్కరిణీతీరే కోటికన్దర్పరూపవాన్" ఇత్యాది. అథ "రయీణాం పతి" మిత్యారభ్య "గురు" మితి భగవతో వేఙ్కటేశస్య శ్రీవైఖానసగురుత్వం దర్శితమ్. "అహ మేవగురు స్తేషా" మిత్యాది భగవద్వచనే తథాఽవగమాత్.

తతః "రాయాం పత్రే" ఇతి మన్త్రః. అత్ర శ్రీవేఙ్కటేశస్యాఽర్చారూపత్వ మావిష్కృతమ్. యద్వా "మా మేకం శరణం వ్రజ" ఇతి శ్రీవేఙ్కటాద్రౌ "వేఙ్కటేశా త్పరో దేవో నా స్త్యన్య శ్శరణం భువి" ఇతి వచనా దేకం శరణతయా వస న్తం మాం వ్రజ ప్రపద్య స్వేత్యర్థః. యథా "సఙ్ఘుష

వ్రజామి" ఇత్యత్ర శరణశబ్దం వినాఽపి ప్రపద్య ఇత్యర్థః. (యద్వా) తద్వత్ "నరాణాం పాపచక్షుషాం నాస్త్యన్య త్రాణం భువి" ఇతి భూమౌ వేఙ్కటాద్రౌ వర్చారూపేణ వర్తమానం మాం వినా సర్వపాపనివృత్తయే ఉపాయాన్తరాభావాత్తథావిధం మామేకం ప్రపద్యస్వేత్యభిప్రాయః. మన్త్రకల్పవిదోఽపి "శరణ ముపగతోఽహం ప్రాఞ్జలిర్వేఙ్కటేశ" మిత్యాహుః. శ్రీవరాహే,

వేఙ్కటాద్రేర్విశేషేణ దర్శనం యచ్చ వర్తతే
నిత్యం నైమిత్తికం కామ్యం ప్రాయశ్చిత్తం చ తద్భవేత్ ॥

ఇతి తద్దర్శనస్య పాపప్రాయశ్చిత్తత్వ ముక్తమ్. "శ్రీపద్వతే క్షణాచ్చాపి" ఇతి పూర్వం దర్శితయా స్మృత్యాఽనేన వచనేన చ వికటే గిరి మితి శ్రుతవికటశబ్దప్రతిపాదితవేఙ్కటస్య సర్వపాపనివారకత్వ ముపబృంహితమ్. కించ "అరాయికాణే" ఇతి శ్రుతౌ కాణే ఇత్యాదినోక్తం యత్తచ్చ "కాణః ఖఞ్జః కృశః కుబ్జో మూకో బధిర ఏవ చ" ఇత్యారభ్య "మయి చానుత్తమాం భక్తిం కృత్వా మద్దర్శనోత్సుకః। ఆయాతి చేద్యథాకామః ప్రాప్నోతి హి న సంశయః" ఇత్యుపబృంహితమ్. ఇత్యేవం బహుభిః ప్రమాణైః శ్రీవేఙ్కటస్య సర్వపాపనివారకతయా తదర్థః. ప్రాయశ్చిత్తధర్మాన్ పరిత్యజ్య మాం తత్ర సన్నిహితం శరణం వ్రజేతి. ఏవ ముపదిశత స్తస్య స్వరూపేణ చ తత్ర సాన్నిధ్య ముచ్యతే.

తత్తీరే భగవా నాస్తే శుకస్య వరదో హరిః
బలభద్రేణ సంయుక్తః కృష్ణో భక్తార్తినాశనః
వైఖానసై ర్మునిగణై ర్నిత్య మారాధితోఽమలైః ॥ ఇతి

ఏవం చార్జునం వ్యాజీకృత్య శ్రీవైఖానసానాం భగవతా గీతాచార్యేణ శ్రీవేఙ్కటాద్రౌ శ్రీశ్రీనివాసనామమూర్తిభినేన్నివసన్నహం ప్రవర్తవ్య ఇత్యుపదిష్టం వేద్యమ్.

నన్వత్రైవం ప్రతిపాదితేఽర్థే కిం నియామకమితిచే దుచ్యతే. భవిష్యోత్తరపురాణే శ్రీవేఙ్కటాచలమాహాత్మ్యే త్రయోదశాధ్యాయే తోణ్డమానంప్రతి శ్రీనివాసవచనమ్.

పురా వైఖానసో నామ ఋషి రత్యన్తనిష్ఠధీః
భావికృష్ణావతారస్య కథాం శ్రుత్వా పురాతనీమ్॥
కాలానాం కర్మణాం చైవ శరీరాణాం చ న స్థితిః
జనానా మితి నిశ్చిత్య తప స్తప్తుం ప్రచక్రమే॥
ద్రావిడే చోళదేశే తు ప్రకృష్టే కుశవిస్తృతే
కృష్ణరూపం ప్రపశ్యామి నిరాహారో జితేన్ద్రియః॥
తపసా దుష్కరే ణేతి సుదృఢం కృతనిశ్చయః
తపసా తప్యమానస్య తస్య వై భక్తవత్సలః॥
ప్రాదుర్బభూవ భగవాన్ పురా గోపాలవేషభాక్
ప్రాదుర్భూతం హరిం దృష్ట్వా తుష్టావ స ముని స్తదా॥

శ్రీవైఖానస ఉవాచ.

పూజాం కరోమి పురుషోత్తమ! పుణ్యమూర్తే!
గోపాలవేష! కరుణాఽఽకర! దేవదేవ!
ఇత్థం సమీరిత ఉవాచ మునీశ్వరం తమ్
తస్యోచితం వచన మేష మహానుభావః॥

శ్రీకృష్ణ ఉవాచ.

త్వయా ధ్యేయ శ్శ్రీనివాసో నాహం ధ్యేయో మునీశ్వర !
గచ్ఛ శేషగిరిం తత్ర వల్మీకే వర్తతే శుభే ॥
ప్రతిమా శ్రీనివాసస్య తత్పూజాం కురు సన్తతమ్॥

ఇత్యాది భగవద్వచనేన శ్రీవైఖానసమహర్షి స్తత శ్శేషాద్రిం గచ్ఛన్ మధ్యేమార్గం శ్రీరఙ్గదాసేన సఙ్గతో యథాభగవన్నిదేశం శ్రీశ్రీనివాసప్రతిమా మారాధయన్ శ్రీరఙ్గదాసాహృతైః పుష్పైః కదాచిత్ పుష్పాహరణసమయే గన్ధర్వసున్దరీదర్శనేన రేతఃస్ఖలనా దశుద్ధిశఙ్కయా తాని పుష్పాణి విసృజ్య స్నాత్వా పునః పుష్పా ణ్యాహృత్యాఽఽగతం రఙ్గదాస మాహ శ్రీవైఖానసః.

పూజాకాలో హ్యతిక్రాన్త శ్చక్రపాణే ర్మహాత్మనః
కిమర్థం కృతవా న్బాల ! విలమ్బం శూద్రనన్దన !
నిన్దిత్వా మునిశార్దూలే శూద్రపూజావిలోపనమ్
ఏవం వదతి విప్రేన్ద్రే స్థితే తూష్ణీం చ పాదజే
శఙ్ఖచక్రధర శ్శూద్ర ముత్వాచ పరయా గిరా॥ ఇతి.

అనేన సకలలోకశరణ్యోఽపి శ్రీనివాసః పరమాత్మా శ్రీవైఖానసానాం పరమా గతి రహ మితి స్వయ మేవ వదతి శ్రీభగవా నిత్యవగమ్యతే.

నచ భగవతా "నాహం ధ్యేయ" ఇత్యుక్తత్వాత్ వైఖానసానాం గోపాలరూపీ నారాధ్య ఇతి శఙ్క్యమ్.

తత్తీరే భగవా నాస్తే శుకస్య వరదో హరిః
బలభద్రేణ సంయుక్తః కృష్ణో భక్తార్తినాశనః
వైఖానసై ర్మునిగణై ర్నిత్య మారాధితోఽ మలైః॥ ఇతి.

వేఙ్కటేశమాహాత్మ్యప్రతిపాదకపురాణవచనేన శ్రీకృష్ణస్య వైఖానసారాధ్యత్వప్రతిపాదనాత్. ఇహ గోపాలరూపేణ భగవతా వైఖానసమహర్షిం ప్రతి వైఖానసానాం శ్రీనివాసో ముఖ్యతయాఽఽరాధనీయ ఇత్యుపదేశ స్తేషాం శ్రీనివాసప్రియత్వ ముద్భావయతి. అన్యత్ర చ తస్య తత్ప్రియత్వ ముద్భావ్యతే. వారాహే శ్రీవేఙ్కటాచలమాహాత్మ్యే

విధివ త్స్నాపయామాసుః పూర్ణకుమ్భా న్మనోహారాన్
దిగ్బలిం విధివ చ్చక్రు ర్వైఖానసతపోధనాః॥ ఇతి,

స్వామిపుష్కరిణీతీరే పశ్చిమే లోకపూజితే
తదాఖ్యా స్తే శ్రీవరాహో మునీన్ద్రై రభిపూజితః
వైఖానసై ర్మహాభాగై ర్బ్రహ్మతుల్యై ర్మహాత్మభిః॥ ఇతి.

పాద్మే,

ఏతద్రూపం ప్రతిష్ఠాప్య శుద్ధయా శిలయా నృప !
తస్మై దేవ్యాఖిలా న్భోగాన్ పూర్ణో భూత్వా సుపుష్కలాన్
వైఖానసై ర్మహాభాగై రర్చాపయ నరాధిప॥ ఇతి.

బ్రహ్మపురాణే శ్రీవేఙ్కటాచలమాహాత్మ్యే సప్తమాధ్యాయే దిలీప ఉవాచ.

తేన నామ్నా ప్రసిద్ధోఽసౌ భగవా న్హరి రీశ్వరః
కింలక్షణ శ్చ తత్రాస్తే తన్మే బ్రూహి తపోధన॥

దుర్వాసా ఉవాచ.

శ్రీనివాసాహ్వయో దేవ శ్శఙ్ఖచక్రధరో విభుః
శాన్తభావం సమాపన్నో మృగయోద్దామలోచనః॥

కటిం స్పృశన్ వామకరా ద్వరముద్రాం చ దక్షిణాత్
తిరోహితరమాభూభ్యాం దృశ్యతే మృగయు ర్యథా
నీలజీమూతసఙ్కాశః పీతకౌశేయశోభితః॥ ఇత్యారభ్య
పురా కశ్చి ద్ద్విజవర ఆసీ ద్వైఖానసో నృప!
కృష్ణక్షేత్రే చోళదేశే యా హరిద్రానదీ శుభా
తత్తీరే వర్తతే ప్రీత్యా హరి ర్గోపాలవేషవాన్
తప్తే తపసి చోళేన ధృతవర్మాభిధేన చ
గోపాలకృష్ణరూపస్య దర్శనార్థం కలౌ యుగే
పఞ్చవింశే తు యో భూమా పురా వైవస్వతాన్తరే
భావికృష్ణావతారస్య కథాం శ్రుత్వాఽతికౌతుకాత్
తదానీ మేవ తద్రూపదర్శనాహ్లాదకామతః
నిత్యత్వా త్స్వీయరూపాణాం తథా ప్రత్యక్షతాం గతః
వైఖానసో ద్విజ స్తత్ర తపసా త మతోషయత్
ముక్త్యర్థం ప్రీతిమా న్విష్ణు స్తస్య స్వప్నే హరి స్స్వయమ్
త్వయా ధ్యేయ శ్శ్రీనివాసో నాఽహం ధ్యేయో ద్విజోత్తమ!
యో యోగ్యో యస్య జీవస్య తేన ధ్యేయ స్స ఏవ హి
యోగ్యోపాసనయా తే తు ముక్తిం యాన్తి న సంశయః
అభిధ్యా శ్రీనివాసస్య తవ యోగ్యా ద్విజోత్తమ!
వేఙ్కటాద్రిం తతో గచ్ఛ శ్రీనివాస స్స్వయం హరిః
స్వామిపుష్కరణీతీరే రమయా సహ మోదతే॥

ఇత్యాదిభగవద్వచనమ్. తత స్స్వప్నాన్తరే తస్మై భగవతా వేఙ్కటాద్రౌ భూమా జానుమాత్రే శ్రీనివాసప్రతిమాస్థిత్యాదికం, తత్ర తదారాధనోపదేశాదికం చ ప్రతిపాద్యతే. అనేన చ శ్రీవైఖానసేభ్య శ్శ్రీనివాసప్రపదనవిషయభగవదుపదేశ స్సఙ్గచ్ఛతే. "మా మేక" మితి

"ఏక మేవాఽద్వితీయం బ్రహ్మ" ఇతి శ్రుత్యుక్తవిధయాఽపృథక్ఖ్యాతయా దేవ్యా విశిష్టత్వా దేకం శ్రీనివాసరూపిణం మాం శరణం వ్రజేతి. "పద్మాస్యవక్షః" ఇతిమన్త్రే దేవస్య శ్రీనివాసత్వ మభిధీయతే. అస్య పరమపురుషస్య వక్షః ఉరసీత్యర్థః. పద్మా వస తీతి శేషః సుపుణ్యః పరమః పురుషః పద్మేతి జనిత్రీతి చ షష్ఠ్యర్థే ప్రథమా అస్య జగతో జనిత్రా పద్మాయా వాసః వాసస్థాన మిత్యర్థః. ఏతేన వేఙ్కటాద్రివాసీ పరమాత్మా అన్వర్థ శ్రీనివాసనామే త్యుక్తం భవతి. పరమస్యేతి పద ద్వయమన్త్రపర ముత్కృష్టం వాసః స్థానం, సహస్రనామాధ్యాయేపి "శ్రీవత్సవక్షా శ్రీవాస" ఇత్యాది. శ్రీశాస్త్రే "శ్రీవత్సాఙ్కో హరి స్తస్మా ద్యస్మా చ్ఛ్రీ ర్వక్షసి స్థితా" ఇతి, "మా మాత్మగుప్తా" మితి చరమమన్త్రస్య భాష్యే "వరదాయ పిత్రే స్వాహా" ఇతి వరద శబ్దేన శ్రీనివాస ఉక్తః. పితృశబ్దేన తస్య సర్వరక్షకత్వ ముక్త మిత్యాది ప్రపఞ్చో ద్రష్టవ్యః. భగవతా గీతాచార్యేణ "తమేవ చాద్యం పురుషం ప్రపద్య" ఇతి శ్రీనివాసరూపస్య స్వస్య ప్రపత్తి రుపదిశ్యతే. శ్రీపారమాత్మ్యోపనిషది సప్తమానువాకే శ్రీనివాసపరతయాఽభి హితే "వేదాహ మేత" మితి మన్త్రే పురుషం మహాన్త మితి తస్య పరమపురుషత్వ ముక్తం "యతః ప్రవృత్తిః ప్రసృతా పురాణీ" ఇతి. శ్రీవామనపురాణే వేఙ్కటేశమాహాత్మ్యే విశ్వరూపం పశ్యతా వాయునా స్తూయతే:

ఏక స్త్వం పురుష స్సాక్షా దాద్యో మాయాసమన్వితః॥ ఇత్యారభ్య
సహస్రశిరసే తుభ్యం పురుషాయ నమో నమః॥

పృథివీ పూరితా పద్భ్యా రాకాశం మూర్ధభి స్తవ
బాహుభి శ్చ దిశో వ్యాప్తాః॥ ఇత్యాదినా
పశ్యామి దేవేశ తవైవ దేహే చరాచరాణీహ గతాగతాని॥

బ్రహ్మాత్రినేత్రప్రముఖాంశ్చ దేవాన్

ఇత్యాదినా చ శ్రీనివాసా జ్జగత్ప్రవృత్తి రుక్తా.

తస్య విశ్వరూపత్వంవదతి "దిగ్దోషా యస్య" ఇతి మన్త్రః. అత్ర "వరదాయ కస్మై స్వాహా" ఇతి కస్మై పరబ్రహ్మణే ఇత్యర్థః. కం బ్రహ్మ ఖం బ్రహ్మ ఇతి శ్రుత్యన్తరాత్. పాద్మే "నతా స్స్మ తస్మై వరదాయ పుంస" ఇతి "అహం త్వాం సర్వపాపేభ్య" ఇతి, "కృష్ణం ధర్మం సనాతన" మితి, "ధర్మో ధర్మవి దుత్తమః" ఇతిచ నిత్యసిద్ధ ధర్మభూతః "ఫలో వా ఏష లోకానా మజరో మహాత్మా" ఇతి మన్త్రోక్తప్రకారేణ సర్వధర్మఫలభూతో ధర్మపర్యాయవృషాహ్వయగిరి వాసీ చ.

గిరా వస్మిం స్తప స్తేపే ధర్మోఽపి స్వాభివృద్ధయే
తస్మా దాహు ర్వృషాద్రిం తం మునయో వేదపారగాః॥

ఇత్యుక్తేః. అహం సర్వశక్తిమాన్ "పరాఽస్య శక్తి ర్వివిధైవ శ్రూయతే" ఇతి సర్వపాపేభ్యః మదారాధనార్హతాం ప్రతిబధ్నద్భ్య స్సర్వేభ్యః కృతేభ్యః క్రియమాణేభ్యః కరిష్యమాణేభ్య శ్చ పాపేభ్యః "మోక్షయిష్యామి", "సకృత్ప్రపత్తి రేకైవ సర్వః ప్రేమకారణమ్" ఇతి కృతక్రియమాణపాపేభ్యః ప్రపత్త్యా "ప్రాయశ్చిత్తం క్షమ స్వేతి ప్రార్థ నైకైవ కేవల" మిత్యపరాధక్షమాపణ ప్రార్థనయా చ కరిష్యమాణేభ్య శ్చ పాపేభ్యో మోక్షయిష్యా మీత్యర్థః. "మా శుచః" కథం మే భగవదారాధనయోగ్యతా స్యాత్. కథంవాఽపరాధం వినా త మారాత్స్య మీతి చిన్తయా శోకం మాకురు. మాం ప్రపన్న స్సన్ మదారాధనాధికారం లబ్ధ్వా "మద్యాజీ మాం నమస్కురు" ఇత్యుపదిష్టవిధయా మా మారాధయ మాం ప్రాప్స్యసీ త్యభిప్రాయః

"వైదికం బ్రాహ్మణానాన్తు రాజ్ఞాం వైదికతాన్త్రికే" మిత్యుక్తేః మిశ్రేణ విధినా మా మారాధయ. తేనాఽహం ప్రీత స్త్వపరాధాన్ సోఢ్వా శుభ్యం పరం పదం దాస్యామి మా శుచ ఇతి.

నను "మద్యాజీ" ఇతి యజనం విధీయతే. తత్ కింరూప మితిచే దుచ్యతే. ప్రతిమారాధనరూప మేవ "యాన్తి మద్యాజినోఽపి మా" మిత్యుక్త్వా తదవ్యవధానేన "పత్రం పుష్పం" మితి పత్రాద్యుపహరణ ప్రతిపాదనాత్.

శ్రీవేఙ్కటేశప్రతిమానిర్మాణం శ్రుత్యా చ ప్రతిపాద్యతే. "అద్భ్య స్సంభూతః పృథివ్యైరసా చ్చ" ఇతి గూఢం శిలాసంభవత్వ ముక్తమ్. విశ్వకర్మణః ఇతి త్వాష్ట్ర బిమ్బనిర్మాణ మభిహితమ్. ఏతదుప బృంహణం శ్రీపాద్మే శ్రీవేఙ్కటాచలమాహాత్మ్యే,

ఏత ద్రూపం ప్రతిష్ఠాప్య శుద్ధయా శిలయా నృప!
తస్మై దేహ్యాఖిలా న్భోగాన్ పూర్ణో భూత్వా సుపుష్కలాన్ ॥
అప్రాకృతాఙ్గో విరజా స్నా త్వికోఽయ మితి స్మరన్
వైఖానసై ర్మహాభాగై రర్చాపయ నరాధిప! ॥ ఇతి.

తత్రైవ

తతః పూర్ణమనా రాజా దివ్యం త్వాష్ట్ర మాహ్వయత్
దేవం నిర్మాపయామాస మనసా విశ్వకర్మణా ॥ ఇతి.

శ్రీవరాహే

ఆహు స్త్వాం సగుణం కేచి న్నిర్గుణం జ్ఞానమాత్రకమ్
కిఞ్చి దిత్యేవ కేచిత్తు స దిత్యేవచ కేచన
దివ్యావయవసౌన్దర్యం నిత్యవిగ్రహయోగినమ్

వదన్తి కేచి దస్మాక మపి తన్మత ముత్తమమ్

హృద్యం ప్రమాణభూయిష్ఠం త న్మతాః స్మ జగద్గురుమ్ ॥ ఇతి

శ్రుతిభి స్తదుపబృంహణవచనైశ్చ శ్రీనివాసస్య ఆదిమూర్తిత్వప్రతిపాదనాత్ తదారాధనం వైదికమన్త్రైః కార్య మితి కృత్వా సర్వత్ర పరమవైదికై ర్వైఖానసవిధినా తద్విధీయతే. తథాహి పాద్మే,

విధివ త్స్నాపయామాసుః పూర్ణకుమ్భై స్మనోరమాన్

దిగ్బలిం విధివ చ్చక్రు ర్వైఖానసతపోజనాః ॥ ఇతి.

బ్రహ్మాణ్డపురాణే అష్టమాధ్యాయే,

వైఖానసే ద్విజవరే దత్వా పాకం విధాయచ

దాపయిత్వాచ నైవేద్యం స్వయం భుక్తే తదేవ చ॥ ఇతి

వరాహే

ఏవం దేవవచ శ్శ్రుత్వా కృత్వా ప్రాకార మేవ చ

పూజయామాస మునిభి ర్వైఖానసకులోద్భవైః॥ ఇతి.

వైఖానససూత్రిభి శ్శాన్తై ర్నారాయణపరై ర్విప్రై రపూజయ దిత్యర్థః. “నారాయణపరాయణో నిర్ద్వన్ద్వో ముని” రిత్యాహ భగవా న్విఖనాః. తత్రైవ భగవద్వచనమ్ “కారయిత్వా ప్రతిష్ఠాప్య విప్రై ర్వైఖానసై శ్చ మామ్ పూజయే ద్వివిధై ర్భోగై స్తోణ్డమా న్రాజసత్తమః” ఇతి.

విప్రశబ్దో వానప్రస్థాదీన్ వ్యావర్త్య శ్రీవైఖానససూత్రిణో నిగమయతి. ఏవ మన్యత్రాఽపి ద్రష్టవ్యమ్. శ్రీరామాద్యవతారాణాం చ మూలభూత శ్శ్రీవేఙ్కటేశ ఇత్యవగమ్యతే. శ్రీవారాహే సప్తదశాధ్యాయే, శ్రీవేఙ్కటమాహాత్మ్యే భగవద్వచనమ్. “హత ఏవ దురాత్మా

చ రావణో లోకకణ్టకః। అచిరా త్త్వం వధిష్యామి సత్య మిత్యవధార్య తా"మితి మూలభూతా ద్వైకుణ్ఠా ద్దీపా ద్దీపా ఇవ శ్రీరామకృష్ణాద్య వతారాః. అత ఏవ "తమేవ శరణం గచ్ఛ", "ఈశ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశేఽర్జున తిష్ఠతి" ఇతి, "తమేవ చాద్యం పురుషం ప్రపద్య" ఇత్యాదినా చ స్వేతరస్య కస్యచిత్ ప్రతిపాదనం, "ఉత్తమః పురుష స్త్వన్యః" ఇతి ప్రతిపాద్య "యస్మా త్క్షర మతీతోఽహ"మిత్యాదిప్రతిపాదనం చ సఙ్గచ్ఛతే.

కైఙ్కర్య స్యాఽవశ్యక ర్తవ్యత్వ ముచ్యతే వారాహే
యేనయేన ప్రకారేణ కృత్వా దేహం దృఢం బుధః
కైఙ్కర్య మేవ కుర్వీత నిత్యం నైమిత్తికం బుధః॥
కైఙ్కర్య మేవ కుర్వీత వైకుణ్ఠేశస్య సర్వదా
స్వరూప మాత్మనో యస్మా త్కైఙ్కర్యం శేషిణో హరేః॥ఇతి.

శ్రీశాస్త్రి ఆనన్దసంహితాయాం భగవన్తం ప్రతి విఖనోవచనమ్,

సదా త్వదనుజీవిత్వా త్సదా త్వత్సన్నిధిస్థితేః
అపచారా హ్యనన్తా శ్చ భవ న్త్యేవ న సంశయః॥
ఆరాధనానాం సర్వేషాం విష్ణో రారాధనం పరమ్
తథాఽ ప్యారాధనం కర్తుం భీతోఽస్మి కరుణానిధే॥ ఇతి.

అథ భగవద్వచనమ్,

వైఖానస! త్వ మేవాత్ర మదారాధనకృ ద్భవ
త్వచ్ఛిష్యా శ్చ ప్రశిష్యా శ్చ పూజాం కుర్వన్తు మామికామ్॥
వైఖానస! మునిశ్రేష్ఠ మదారాధనకర్మణా
స్వకర్మలోపసంత్రాసం మా కురు త్వం మహామునే! ॥
న్యూనాతిరేకతో యాని కాలభేదేన వా క్వచిత్

సంపూర్ణా న్యేవ కర్మాణి సదా మత్కృతకర్మణః॥
కేవలం భక్తిమాత్రేణ సంతుష్టోఽహం సదా మునే॥ ఇతిచ.

శ్రీసహస్రనామాధ్యాయే "శ్రీనివాస స్సతాం గతి" రితిసచ్ఛబ్దేన శ్రీవైఖానసా ఉచ్యన్తే. ఇద మభిప్రేత్యైవాభిజనేన శ్రీవైఖానససంభవ ప్రతిపాదకగ్రన్థారమ్భ ఏవ మభిధీయతే.

సర్వాధీశ్వరలక్ష్మీశసపర్యానిరతాత్మనామ్
సతాం వైఖానసాఖ్యానాం సంభవోఽత్ర నిరూప్యతే॥ఇతి.

శ్రీశాస్త్రే "స్వత స్సర్వం యథాభాగం పుత్రః పితు రపేక్షతే. సాపరాధ స్తథా దాసః కైఙ్కర్యం పరమాత్మన" ఇతి సాపరాధ స్యాపి కైఙ్కర్యం కార్యత్వే నోచ్యతే.

భగవతా విఖనసా "విష్ణో రారాధనం సర్వదేవతార్చనం భవతి" ఇత్యుక్తమ్. అనేన శ్రీవైఖానసానా మిహాముత్ర చ సర్వార్థసిద్ధి శ్రీనివాసారాధనా దేవే త్యవగమ్యతే.

త్వయాఽపి ప్రాప్త మైశ్వర్యం యత స్తం తోషయా మ్యహమ్
నాఽహ మారాధయామి త్వాం తవ బద్ధోఽయ మఞ్జలిః॥
స త్వం ప్రహర వా మా వా మయి వజ్రం పురన్దర !
నాఽహ ముత్సృజ్య గోవిన్ద మన్య మారాధయామి భోః॥

ఇత్యుక్తవిధయా సర్వా స్వవస్థాసు శ్రీమన్నారాయణైకపరత్వం శ్రీవిఖన స్సూత్రిణాం స్వత స్సిద్ధమ్. "నారాయణం పరిత్యజ్య హ్యాదిష్టం పరమేశ్వరమ్। యోఽన్యమర్చయతే దేవం పరబుద్ధ్యా స పాపకృత్" ఇతి సామాన్యేన సర్వేషాం నారాయణేతరార్చనం నిషిధ్యతే. కింపున

స్వసూత్రవిహితభగవదారాధనం వినా దేవతాన్తరసమర్చనపరాణాం వైఖానసానాం "యథా సముద్రసంభోద్రై స్స ఎల్పష్ట మేత్యుపభోగ్యతామ్॥ తథైవ హి మనుష్యాణాం భక్తైస్సంభావితో హరి" రిత్యత్ర భక్తశబ్దేన శ్రీశాస్త్రవిదో వైఖానసా ఉచ్యన్తే. తైస్సంభావిత స్సకలీకరణపూర్వక మావాహిత ఇత్యర్థః. "యథా హ్యరణ్యాం వ్యాప్తో వహ్ని ర్మథనాత్సన్నిహితో భవతి తథైవ ధ్యానమథనేన భక్తస్య హృది విష్ణు స్సన్నిహితో భవతి" ఇత్యుక్తవిధయా సకలీకృత్య క్వచి ద్భావన మావాహనమ్. భక్తభావనయా దయాళు స్సర్వశక్తిమాన్ క్వచి త్సన్నిహితో మనుష్యోపభోగ్యో భవతీత్యర్థః. "సర్వాతిశాయి షాడ్గుణ్యం సంస్థితం మన్త్రబిమ్బయో" రితి బిమ్బే సంపూర్ణతయా సాన్నిధ్య ముచ్యతే.

ఆరాధకానాం భగవద్దివ్యమఙ్గళవిగ్రహే వర్తనప్రకారోఽభిధీయతే.

సతీవ ప్రియభర్తారం జననీవ స్తనన్ధయమ్
ఆచార్యం శిష్యవ న్మిత్రం మిత్రవ ల్లాలయే ద్ధరిమ్॥
స్వామిత్వేన సుహృత్త్వేన గురుత్వేన చ సర్వదా
పితృత్వేన తథా భావ్యో మాతృత్వేన చ మాధవః॥
యథా యువానం రాజానం యథా చ మదహస్తినమ్
యథా ప్రియాతిథిం యోగ్యం భగవన్తం తథాఽర్చయేత్॥ఇతి,

యథా చ పుత్రం దయితం తథైవోపచరే ద్ధరిమ్॥ ఇతిచ,

ప్రారబ్ధేతరపూర్వపాప మఖిలం ప్రామాదికం చోత్తరమ్
న్యాసేన క్షపయ న్ననభ్యుపగతప్రారబ్ధఖణ్డం చ నః

ధీపూర్వోత్తరపాప్మనా మజననా జ్ఞాతేఽపి తన్నిష్కృతేః
కాఠిన్యే సతి శిక్షయా వ్యనఘయన్ క్రోడీకరోతి ప్రభుః॥ ఇతి.

నిష్కృతి ర్నామ భగవదపరాధశాస్త్రయే ఽనుతాపేన పాపానుగుణ్యేన కృచ్ఛ్రాచరణాదికమ్. తదశక్తస్య గాయత్ర్యాదిజపః. తత్రాఽప్య శక్తస్య భగవన్నామకీర్తనమ్. ఇదం భగవతా వ్యపదిశ్యతే "సతతం కీర్తయన్తో మా" మిత్యాదినా. శ్రూయతేచ "అస్య జానన్తో నామ చిద్వివక్తనబృహత్తే విష్ణో సుమతిం భజామహే" ఇతి ముక్తికోపనిషది "దురాచారరతో వాఽపి మన్నామభజనా త్కపే। సాలోక్యముక్తి మాప్నోతి నతు లోకాన్తరాదిక"మితి. "భద్రం కర్ణేభి శ్శృణుయామ దేవాః" ఇత్యాదిశ్రుత్యా భద్రశబ్దవాచ్యభగవచ్ఛ్రవణాదిక ప్రార్థనాఽభిధీయతే "ఉగ్రం వీర" మిత్యాదిమన్త్రే "నృసింహం భీషణం భద్ర" మితి, అవ్యక్తోపనిషది "భీషణ మిత్యాహ భీషా అస్మా దాదిత్య ఉదేతి' ఇత్యారభ్య "భద్ర మిత్యాహ। భద్రః ఖల్వయ శ్రియా జుష్ట" ఇతి శ్రియానిత్యం జుష్టత్వా ద్భగవతో భద్రశబ్ద వాచ్యత్వం స్వతస్సిద్ధ మిత్యర్థః. అత ఏవ రామభద్రః, బలభద్ర ఇతి వ్యపదేశ ఉపపద్యతే. అయం శ్రుత్యర్థః "శ్రవణం కీర్తనం విష్ణో రిత్యాది నోపబృంహితః. "యజత్రాః పూజకా స్సన్తః", "భ పశ్యేమ" ఇత్యనేన పూజనం దర్శనం చ భగవద్విగ్రహవిషయ ఽవగమ్యతే. "ఆశీరాన్మౌళిపర్యన్తం పశ్యతః పురుషోత్తమమ్। పాతకా న్యాశు నశ్యన్తి కింపున శ్చోపపాతకమ్" ఇతి "స్థిరై రఙ్గై స్తుష్టువాంగ స స్తనూభిః" ఇత్యనేన భగవత్స్తోత్రప్రవణతా ప్రార్థ్యతే. ఇద ముపబృంహితం చ "ఏష మే సర్వధర్మాణాం ధర్మోఽధికతమో మతః।యద్భక్త్యా పుణ్డరీకాక్షం స్తవై రర్చే న్నర స్సదా" ఇతి.

నచాత్ర స్తవస్య పరమధర్మత్వప్రతిపాదనా దర్చనస్య భగవద్ధర్మే ష్వముఖ్యత్వం శఙ్క్యమ్. "స్తవైః" ఇతి తదర్చనే స్తోత్రబాహుళ్యమాత్రస్య వివక్షితత్వాత్. అత ఏవ శ్రీభాగవతే "యజ్ఞైః సఙ్కీర్తనప్రాయై ర్యజన్తి హి సుమేధస" ఇతి స్తోత్రబహుళై రర్చనై రితి వ్యాఖ్యాతమ్. అత్రచ పూర్వం తమేవ చార్చయ న్నిత్య మర్చనస్య ప్రథమగ్రహణం తస్యముఖ్యత్వ మవగమయతి. "ధ్యాయన్ స్తువన్" ఇతి ధ్యానాదేః పశ్చాద్గ్రహణం తదఙ్గత్వం బోధయతి.

నను "ధ్యాయ న్కృతే యజన్ యజ్ఞై" రిత్యాదినా కృతే ధ్యానస్య, త్రేతాయాం యజనస్య, ద్వాపరేఽర్చనస్య, కలౌ కీర్తనస్య చ ప్రశస్తత్వం ప్రతిపాద్యతే. తత్ కుతోఽర్చనస్య కలౌ ప్రశస్తత్వ మితి చే దుచ్యతే. కలౌ త్రిభాగైకభాగావశిష్టే పాపభూయిష్ఠతయా సర్వే వర్ణాః స్వధర్మా హీయేరన్. తదానీం తే ర్చనాద్యనధికారిణ స్స్యుః. తేషాం కీర్తనం ఫలముత్తారక మితి కృత్వా తథోక్తమ్. తత్పూర్వం తు యథాశక్త్యర్చనం తదఙ్గతయా కీర్తనం చావశ్యకార్యమ్. అన్యథా "స్తువన్త శ్చ మర్చయన్తః" ఇతి ప్రశ్నః "తమేవ చార్చయ న్నిత్య" మిత్యుత్తరం చ న సఙ్గచ్ఛతే. భగవదారాధనకరణాకరణయోః ఫలప్రత్యవాయా వుచ్యేతే శ్రీహరిభక్తిసుధోదయే.

ఆరాధనం దుష్కర మిత్యు దాస్తే
యః క్షీణచిత్త స్స వినష్ట ఏవ
అవిఘ్నసిద్ధ్యై శరణం త మేవ
గత్వాఽర్చయే ద్య స్స విముక్త ఏవ॥ ఇతి

౩౫ అతః ... తేన భగవన్తం ప్రపన్నస్య పరం నిరన్తరాయం నిరన్తరం తద ... ం సిద్ధ్యతీ త్యుక్తం భవతి. అతః "సర్వపాపేభ్యః మదారాధన